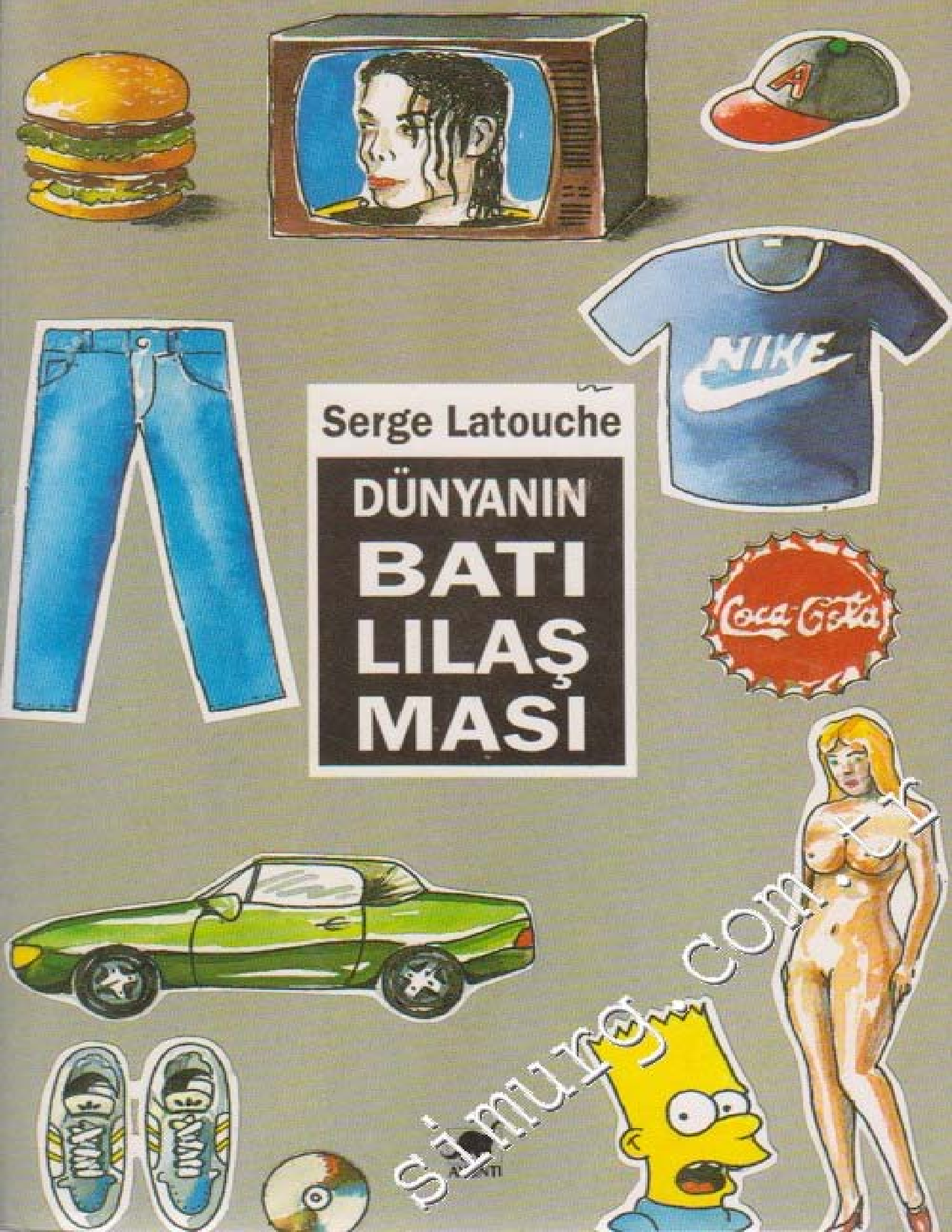

Serge Latouche
DÜNYANIN
BATI
LILAŞ
MASI
NIKE
Coca-Cola
simurg.com

Serge Latouche

DÜNYANIN BATILILAŞMASI

Gezegenimizin birörnekleşmesinin anlamı, önemi ve sınırları üstüne bir deneme

AYRINTI

İÇİNDEKİLER

–TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ 9
–GİRİŞ 12

I. BATI'NIN ENGELLENEMEZ YÜKSELİŞİ:
HAÇLILARIN RÖVANŞI 17
1. Eski Gelgitler 19
A. Haçlıların yenilgisinden konkistadorların zaferine *20*
B. Bayrak yarışı *22*
C. Asker-tüccar-misyoner üçlüsünün iflası ve eski düzenin bunalımı *25*
2. Evrensel Bir Modelin Zaferi 30
A. Bilimin ve tekniğin dünya çapındaki zaferi *30*
B. Ekonominin egemenliği: Tek pazar ve kalkınma efsanesi *33*
C. "Kültürel" istila *34*
D. Düş gücünün standartlaşması *35*

II. BULUNMAZ BATI 39
1. Batı: Bir Mekân ve Bir Yazgı 40
A. Avrupa yarımadasından büyük üçgene 40
B. Beyaz adamın yükü 41
C. Haçın gölgesinde 42
D. Batı'nın etik ya da felsefi iletisi 47
E. Batı ve Kapitalizm 50
2. Batı'nın Kendine özgülüğü 54
A. "Kültürel" kültür ve "kültüral" kültür 54
B. Uygarlığa karşı kültür 58
C. Karşı-kültür olarak Batı 60

III. GEZEGENDE KÖKLERİNDEN KOPMA OLARAK BATILILAŞMA 70
1. Kültürsüzleşme ve Azgelişme 71
A. Kültürsüzleşme ve budunkıyımı 73
2. Köklerden Koparan Etmenler 81
A. Sanayileşme 82
B. Kentleşme 84
C. "Nasyonalitarizm" 86
D. Batılılaşma, modernleşme ve kalkınma 89

IV. DÜNYANIN BATILILAŞMASININ SINIRLARI 94
1. Kalkınmanın Başarısızlığı 96
2. Batılı Düzenin Bunalımı 106
A. Ekonomik ulusallık kavramı 108
B. Ekonomik ulusallığın ve sanayi toplumlarının bunalım 113
C. Toplumsal "ülkesizleşme" ve "kültürötesileşme" 118
D. Uluslar topluluğunun sonu 120

V. ÖTEDE YA DA BAŞKA YERDE 123
1. Kalıntılar, Direnişler ve Yön Değiştirmeler 124
2. Yeni Perspektiftenin Yükselişi 132
A. Formel olanın bunalımı ve anlamı 133
B. Toplum ve informel toplumsallık 138

GENEL SONUÇ: BABİL'İ KURTARMALI MI? 142
A. Kıyamet arzusunun ötesinde 143
B. Evrensellik özlemi 146

"Hayır, hayır, bin kere hayır. Bana Siyahları anlamaktan söz etmeyin. Beyaz adamın görevi dünyanın çiftlik sahibi olmaktır ve onun yararsız olduğu kadar da tehlikeli ıvır zıvır işlerle oyalanacak hali yoktur."

Jack LONDON, *L'Inévitable Blanc*
(Elinden Kurtuluş Olmayan Beyaz)
[Robert Laffont, Paris, 1985, s. 578]

İLKSÖZ

Bu deneme, önceden yayımlanmış çözümlemeleri tümüyle ya da bölümler halinde bazı noktalarda yeniden ele almaktadır. Sözgelimi, üçüncü başlığın ikinci bölümü *Tiers-Monde* dergisinde (100. sayı, ekim-aralık 1984) yayımlanmış olan "Batılılaşmanın Başarısızlığı" makalemde kabaca incelenmişti. 4. başlığın ikinci bölümü, Bordeaux Ekonomik Bilimler Fakültesi'nin Decta III seminerinde derebeylik Fransa'sı teması üzerine verdiğim "Fransa İçin Hâlâ Ekonomik Bir Ulusallıktan Söz Edilebilir mi?" başlıklı konuşmanın (ISMEA Defterleri'nde çıkacak) ana noktalarını yeniden ele almaktadır. Beşinci başlığın bir taslağı *Ekonomik Seçenek / Sorularla Ekonomi* dergisinde (temmuz 1986) "Kültürel Şok" başlığı altında çıkmıştı. Son olarak, *Kalkınma Reddedilmeli mi?* (PUF, 1986) adlı kitabımıza ve ortaklaşa eser *Bir Vakitler Gelişme Vardı* ya (Rist ve Sabelli, En Bas Yayınları, Lozan, 1987) katkılarımıza yer yer göndermeler yaptık.

Bu metni ilk biçimiyle dostlarım Alain Caillé, Jean Chesneaux, Ahmet İnsel, Thierry Paquot, Dominique Perrot, Gilbert Rist okudular. Uyarıları ve eleştirileri benim için çok değerli oldu. Bunları dikkate almaya çaba gösterdim ama elbette, elinizdeki kitabın kusurlarından, yetersizliklerinden ve beceriksizliklerinden yalnızca ben sorumluyum.

Sabır ve özveriyle elyazmamı çözüp daktilo eden Lille II Üniversitesi'nden Jeanine Bourgeois'ya burada özellikle teşekkür ederim.

Son olarak, hiçbir çokuluslu şirkete ya da ulusal kuruma minnetlerimi bildirmek durumunda olmamak bana özellikle zevk veriyor. Onlardan parasal yardım görmememem, bu araştırmayı tümüyle özgür olarak ve gerçek bir Fransız üniversite mensubunun bütün yoksunluğu içinde yürütmeme olanak vermiştir.

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Dünyanın Batılılaşması'nm Türkçeye çevrilmesini anlamlı bir olay olarak değerlendiriyorum. Bunun, bir bakıma, eşyanın doğasına uygun olduğu söylenebilir. Türkiye, gerçekten de yaptığım çözümlemede ve kitapta tanımlanan süreçte çok özel bir yer tutuyor. Bu ülke, sömürge durumuna düşmeden, tüm enerjisiyle Batılılaşmaya karar vermiş ve girişmiş çok çarpıcı bir örnek. Aynı zamanda, bu atılımın karşılaştığı güçlükleri, direnişleri ve belki de nihai başarısızlığı temsil ediyor. Bu Batılı kitabın Türkçeye çevrilmesi de, hem bu Batılılaşmanın, hem de bunun yarattığı sorunların ve karşılaştığı engellerin bir kanıtı. Kuşkusuz Türk aydınları, Üçüncü Dünya ülkeleri içinde, bu olayı ve ülkelerinin içinde bulunduğu hazin çıkmazı tüm boyutlarıyla kavrayanlar

arasında yer alıyorlar. Batı düşüncesini tanımaya can atarken Batılı bir eleştiriden ve kendi yaşadıkları kültürsüzleşme deneyiminden yola çıkarak Batılılaşmayı eleştirmekten geri kalmıyorlar.

XVIII. yy. başında Osmanlı orduları Viyana kapılarına dayanmışken, Batı uygarlığının üstünlüğü çağdaşların gözünde hâlâ kuşkulu olabilirdi. 30-40 yıl sonra, İngilizlerin denizlerde, Avrupalıların dünyada kurdukları hegemonya artık tartışma götürmüyordu. Osmanlı İmparatorluğu, yenilikçi çarların Rusyası'yla az çok aynı zamanlarda tepki gösteriyor, gücünü ve yerini korumayı sağlayacak ilk reformları benimsemeye çalışıyordu. Kemalist devrimden epey önce Türkiye, Batılı vaat yarışının cehennem çarkı diye adlandırılabilecek anafora girdi. Bu, tam anlamıyla hazin bir durumdu; Türkiye Batılılaştıkça, çöküşüne çare bulunamaz oldu ve Batı'yla arasındaki uçurum büsbütün derinleşti ya da iyimser bir deyişle bu uçurum kapanmadı.

O dönemde yabancı gözlemciler, Türkiye'yi modernleştirmek, uygarlaştırmak ya da Batılılaştırmak için 50 yıla gerek olduğunu düşünüyorlardı. Bugün de Türkiye kimi bakımlardan Kemal Atatürk Türkiyesi'nden çok daha Batılılaşmış olsa bile güçlü Kuzey komşusu Sovyetler Birliği için de geçerli olan bu teşhis hâlâ anlamını korumaktadır.

Batı gücünün görünür kaynaklarına ulaşma, Prusya tarzında eğitilmiş ve donatılmış modern bir ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü durdurmada yetersiz kalmıştır. Avrupa kültürünün dış göstergelerini alıp benimsemek de daha ikna edici değildir. Güç ve zenginlik, kasketle ya da takım elbiseyle sağlanamaz. Taklitçi kurumların inşası da daha iyi sonuçlar vermez; Batı'yı Batı yapan yasalar, medeni kanunlar, parlamentolar değildir. Teknolojik aktarmalar ve çılgın sanayileşme de yeni çıkmazlara götürür. Amerika'yı gerçekten Amerika yapan, ne arabalar ne makineler hatta ne de fabrikalardır.

Doğu'nun ta öbür ucunda, kültürel açıdan Avrupa'ya çok daha uzak bir ülkenin, Japonya'nın, kendi kimliğini yitirmeden, hatta belki de bu kimlik sayesinde yirmi otuz yılda Batı'nın gizlerini özümsemeyi başardığı düşünüldüğünde, yaşanan fiyasko daha da büyük acı verir. Tarihiyle, coğrafi konumuyla, kültürüyle, kal-

kınma yarışında Türkiye'ye göre (Rusya'ya ya da Latin Amerika'ya göre de) çok daha talihsiz sayılan Japonya, yalnız Batı'nın üstünlük kaynağı olan otomobil sanayisinin ekonomik dinamiğini ele geçirmekle kalmamış, efendilerini geride bırakma, hatta onları Japonlaştırma noktasına gelmiştir.

Türkiye, sonuçta başkası olmayı bile beceremeyecek kadar köklerinden kopmalı mıydı? Belki burada, taklitçiliğin ister istemez fiyaskoyla sonuçlanacağı, çünkü derin değil, yüzeysel olduğu öne sürülebilir. Tepeden inme hiçbir reform, hatta Mustafa Kemal'in reformları bile bir halkın ruhunu değiştiremez. Gelenek ve görenekleri, töreleri, halkların kimliğini yok etmede pek etkin olan bu reformlar, ona Batı ruhunu aşılamada acizdir. Peki kabul, ama ya Japonya? Sömürgeleştirilebilir olmayan Japonya, hiçbir zaman kendisi olmaktan vazgeçmemiş, Batı'dan, güçlü ve zengin olması için ne gerekiyorsa onu almıştır. Kendi kültünü Batı'nın teknik-ekonomik mantığına zaten yakın olduğu için de bu serüvende başarılı olmuştur. Teknisyen sistemle başarı kültürü tam anlamıyla bütünleştiren bir yenilik başlatarak rekabetle dayanışma arasında daha etkili bir uzlaşma önermektedir. Japon modernizmine, insan hakları ya da demokratik ideal vız gelmektedir; Helenistik-Hıristiyan dünyanın mitolojik yaldızları umurunda bile değildir. Batı'nın bir hegemonya modeli olan bu yeni çehresi, artık Aydınlanma felsefesinin yarattığı coşkuyla karşılaştırılabilecek hiçbir evrensel hedef gösterememektedir. Düş kırıklığına uğramış ve tutkularını yitirmiş dünyaya artık tek sunduğu, tüketim modellerinin dünya çapında birörnekleşmesi hayali ve toplumun büyük bir bölümünün genel nimetlerin uzağında kalması gerçeğidir.

Kısır bir içe kapanışa başvurmadan, dünyadaki büyük gelişmelere kör kalmadan, farklı bir kimlik bilincini korumak, kendi dizginlenemez çılgınlığı nedeniyle patlama noktasına gelmiş uluslarötesi bir teknopolde ayakta kalmanın tek koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Çağdaş çelişkilerin ve gerilimlerin tam ortasında yer alan Türk aydınlarına, bu bilinçlenmede önemli bir görev düştüğüne inanıyorum.

Paris, Nisan 1991

GİRİŞ

"Bak, sokaklar boşalıyor: Dallas saati." Bir Cezayirli dostum, 1985 yılında bir akşamüstü birlikte başkent Cezayir'de dolaşırken bu saptamada bulunuyordu. Merak ettim, bunu Afrikalı öğrencilere de anlattım. Hiçbir şaşkınlık göstermeden "Bizde de durum aynı" diye cevap verdiler.

Bundan yirmi beş yıl önce Afrika'ya ilk gittiğimde, parçalanmış eski Belçika Kongosu'nun yirmi bir eyaletinden biri olan Kasai Birliği'nin o zamanki başkenti Tsikapa'dayken merak edip İstatistik Bakanlığı'na uğradım. Tabanı sıkıştırılmış topraktan, ipe asılmış bir peştemalın ikiye ayırdığı kerpiç bir kulübeye girdim. İki "büro"dan birinde, parlak kırmızı bir wax'ı ("peştemal") çekiştirmekte olan *mama*'ya belgelere ve bilgilere bakmanın müm-

kün olup olmadığını sordum. Bana şu karşılığı verdi: "Şimdilik hayır, bilgisayarları bekliyoruz." Taş çatlasa çeyrek yüzyıl önce, beyaz ırk dışındakiler Beyazlar'ın varlığından resmen kurtulduğu sırada, Batılılaşmanın, tüylü kocaman şapkalı Kızılderili reislerinin eski fotoğrafları gibi şaşırtıcı bir etkisi olabilirdi. Bugün dünya daha birörnek bir biçimde yaşama eğilimindedir. Ve bu eğilim yarın büsbütün artacaktır. Oysa yarın başladı bile. Haberleşme uyduları fırlatıldı. Enterkoneksiyonlar kuruluyor. Saat dilimlerine göre gezegenin çevresinde peş peşe sıralanan maliye pazarları yirmi dört saatin yirmi dördünde açık tek bir alan gibi işlesin diye aktarıcılar yerleştiriliyor. Haberler, gösteriler, modalar, buyruklar ve hepsinin içerikleri anında Kuzey'den Güney'e ve Batı'dan Doğu'ya dolaşıyor. Demir ve bambu perdeler bile buna karşı koyamıyor; yoksulluk ve terk edilmişlik duygusu bunu engelleyemiyor.

"Savaşların tarihi göz önüne alınırsa" diye yazar C. Maurel, "sömürgecilik başarısızlığa uğramıştır. Sömürgeciliğin bütün zamanların en büyük başarısı olduğunun ayrımına varmak için anlayışların tarihini yazmak yeterlidir. Sömürgeciliğin en değerli, en çarpıcı yanı, bağımsızlığını kazanma güldürüsüdür... Beyazlar sahnenin gerisine geçmişlerdir, ama gösterinin yapımcısı yine onlardır."[1]

Hâlâ Batılılaşmadan söz edilebilir mi? Artık ne Batı Batı'dır ne de Beyaz Beyaz. Sanayi efsanesinin türedileri Japonları, arkasından onların Güneydoğu Asyalı şanslı taklitçilerini Batılı sayabilir miyiz? Kitle iletişim araçları bize onları pazardan pay koparan ve tekniği eski efendilerinden daha iyi çalıştıran muhteşem insan - makineler olarak sunuyor ve sarı tehlikenin sömürgeci düşüne dört elle sarılarak onları bize model olarak öneriyor.

Peki Batı'nın zaferi o kadar büyük mü? Minarelere tünemiş, tekniğin son çığlığı hoparlörler deterjan satın almaya değil de ibadete çağırmıyorlar mı? Eğer zengin metropollerin tüketim düzeyine ulaşma isteği tüm dünyada paylaşılıyorsa, bu istek her yerde özdeş gerekçelere mi dayanıyor? Ve bu istek, toplumsal örgütlenme tarzlarının, üretim ve yeniden üretim mantıklarının tam anlam-

1. Christian MAUREL, **L' Exotisme colonial** (Sömürge Egzotizmi), Robert Laffont, Paris, 1985, s.15

da özümsenmesiyle atbaşı mı gidiyor? Batılılaşma ya da dünyanın ve yaşam düzeyinin evrenselleşmesi süreci, sınırsız sürebilir mi? Bütün engelleri kaldırıp dünyanın gerçekten yek vücut olmasıyla sonuçlanabilir mi? Engeller, evrenselci projenin bizzat kendi çelişkileriyle pekişerek aşılamaz bir görünüm kazansaydı, alternatif yollar araştırılır mıydı?

Hem bir kere Batı nedir? Haçlılar, konkistadorlar,* sömürgeciler dünyanın üstüne üşüştüklerinde bu soru sorulmuyordu. İman, Hıristiyanlığı kendi dışına attığında, aydınlık götürme inancı imparatorluk fatihlerini uygarlaştırma misyonuna ittiğinde de bu soru akla gelmiyordu. Bunun bir hak, hatta bir görev olduğuna sarsılmaz bir kesinlikle ve gönül rahatlığı içinde inanılıyordu. Batı, ilkin Hıristiyanlık, sonra Aydınlanma Avrupası olarak düpedüz hem kendinde, hem kendisi için vardı. Kan sefahatı, doymak bilmez yağmacılık, birkaç günahsız çiçeği ezen tarih arabasının zafer yürüyüşünün ceremesinden başka bir şey değildi. Dürüst insanlar aşırılıklardan üzüntü duyuyorlar, ama Batı yayılmacılığının haksızlığına asla karşı çıkmıyorlardı.

Bu sarsılmaz inançlar çağı artık geride kaldı. İnsanların içine kuşku düştü, inanç sarsıldı. Arkasından sömürge imparatorluklarının çözülmesi geldi. Romain Rolland, iki dünya savaşı arasında Batı'nın sonunun geldiğini görmüş müydü?

"Bugün dünyanın büyük bir kaynaşma içinde olduğunu görüyoruz. *Bütün* mazlum uygarlıklar, Beyaz uygarlığa karşı ayaklanıyorlar. Savaş uzun ve korkunç olacaktır. Beyaz uygarlığın yenileceğine inanıyorum. Ve şimşeklerin aydınlattığı bu karanlık yüzyıllarda, geleceğin klasik akıl ve zulüm çağlarının yeniden oluşacağı yeni bir Ortaçağ gelecektir."[2]

Sömürgelikten kurtulma olayı, nispeten çalkantısız, en azından kıyamet kopmadan gerçekleşti. Beyaz egemenliğinin tartışmasız sonu, Batı uygarlığının sonu olmadı. Kendinde Batı'nın ölümü, kendisi için Batı'nın sonu olmadı.

Geçmiş tarih içinde kök salmış bir "uygarlaştırma" sürecinin devam etmesi, Batı'nın anlamı ve yeri sorusunu yeniden sordur-

* Yeni Dünya'nın fatihlerine verilen İspanyolca ad. (ç.n.)

2. Romain Rolland, E. Bloch'a Mektuplar "Mektuplar" Kol., Payot, Lozan, 1984, s.153.

maktadır. Günümüzde yaşamın başlıca boyutlarının evrenselleşmesi, kültürlerin ve tarihlerin kaynaşmasının doğurduğu "doğal" bir süreç değildir. Hâlâ karşı dengeleri, bağımlılıkları, adaletsizlikleri, yıkımı ile egemenlik söz konusudur. *Kendinden* Batı paramparça olmuşken, bu sürecin tanılanması önemli bir sorundur. Yaşam tarzlarının birörnekleşmesinin , imgelemin standartlaşmasının sorumlusu kimdir?

İyi ya da kötü hangi güç, varlığın tek boyutluluğunu ve terk edilmiş kültürlerin kalıntıları üstüne davranışların uydurulmasını zorla kabul ettirebilir? Batı, artık ne coğrafi ne de tarihsel olarak Avrupa'dır; artık gezegende konup göçen bir insan kümesinin paylaştığı inançlar bütünü bile değildir; Batı'nın her türlü kişisel özellikten yoksun, ruhsuz ve bundan böyle efendisiz, insanlığı kendi hizmetinde kullanan bir *makine* olarak görülmesini öneriyoruz. Kendisini durdurmak isteyecek her türlü insan gücünden kurtulmuş olan çılgın makine, gezegeni kökünden koparma işini sürdürüyor. Makine, yerkürenin en ücra köşelerinde bile insanları işledikleri topraklarından sökerek onları kendi pompaladığı, sanayileşme, bürokratikleşme ve sınırsız teknikleşme ile pek de bütünleştirmeden kentleşmiş bölgeler çölüne kaldırıp atıyor. Artık anlamı kalmayan zenginlik, uçsuz bucaksız kentlerin göbeğinde alabildiğine gelişiyor. Kendisini yaratanların ruhu bile duymadan, makine, ancak toplumsal dokuyu tahrip ederek farklılaşmayı doğuruyor. Toplum ölçeğindeki bu ayrışma, sözümona toplumsal her türlü modelin somut evrenselleşme koşullarını ciddi şekilde frenliyor. Batılılaşma hareketi korkunç güçlüdür. Türler arasındaki farkları bile ortadan kaldırır. Gelenek bağlarından kurtarsa da üstüne kurulu olduğunu öne sürdüğü neden, insanın başını döndürecek özelliktedir. Ölçüsüzlüğü, insanın ve gezegenin ayakta kalmasını tehlikeye düşürmektedir.[3]

Batılılaştırma silindiri altında her şey çoktan yıkılmış, dümdüz edilmiş, ezilmiş gibidir; ama yine de *aynı zamanda* kabartılar çoğu kez sadece gömülmüşlerdir, kimi zaman direnirler ve yeni

3. Bu son noktalarla ("cinsellikten uzaklaşma", kadının statüsü, ekolojik tehdit) ilgili olarak bazı açıklamalar ve ayrıntılı irdelemeler gerekir. Bu sorunlara daha duyarlı olan başka kimseler, bunu, benim yapabileceğimden daha iyi bir biçimde yapmışlardır ve yapacaklardır.

den yüzeye çıkmaya hazırdırlar.

"Modernleşme"nin maddi ve simgesel yararlarından nasiplerini alamayanlar, sayıları gittikçe artan o insanlar, tür ve insanlık olarak ayakta kalabilmek için yeni çözümler bulabilirler ve bulmalıdırlar. Bu değişik projeler, uygulamada, doğaçlamada ve ufak tefek el işlerinde aranmaktadır. Bunlar canavarlar doğurabilir ya da makine bunlara el koyabilir ama makinenin devre dışı kalmasının, dünyanın sonu değil fakat yeni bir çoğul insanlık arayışının şafağı olacağı umudunu besleyen de bu projelerdir.

I. BATI'NIN ENGELLENEMEZ YÜKSELİŞİ: HAÇLILARIN RÖVANŞI

> "By a gigahtic act of faith we assume that the Chronology in which we fit (with difficulty and distortion enough!) the events and changes of that tiny part of the earth that is the promontory of Eurasia which we call Western Europe is also the chronology of mankind."[1]
>
> Robert NISBET

Versailles Antlaşması'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ganimetinin paylaşılmasından sonra General Gouraud, Suriye'nin, Fransa'ya geçişini güvence altına almak için Şam'a geldiğinde, Haçlıları büyük yenilgiye uğratan Selahaddin'in naaşının bulunduğu Ümeyye Camii'ne girdi ve mezarını teperek şöyle dedi: "Uyan ey Selahaddin, biz geri döndük."

O dönemde dünyanın Batılılaşmasından söz edecek kişinin beyaz *imperium**'unun dünyanın tümünde yükselişinden söz etme-

1. "Büyük bir inançla tahmin ediyoruz ki Avrasya'nın bir uzantısı olan ve Batı Avrupa dediğimiz dünyanın bu küçük parçasındaki olayları ve değişiklikleri (azımsanmayacak zorluklar ve zorlamalarla) içine kattığımız kronoloji, aynı zamanda insanlığın da kronolojisidir." **Social Change and History, Aspects of Western Theory of Development,** New York, Oxford University Press, 1969, s.241

* Imperium: İmparatorluk anlamında Latince sözcük. (ç.n)

si gerekirdi. Zaten "Batılılaşma" yanlış anlaşılırdı; "sömürgeleştirme" demek istiyorsunuz değil mi?

Yine de Beyaz egemenliği sadece bayrak yarışıyla sınırlı kalmıyordu. Hıristiyanlaştırma, pazarlar fethetme, hammadde sağlama, yeni topraklar arama, hatta işgücü gereksinimi, sömürgeci emperyalizmin doğal yoldaşlarıydı.

Bununla birlikte, sömürgelikten kurtulma hareketi, bu eski tip Batılılaşmanın gelgitleri olduğunu bize göstermiştir. Tanık olduğumuz şey bize daha derin ve daha kalıcı gibi geliyor. "Beyazlar sahne arkasına geçtiler" ve bilim, teknik ve gelişme onların ilerlemesini sağladı. Onlara karşı nasıl bir bağımsızlık mücadelesi düşünülebilir?

Gelgelelim, birbirinden böylesine farklı olaylarda hep aynı "özü", Batı'yı görmek yanıltıcı değil midir? Öncelikle bu canavarın doğasını değilse bile ayırt edici özelliklerini saptamak gerekmez mi? Bu üstü kapalı adcı eleştiriyi kabul edip, *önsel olarak* boş bir hayal oluşturmayı reddeder ve kolay anlaşılması için yalnız genel tezahürlerle sınırlı kalırsak, dünya tarihinin Batı Avrupa'da doğmuş özgül bir hareketle altüst olduğunu ve bu hareketin devinen şeyin belirgin özelliklerini ve doğasını kavramayı hayli aştığını saptamak durumunda kalırız. Marx'ın ünlü bir sözüne göre "İnsan anatomisi maymun anatomisinin anahtarıdır." Oluşumunun anahtarını şimdilik bize bugünkü Batı verecektir. Yine de aynı Hegelci-Marksist gelenek maymunda "gelişimini tamamlamış insan"ın "tohum"unu görür. Evrimcilik ve gerekircilik birbirlerini dışlamadan tamamlar ve her ikisi de aşırılığa varmaktadır. Teknisyen toplumun bugün kazandığı zafer, kısmen Yunanlıların *tekhné* anlayışıyla açıklanır ve onun aydınlatılmasına katkıda bulunur; ama yalnız katı bir mutlak sürekliliğe ve gerekirciliğe körükörüne inanma, rastlantıyı, kazaları ve somut koşulları devre dışı bırakabilir. Batı, ancak tümüyle gerekirci ya da retrodiktif olmayan gerçek bir tarihte kararlılık kazanır. Geçmiş bugüne ışık tutar, onu açıklar ama kimi zaman da tersini söyler ve yaşanmamış başka yazgılar akla getirir. Şimdiki zaman, geçmişin bazı amaçlarını izler ama onu köklü bir biçimde yeniler de.

Sadece belli bir süre içinde, hatta çok uzun bir süre içinde tamamlanan bir süreç söz konusu olduğu için değil, ama ayrıca bir kültür içinde kök saldığı için de tarihsel boyut gereklidir. Avrupa

emperyalizminin başarıları ve fiyaskoları, günümüzün muzaffer Batılılaşma hareketi ile benzerlikler gösterir ve bu hareket onlarla aydınlanır.

1. ESKİ GELGİTLER

Bir başlangıç tarihi saptamak olanaklı mıdır? Tüm imparatorluklar buyurgan ve yayılmacı değil midir? İster Asur, ister Babil, ister Çin, ister Meksika ya da Peru imparatorları olsun, hepsi de Şarlken kadar kurumludur; imparatorlukları üzerinde güneş hiç batmaz. Onlar, kralların kralı; yerin göğün, dört yönün, beş elemanın efendileridir. Bütün imparatorluklar evrensellik savındadır. Yeryüzünün tanrıları, Tanrı'nın oğulları, yaşayan tanrılar, içeride ve dışarıda hâkimi mutlak onlardır...

İlk Roma 410'da Alaric'in darbeleri altında çökünce, aldatıcı görünüşe rağmen nöbet devri sağlanır. Kudüs'ün kızı, ebedi Roma ruhların fethine çıkmıştır bile. İkinci Roma, yani Bizans, meşaleyi Kuzey'in Cesar'ı IV. Ivan'a teslim etmeden önce yeni zafer saatleri yaşamaya hazırlanır. "Korkunç" diye anılan IV. Ivan da Eisenstein / Stalin'e göre çökmeyecek olan üçüncü Roma'yı Moskova'da kuracaktır. Yunanlıların endişesinden ve Yahudilerin Mesihçiliğinden doğan imparatorluk alevi, Batı Avrupa'da, Arap-Müslüman efsanesi sayesinde mi yeniden doğmuştur? Daha o zaman Şarlman, bir elinde haç, öteki elinde kılıç Batı Avrupa'nın Doğu eyaletlerini Batılılaştırır ve güney sınırını güvence altına alır. *Hıristiyanlık* doğmuştur. Ama gün yüzüne çıktığı ve onu elinde tutmayı beceremeyen Doğu'da değil, Saksonların köleliğinde ve İspanya'nın yeniden fethinde doğmuştur. Dünyanın Batılılaşması hareketi öncelikle bir *haçlı seferidir.* Karolenjiyen haçlı seferi, istilalarla uzun bir süre geri çekilmek durumunda kalır, ama *imperium* 'un bu geri çekilmesi Kuzey ve Doğu Avrupa barbarlarının hızla manevi bakımdan fethedilmesini ve yavaş yavaş asimile edilmelerini engellemez. Avrupa haritasında feodal bölünmelerle orantılı olarak siyasal yapılar karmaşıklaşırken, her bir manastır uç noktaları belirleyen birer küçük bayrak olmuştur.

XII. yüzyılın ilk rönesansı daha da güçlü yeni bir atılım yapar. Hıristiyanlık her yönden harekete geçer. Haçlı seferleri insan aklının tasarladığı en çılgın girişimlerden biridir. Onun doğurduğu feodal sömürge imparatorluğunun yarını yoktur. Hatta Bizans'ın da hakkından gelecektir. Ama dünyanın batılılaşmasının tarihinde Ortodoks Hıristiyanlık gerçekten Hıristiyanlık değildir, ikinci sırada yer alır; inanç yayma çabası zayıftır; bu nedenle kaybolması Batılı tabanı güçlendirir ve türdeş kılar.

Geri çekilmeye karşın bu atılımdan geriye, İspanya'nın bir bölümünün yeniden fethiyle *kesin* bir sonuç; Töton Şövalyeleriyle ta Prusya'ya kadar uzanan Doğu eyaletlerinde *kalıcı* bir sonuç; Hollanda ve İngiltere hegemonyalarının ileride alacağı şekli daha o zaman gösteren Cenova ve Venedik deniz imparatorluklarıyla da *örnek* bir sonuç kalacaktır.

Dünyanın Hıristiyanlık çehresiyle batılılaşması XVI. yüzyılda Hıristiyanlığın zaferiyle sonuçlanır. İspanya yarımadasının altın yüzyılı, sonuca ulaşan yeniden fetih hareketinde yeni ve kesin bir atılıma tanık olur. Büyük denizciler ve büyük keşifler yerin ve göğün büyük serüvencilerine yol açarlar. Vasco de Gama ve Magellan ile yeni bir çağ başlar. Saint François-Xavier gidip ta Japonya'nın karşısına haçını diker. Konkistadorlar dünya haritasını yeniden çizerler. Ticaret acenteleri, kaleler ve misyonlar Batı'nın gezegen üstündeki ara istasyonlarıdır. Emperyalizmin üç kesimi, askerler, tüccarlar ve misyonerler kazançlı çıkmıştır. Paralı asker birlikleri yeni toprakların ve işgücünün fethini sağlarlar. Hindistan şirketleri pazarların ele geçirilmesini, İsa'nın şirketi manevi fethi gerçekleştirir. Gezegen, baharat ve esir, altın ve ticaret eşyası yağmasıyla "nirengilenir." Dünyada nice imparatorluklar ortaya çıkmış ve çökmüş, Büyük İskender'den Timurleng'e kadar nice fatihler gelip geçmiştir; ama bu kez dönüşü olmayan bir şey yerleşir. Batılı şu ya da bu gücün pek çok fethi ömürsüz olacaktır, ama Batı'nın gezegene el koyması kesindir.

Fetih gerçekte yalnızca askeri ya da siyasal bir fetih değildir, hatta düpedüz bir talan ve soygun olduğu da söylenemez. Ticari ve mali köleleştirme ve üretimde düzenli bir biçimde sömürme fethin anlamını tam olarak vermeye yetmez. Sömürgecilik aynı zamanda

doğaya tümüyle egemen olma tasarısıyla da benzerlikler gösterir. XVI. yüzyılda denizlerde gösterilen başarıların yerini XVIII. yüzyılda bilimsel başarılar alır. Zenginlikleri ve ruhları ele geçirmenin ardından evrenin ansiklopedik bir envanterini çıkarmak gelecektir.

Yolculuk felsefe haline gelir; gözlemleri ve bilgileri üst üste yığmak, *her şeyle* ilgili *her şeyi* bilmek söz konusudur. Seferler birbirini izler: Cook, Lapérouse ve onların yolunda gidenler... Siyasal, ekonomik ve stratejik hedefler büsbütün unutulmamıştır. Elbette, her şey tutarlı ve sağlamdır. Doğaya egemen olma bütünlüklü, hatta totaliter bir projedir. Kesin haritalar çıkarmak, doğal kaynakların sayımını yapmak, yerli halkların gelenek ve göreneklerini saptamak gerekmektedir. Etnografya bulunur ve genel başarıya katkısı olur, Napoléon Mısır seferine çıkarken yanında bir araba dolusu bilgin ve bilimsel araç gereç götürecektir.[2]

İki yüzyıl boyunca Avrupa dev lokmayı iyice sindirecektir. Hıristiyanlık ölmüş, *Quinto*'nun dünya imparatorluğu uzun ömürlü olmamıştır. Kapitalist dünya ekonomisi gibi ulusal-devletsel düzen doğmuştur. Batı'nın daha önce büyük bölümünü eline geçirdiği, en azından kuşatması altında tuttuğu dünya, dünya ekonomisinin yeniden yapılanmasına ve önce "Avrupa anlayışı"nın, sonra uluslar topluluğunun uyumlu olmasa da çoksesli örgütlenişine göre yeniden paylaşılacaktır. Hollanda, Hıristiyanlaştırmayı ikinci plana atıp ticarete ağırlık vererek dev imparatorluklarının büyük bölümünü İspanya ve Portekiz'in elinden alır. Fransa bahtını denizlerde arar, bir imparatorluk da kurar, ama 1763 Paris

2.Keşif yolculukları geleneğinin, Livingstone ve Stanley dahil, Alexandre de Humboldt'tan Charcot'ya kadar, XIX. yüzyılda bir saplantı biçiminde sürdürüldüğünü belirtelim. Yerkürenin bilinmeyen bölgelerinin fethi bir spor haline gelir. Okyanusların derinliklerini araştırmak, "çiğnenmemiş" doruklara ulaşmak, aya küçük bayraklar dikmek söz konusudur. Rekor kırma hevesi, tanıma açlığına ve zafer arayışına karışır. Hiçbir karşılık beklemeden yapılanından en çıkar gözetilerek yapılanına kadar bu keşif saplantısı sadece Batılılara özgü bir şeydir. Everest'e tırmanmak hiçbir zaman Tibetlilerin tutkusu olmamıştır. Eski Mısırlıların ya da Çinlilerin tanıma merakı, hiçbir zaman toplu bir yarışa dönüşmemiştir. XX. yüzyılda yapılabilecek keşifler stoku tükenmeye yüz tuttuğundan, rekor kitabında artık yalnızca şaşırtıcı ya da gülünç başarılara yer verilir oldu. Ama eski keşiflerin yinelenmesi inanılmaz bir biçimde kitlesel olarak satılmakta ve turistik gezi ve sportif etkinlik biçiminde programlanmaktadır. Böylece her Batılı, en azından tatillerinde bir dünya fatihi olmuştur.

Antlaşması ile Britanya hegemonyası sağlamlaşır; denizler imparatorluğunun mutlak denetimi, Waterloo'dan sonra tartışma götürmez hale gelecektir.

B.Bayrak yarışı

1880'den sonra "bayrak yarışı" ile başlayan sömürgecilik dalgasına ayrıcalıklı bir yer vermek gelenek olmuştur. Gelişen iletişim araçlarının da yardımıyla, Avrupa'nın güçlü devletleri gittikçe kızışan bir rekabet içinde gezegenin "denetlenmeyen" son topraklarının üstüne üşüşür. Sanayinin gelişmesi sayesinde, uygarlığının üstünlüğüne her zamankinden daha çok güvenen Beyaz insan, kendisine kutsal bir misyon verildiğine inanır. Bu misyon bir yüktür, ama onu kuşku uyandıran bir şakraklık ve açgözlülükle taşır. Değişik devletlerin misyonerleri, tacirleri ve askerleri yeni bölgeleri denetlemek için sert, hatta kimi zaman kanlı bir biçimde birbirleriyle rekabet ederler. Her yerde kuvvet kullanarak ya da karizma kazanarak kral olmak isteyen kâşifler, maceracılar, gurbete düşmüş askerler ortaya çıkar: Sahra imparatoru, Patagonya kralı, Kâfiristan padişahı, Moroni hükümdarı, Paskalya Adaları hükümdarı vb. Birkaç onyıl içinde dünya haritasında bilinmedik bölge kalmaz ve Beyazların habersiz olduğu topraklar ulusal-devletsel düzene ilhak edilir.

Girişim ve sonuçları akıllara durgunluk verse de gerçekte yeni hiçbir şey yoktur. Paralı askerler silahlarını, tacirler yöntemlerini, peygamberler verdikleri mesajı değiştirmişlerdir, ama düşler hep aynıdır. Napoléon, Mısır'da İskender'in izinde yürümeyi hayal eder. X. Charles Cezayir'i alırken aklında haçlı seferleri vardır. Dupleix'in düşünden Jules Ferry'nin düşüne kadar, gerçekte bir kesinti yoktur. Şövalye romanları yeniden okunursa, orada sömürge efsanesinin tüm hayalleri bulunabilir. Gezgin şövalyelerin kahramanlıkları deniz -aşırı ülkelere kadar açılır. Cortes'ten Savorgnan de Brazza'ya, Diego de Almagro'dan Lord Kitchener'e kadar, imparatorluklar kurmaya giden soylu aile çocuklarında Don Quichotte'luk vardır.[3]

3. Yeni Çağın ilk sömürgeleştirme girişimi olarak bir Norman şövalyenin, Jean de Béthancourt'un 1402'de (Yüzyıl Savaşları'nın tam ortasında) Kanarya Adaları'nı fethini gösterebiliriz. Bu, Amadis de Gaule'e yaraşır bir keşif olarak tasarlanmış ve sunulmuştur.

Açık deniz çağrısı süreklidir ve akla yatkın bahaneleri hep bulunmuştur.

Örneğin, Harry Magdoff 1760-1875 dönemini emperyalizmin önemli bir evresi olarak kabul eder; ona göre mahreç arayışına ve sanayileşmeye bağlı bir emperyalizm söz konusudur. Kuşkusuz itici nedenleri daha karanlık, daha uzak ve daha karmaşıktır ve haçlıların ve konkistadorların nedenlerinin bir uzantısıdır. 1800'de Avrupa kuramsal olarak yerkürenin %55'ini denetliyordu ve yüzölçümünün %35'ini etkin bir biçimde kullanıyordu[4]. Yüzyılın başında yaşamış bir coğrafyacının bir eserinin adına göre, "Avrupa sömürgelerinin topraklarını genişletmesi" bu kaba batılılaştırmanın en karikatürsü biçimidir. Lenin bunu istatistik olarak ortaya koymuştur.

SÖMÜRGECİ AVRUPA DEVLETLERİNE (VE ABD'YE) AİT OLAN TOPRAKLARIN YÜZDESİ

	1876	1900
Afrika	% 10,8	% 90,4
Polinezya	% 56,8	% 98,9
Asya	% 51,5	% 56,6
Avustralya	% 100,00	% 100,00
Amerika	% 27,5	% 27,2

Belli başlı devletlerin küçük bayraklarının ilerleyişi neredeyse günü gününe izlenebilmektedir[5].

Koskoca Kongo ile küçük Belçika, çok sayıda kalıntılarıyla Portekiz, İspanyol bırakıtlarıyla Amerika Birleşik Devletleri ve

4. Harry MAGDOFF, **L'Impérialisme de l'epoque coloniale à nos jours** (Sömürge Döneminden Günümüze Emperyalizm) Maspero, Paris, 1979, s.37; Bkz **Faut-il refuser le développement** (Kalkınma Reddedilmeli mi?) II. başlık, PUF, Paris 1986, s.48 ve devamı

5. LENİN, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, O.c, cilt XXII, Moskova Yayınları, s.274-275.

Yıllar	İngiltere		Fransa		Almanya	
	Yüzölçümü[a]	Nüfus[b]	Yüzölçümü	Nüfus	Yüzölçümü	Nüfus
1815-1830		126,4	0,02	0,5	-	-
1830-1860	2,5	145,1	0,2	3,4	-	-
1860-1880	7,7	267,9	0,7	7,5	-	-
1880-1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1	14,7

a. Milyon mil kare olarak
b. Milyon kişi olarak

yeni iştahı kabaran Japonya eklenirse, İran, Çin ve Türkiye'nin o sıralarda yarısömürge durumuna indirgendikleri kabul edilirse, Lenin'le birlikte, dünyanın güçlü devletler arasında paylaşıldığı sonucuna varabiliriz.

Durumu özetleyen bu son istatistik bu açıdan anlamlıdır:

BÜYÜK DEVLETLERİN SÖMÜRGE VARLIKLARI[a]
(Milyon kilometre kare ve milyon kişi olarak)

	SÖMÜRGELER				METROPOLLER		TOPLAM	
	1876		1914		1914		1914	
	km^2	Nüf.	km^2	Nüf.	km^2	Nüf.	km^2	Nüf.
İngiltere	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440
Rusya	17	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Fransa	0,9	6	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Almanya	-	-	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
ABD	-	-	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Japonya	-	-	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
Altı büyük güç için toplam	40,4	273,8	65	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6
Öteki güçlü devletlerin (Belçika, Hollanda v.b.)sömürgeleri							9,9	45,3
Yarısömürgeler (İran, Çin, Türkiye)							14,5	361,2
Öteki ülkeler[b]							28,0	289,9
YERKÜRE TOPLAMI							**133,9**	**1657,0**

a. LENİN, A.e., s.278
b. «Öteki ülkeler»hangileri? Siam, Habeşistan gibi Lenin'in gözünden kaçmış bir sürü yarısömürge.

Sömürgeleştirme biçimindeki batılılaşma, Birinci Dünya Savaşı arifesinde son bulmuştur. Bunu herkes saptar ve kabul eder. Güçlü halklar zayıf halklara ya da aşağı, hatta yozlaşmış ırklara iyi ya da kötü koşullar için yasalar getirmek zorundadır. Eski Avrupa ve o devirde Amerika'nın gerçek adı olan yeni Avrupa, kendilerini evrenin yasa koyucuları, Theodore Roosevelt'in deyişiyle "modern Romalılar" olarak görüyorlardı. Bir Yankee reklamcı olan Stead şöyle der: "Dünya Amerikalılaşma yolunda ilerliyor." Yine de Beyaz adamın yükü bu mudur?

C. Asker-tüccar-misyoner üçlüsünün iflası ve eski düzenin bunalımı

Dünyanın Avrupa sömürge yönetimi biçiminde batılılaşması, görünüşe göre 1914'te tamamlanır. Gerçekte tüm gezegen Beyaz adamın denetimi altındadır; trenleri ve buharlı gemileri anakaraları geçer, okyanusları aşar, hatta büyük nehirlerin kaynaklarına ulaşır. Bu, Güzel Dönem'dir!

Yarım yüzyılı biraz aşkın bir süre sonra, bu evrensel egemenlik düşünden geriye ne kalmıştır? Neredeyse hiçbir şey. İmparatorluk konfetileri, eski sömürgeci devletlerin bundan böyle nasıl kurtulabileceklerini bilemedikleri gerçek bir yüktür. Bu tür Batılılaşma çökmüş, Batı bizzat kendi başarısının ve kendi çelişkilerinin kurbanı olmuştur.

Eski Batı düzeni, siyasal yapı bakımından özünde sömürgeci olsa da bu düzeni, kısmen destekleyen, kısmen de yadsıyan bir ekonomik örgütlenmenin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Karikatürize edersek, bu ekonomik örgütlenme, Avrupa'nın evrenin fabrikası, dünyanın geriye kalan ülkelerinin de hammadde ve basit ürünler levazımcısı olduğu bir örgütlenmedir. Bu "spontane" işbölümünün, her iki tarafın doğal donatım faktörlerine uygun düştüğü ve herkesin yararına olduğu kabul edilmişti. Sömürge ve imparatorluk düzeni bunu açık bir şiddetle (topa tutarak pazarlar açma, belirli ürünlerin yetiştirilmesine zorlama...) ya da simgesel şiddetle (yıldırma, ayartma) kurmasaydı, hiçbir zaman "doğal olarak" var olamazdı. Bununla birlikte bu üretici örgütlenme, bir kez kurulduktan sonra büyük bir istikrara ve sürekliliğe, bu arada da

desteklediği düzeni yeniden üretme eğilimine sahip oluyordu. Güney yarımküredeki ülkeler bugün bile esas olarak tropikal narenciye, bitkisel hammadde ve maden üreticisidir. Sömürge düzeni hemen hiçbir aksaklık göstermeden bir bırakınız yapsınlar ekonomisiyle öylece sürgit devam edebilirdi. Bu durumda liberalizm eski düzeni aklamak için harika bir ideolojiydi. Gerçekten de serbest değişimin ekonomik alanda her türlü haksızlığı ve her türlü eşitsizliği ortadan kaldıracağı varsayılıyordu.

Bununla birlikte, çeşitli Avrupa devletlerinin birbirleriyle rekabeti, onların birlikte yaşamalarını düzenleyen devlet-ulus düzeninin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkına dayalı olması, zamanla eski Batı *imperium*'unda bunalıma ve çözülmeye yol açtı. En güçlü ülkelerin *siyasal olarak* dünyayı denetimleri altında tutma hakkı, halkların eşitliği hakkı ile çatışmaya başladı. Oysa bu hak, ulusal egemenliğin temeliydi ve o olmadan uluslararası düzen olamazdı. Beyaz ya da Avrupalı *imperium* istikrar kazanmadan başarı gösteremedi.

Geri çekilme, bir bakıma daha yükselme tamamlanmadan başladı; dahası, sona eren sömürgeci emperyalizm, eski sistemin gediklerini kapatmak için umutsuzca bir girişimdi. Beyazların tartışma götürmez egemenliğinin sona erişini simgesel olarak tarihlendirmek gerekirse, İtalyan birliklerinin ras (kral) Menelik'in orduları karşısında Adua'da yenilgiye uğradığı 1896 yılını verebiliriz. Daha 1897'de Fransız diplomat Cartonnet des Fossés şöyle yazıyordu: "Adua haberi kara kıtada inanılmaz bir hızla yayıldı." Des Fossés, bu olayın, yerli halklara Beyazların artık yenilmez olmadıklarını öğrettiğini de ekliyordu. Rusların 1905'te Japonlar tarafından ezilmesi, bu olguyu temelli doğrulayacak ve yeni bir çağın başlangıcı olacaktır. Asyalıların bu zaferinin o dönem için nasıl bir skandal olduğunu Anatole France iğneleyici bir mizahla şöyle anlatıyor: "Bir Rus yüksek memuru, bu bir sömürge savaşıdır, diyordu üstüne basa basa... Oysa, ana ilke olarak bütün sömürge savaşlarında Avrupalı savaştığı halklardan üstündür; yoksa o savaş sömürge savaşı değildir, bu açık bir şey. Bu tür savaşlarda Avrupalı topla saldırırken Asyalı ya da Afrikalı kendisini okla, gürzle, mızrakla, yabayla savunur. Çakmaktaşlı eski birkaç tüfek ve fişeklik bulması haydi neyse. Ama asla bir Avrupalı gibi silah-

lanmamalı, onun gibi bir eğitimden geçmiş olmamalıdır... Japonlar bu kuralların hiçbirine uymadılar. Onlar, Fransa'da General Bonnal'ın öğrettiği ilkelere göre savaştılar. Bilgileri ve zekâlarıyla düşmanlarını çok geride bıraktılar. Avrupalılardan daha iyi savaşırken asla kutsal gelenek ve göreneklere uymadılar ve bir bakıma uluslararası hukuka aykırı davrandılar."

"Dikkat edin ki" diyordu onlara Profesör Richet, "siz insanla maymun arasındasınız. Dolayısıyla, Ruslarla ya da Fin-Letonyalı Ugra-Slavlarla dövüşseniz, tıpkı maymunlarla dövüşmüş gibi olursunuz." Ve Anatole France şu sonuca varıyordu: "Hiç anlamak istemediler."[6]

Böylece, henüz Fas, Fransa'nın protektorası değilken, ikinci bir Adua, 1935'te birincinin acı anısını Etiyopya kanında boğmaya kalkışmadan epey önce, Beyaz egemenliğinin sonu başlamıştı bile. Bu son, bir dizi bunalımdan geçerek, toptan bağımsızlaşmayla sonuçlanacaktır. Eski imparatorluk düzeninin kuramsal çelişkisinin nasıl geliştiğini göstermek için, konuyu tümüyle açıklamasa da geriye dönüşü olmayan bir gelişimin evrelerine tanıklık eden dört ayrı olayı anımsatalım.

İlki, Batı ideolojisinin ve Batılı değerlerin bunalımından başkası değildir. Bu bunalım, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır. Burjuva toplumunun çehresinde, dengesini ve klasik biçimini bulmuş olan modern toplum, özellikle sosyalizmin yükselişiyle kendi değerlerine şiddetle karşı çıkıldığını görür. Modernliğin ana temeli olan ekonomik akılcılık, 'bırakınız yapsınlar' liberal dogmasının ve üretim tarzının kapitalist örgütlenmesinin yadsınmasıyla sert bir biçimde eleştirilmiştir. Eski düzenin kuramsal ve özellikle de ideolojik temellerine bu karşı çıkış -ki Marksizm bunu son kertesine değin yapmıştır- hayata geçirilmeye başlar. Proletaryanın isyanı, burjuva toplumunu yıkmakla tehdit eder. Dünyanın Batılılaşmasının hoyrat ve beceriksiz bir biçimi olan emperyalizm, yaşlı Avrupa'nın iç çelişkilerini ihraç etme girişimidir. Sömürgeleştirme girişiminin görünüşteki başarısı, kapitalist burjuvazinin neredeyse tek başına egemenliğine bağlı iktidar

6. Anatole FRANCE, **Sur la pierre blanche** (Ak Taş Üstünde), Nelson-Calman-Lévy, Paris, 1905. s.188-191.

sisteminin derinden sarsılmasını önlemez. Kapitalist burjuvazi iyi niyetini, yani uygulamalarının ve kendi değerlerinin doğruluğuna olan inancını yitirmiştir. Ayakta kalabilmek için şiddete ve ikiyüzlülüğe başvurmak zorundadır. Seçkinlerin, arkasından genel olarak proletaryanın kokuşması, her türlü beklentinin ötesinde, Batı Avrupa'da sistemin yıkılma tehlikesini etkisiz kılmayı başardıysa bu, önemli dönüşümler pahasına olmuştur. Siyasal liberalizm çok derin bir bunalım geçirmiş, bu bunalım da yeniliğin uğursuz dönüşümleri olan totalitarizmlerin yükselmesine yol açmıştır.

Kuramsal eleştiri, önce Nietzsche, ardından Heidegger ile daha radikal ama daha örtük biçimde sürecektir.

İkinci olguyu hem sistemin işleyişinde kopukluğa yol açan hem de Batı'nın uygarlaştırma misyonunun sınırlarını çarpıcı bir biçimde gösteren Birinci Dünya Savaşı oluşturur. Ekonomik düzlemde, azgelişmiş ülkelerin geniş bölgeleri kendi hallerine terk edilmiştir. Üretim yapılarına Batı *imperium*'u zorunluluğunu sokmuş olan uluslararası işbölümü, yaşanan olaylarda kısmen tartışma konusu yapılmıştır. Çok sayıda sömürge ya da yarı sömürge (Brezilya gibi) özerk bir ekonomik gelişmeye değilse de kendi kendine yeterli olmaya mahkûm edilmiştir. Bu deneyimler sınırlı olsa da ve çoğu zaman Amerikan emperyalizmi, ortalıkta görülmeyen ve iflahı kesilmiş Avrupalı güçlerin boş bıraktığı alanı kendi çıkarına işgal etse de çok şey değişmiştir ve artık hiçbir şey eskisi gibi değildir. "Uygarlık ve ilerleme"nin Batı'nın koruyuculuğu olmadan, uluslararası işbölümüne gerek kalmadan gelişebileceği -bunların, tam tersine köstek olduğu- kanıtlanmıştır. Ulusların kendi ekonomik politikalarına egemen olması, belli bir erinç için koşuldur. Durum böyle olunca, bağımsızlık istenir ve gereklidir, hem de Batı'nın bu ülkeleri boyunduruğu altına almak için kullandığı *değerler adına*. Elbette bütün bunları Büyük Savaş'ın başka bir yan ürünü olan ve sömürgeler dünyasında geniş yankılar yaratan Rus Devrimi de pekiştirmiştir; Sovyet deneyi örnek değerindedir ve psikolojik etkisi büyük olmuştur. Yarısömürge, üstelik de yarısı Asyalı geniş bir halk, Batı'ya bağımlılıktan kurtulmuş ve görünüşte modernlik değerlerini -bireycilik, ekonomik liberalizm, üretim araçlarının özel mülkiyeti- yadsıyan yeni bir toplum kurma

iddiasında bulunmuştur.

Bu olay Batı'nm *tek uygarlık modeli* olma iddiasında önemli bir gedik açmıştır. Savaşın olanca barbarlığı bu savın bütün temellerini ortadan kaldıracaktır. Üç biçimiyle de (şiddet, sefalet sonucu ölüm ve doğal ölüm) ölümün kökünü kazıma efsanesiyle kendi iktidarını kuran burjuvazi, iç barışı ancak kanlı kıyımlarla sağlamıştır. Verdun ordularında asker edilen en "ilkeller", ayrıca tıpkı yurttaşlar gibi kurbanlık koyunlar sayılmışlardır. Batı, kendi kan şölenlerine sömürgelerini de katarak uygarlaştırıcı olma kandırmacasını da elinden kaçırmıştır. Sömürge iktidarı düşsel temellerini kökünden yıkmıştır. Geriye, artık iyice zayıflamış gücü kalmıştır. Meşruluk ve uzlaşma, Marne savaş alanında ebediyen ortadan kaybolmuştur.

Liberal ekonomi modelinin bizzat Batı'da başarısızlığa uğraması, üçüncü çarpıcı olayı meydana getirir. Otuzlu yıllarda, büyük bunalım nedeniyle, Batı'nın "merkez" ülkeleri serbest değişimi terk ederler ve hatta iç düzeyde rekabetten medet ummaktan vazgeçerler. Her yerde korumacı bariyerler yükselir, tüm devletler müdahalecilik, plancılık, güdümcülük yarışına girer. Sözümona doğal ve kendiliğinden örgütlenmede görünmez ele duyulan inanç yadsınır. Aynı zamanda, Batı'yı büyük kılan her şey, Aydınlık efsanesi, yükselen faşizmin çamuruna bulanır. Bu yeni darbe Batılılaşmanın elinden her türlü aklanma bahanesini de almıştır.

1939-1945 savaşı, 1914 savaşıyla aynı erime sahip değildir, çünkü Beyaz, saygınlığını çoktan yitirmiştir. Sömürge düzeni artık yalnızca sömürgelerin zayıflığı üzerine kurulu olduğundan ve ancak zor kullanarak ayakta kaldığından, eski sömürge devletlerinin düşmanca rekabetinin yarattığı bitkinlik, bağımsızlaşmayı kaçınılmaz hale getirir. Bundan böyle, bu kan gölüyle gençleşen yeni bir Batı'yı temsil eden yeni egemen güç Amerika Birleşik Devletleri, sömürge mirasını reddeder. Dünyanın Amerikanlaşmasını daha iyi güvence altına almak için ikinci Roosevelt birincisini yadsır. Gerçekte, uygarlık ve gelişme değerlerini evrensel olarak benimsemiş bir dünyada, Batı'nın egemenliği için artık sömürgecilik zorunlu görülmemektedir. Hatta, metropollerle eski sömürgeler arasındaki ayrıcalıklı ilişkiler Amerikan yayılmasına zarar bile vermektedir. İmparatorluklar çöker. Son girişim, Mussolini'nin

Etiyopya'yı işgal girişimi trajik ve çağdışı bir farsın gülünçlüğüne dönüşen ilk girişim olmuştur. Altmışlı yıllarda hâlâ önemini koruyan son imparatorluk, Portekiz İmparatorluğu, kârlı olmayan bir iştir ve metropolünü az gelişmiş geri ülkeler statüsünde olmaktan kurtaramamıştır.

Sömürgelikten kurtuluş eski düzen bunalımının son evresi ve sonucu gibi görünür. Bu sonuç iki bakımdan geçicidir: Birincisi eski düzen, sömürgelikten kurtuluşun ötesinde, yeni sömürgecilik biçiminde sürdüğü için; ikincisi, "ekonomik temel", ulusal gelişmeler ve uluslarötesi firmaların çifte bayrağı altında yürütülen periferik sanayileşme ile değişikliğe uğradığı için.

Bununla birlikte, bütün bu değişikliklerin ötesinde Batı'dan bir şeyler varlığını sürdürür ve tıpkı bir Anka kuşu gibi, her gerilemeden sonra kendi küllerinden daha güzel ve daha genç olarak doğar gibidir.

2. EVRENSEL BİR MODELİN ZAFERİ

Sömürgelikten kurtuluşla birlikte Batı'nın tekmeyi yiyen misyonerleri sahnenin önünü terk ettiler, ama "Beyaz, sahne gerisinde kaldı ve ipler onun elindeydi." Batı'nın bu zaferi artık, *maddi varlığının* zaferi, kabalığı ve küstahlığıyla küçük düşüren bir iktidarın zaferi değildir. Bu zafer, soyut egemenliği daha aldatıcı ama daha az tartışma götürür simgesel güçlere dayalıdır. Bu egemenlikte yeni aracılar bilim, teknik, ekonomi ve bunların üstüne kurulu olduğu düşsellik, yani gelişme değerleridir.

A. Bilimin ve tekniğin dünya çapındaki zaferi

Teknik, bedenlerin ve ruhların sömürgeleştirilmesinin güçlü bir aracı olmuştur. Albuquerque komutasındaki Portekiz topçekerleri Arapların baharat ticaretindeki tekelini kırmış ve Ümit Burnu, Hürmüz, Gao, Malacca'dan geçerek Lizbon'u Macao'ya bağlayan ticaret acenteleri zincirini kurmuştur. İspanyol alaybozanları, Montezuma'nın yontma taş silahları karşısında harikalar yaratmıştır. En sonunda XIX. yüzyıl sömürgeciliğinde, askeri üstünlük

kesin bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte, biliyoruz ki XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar, Avrupa'nın Çin ve Hindistan karşısındaki teknik üstünlüğü tartışma götürürdü ve Cortès'in ve Pizarre'nin ordularının askeri üstünlüğü, sayıca üstünlüğü tek başına karşılamaya yetmezdi.

Bu son duruma, kurnazlığın rolünü, saldırgan bir imparatorluk tasarısının kararlılığını ve yerel efsanelerin ustaca kullanılmasını da katmak gerekir. Bütün bunlar Cornélius Castoriadis'e göre kuşkusuz kendi bilincine varmaya "Batı'ya özgü bir katkının" sonucudur. Castoriadis şöyle söyler: "Aslında çok ince olan, ama grup, aşiret, kast ortak bilinci üstüne kurulu uygarlıklar, Batılı insanla temas edince silinip gitmiştir. Bu, Batılının ateşli silahı ya da atı olduğundan değil, kendisini dış dünyadan koparıp dünyayı kendi iç âlemine taşıyabilen farklı bir bilinç haline sahip olmasındandır."[7]

Avrupa'nın üstünlüğü, tekniklerin kendilerinden çok, egemenliğini kurmak için askeri disiplinden propagandaya kadar bütün teknikleri seferber eden örgütlenme biçiminin *etkinliğine* bağlıdır.

Bu toplumsal "mekanizma"nın Doğu ile yüz yüze gelmede de önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Başlangıçta bazı bilimsel bilgiler bakımından ve birçok teknik alanda kuşkusuz daha geri olan Avrupa, daha o zaman çok daha etkili bir *teknisyen* örgütlenme gösterir. Her alanda saplantılı bir biçimde *başarılı olma* arayışı, örgütlenme tarzlarında olsun, teknikler ya da ürünlerde olsun gücünü pekiştirebilecek her türlü yabancı unsuru anında bünyesine almasını sağlar. XIX. yüzyıldan itibaren belirleyici olmaya başlayan bu teknik üstünlük, egemenlik için önemli bir koz olacak ve yeni sömürgeci *imperium*'un bir bahanesi olarak kalacaktır. René Bureau'nun dediği gibi, "On dakikada on kilometre yükseğe çıkan yüz tonluk makineler yapabilince, tekerleği icat etmemiş olanlar üzerinde hak sahibi olunabilir: İtiraf ediniz ki, biz buna inanırız."[8]

Ve Bureau şunu ekler: "Daha da kötüsü, ben bunu Afrikalıların

7.Cornélius CASTORIADIS, **De l'utilité de la connaissance** (Bilginin Yararlılığı Üstüne), **Vilfredo Pareto Defterleri, Avrupa Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 79, 1988,s.121.

8. René BUREAU, **Le Péril blanc. Propos d'un ethnologue sur l'Occident** (Beyaz Tehlike. Bir Etnoloğun Batı Üstüne Görüşleri), L'Harmattan, Paris, 1978, s.61

ağzından duydum." Günümüzde dünyanın Batılılaşmasının gerçek gizi işte buradadır. Egemenlik kurma hakkı artık zayıf olanın, tekniğin güçlü kıldığına kölelik etmesi değildir; üstünlüğünün apaçık olmasından dolayı, tekniğin dolaysız bir ayrıcalığıdır. Teknik, evrensel bir inanç konusu durumuna gelmiş, yeni bir tanrısal gücün, bilimin somut sonucu ve gözle görülür varlığı olmuştur.

Hıristiyan misyonerlerin bu laik kültü yaymaya büyük katkıları olmuştur. "Vahşi" halkları Hıristiyanlaştırmada, Beyaz Adam'ın büyüsünün etkili olduğunu kanıtlamak yetmiştir. Teknik sayesinde, Beyaz Büyü'nün yerlilerin büyüsünden daha üstün göründüğü bir yerde, kendisini vaftiz ettirmek akıllıca olur... Beyaz sistem bir bütün olarak algılanır; bilimsel dünya görüşü, teknik mühendislik ve dinsel törenler hep aynı bütünün parçalarıdır. Beyaz rahiplerin etkisizleşmesiyle, taklitçi bir din öğretisinde, bilim ve teknik, dogmadan üstün hale gelir. Biz bunu bir kopukluk olarak gördüğümüz halde, Batılı olmayanlar haklı olarak bunu Batı'nın bir devamı ve birliği olarak duyumsarlar.

Emperyalizm yeni tanrılar getirmiştir. Sömürge boyunduruğundan kurtulmak ve Beyazların kölesi olmanın aşağılayıcı konumundan çıkmak için, dünya halkları bazı egemenlik araçlarını özümsemek, hasımla özdeşleşmek ve onun gücünü arzulamak zorunda kalmıştır. Bundan böyle bütün dünya farklı düzeylerde, tek bir teknisyen toplum özelliği göstermektedir. Bilim tektir, matematik bütün ulusların gerçek ortak dilidir. Düzenli aralıklarla verilen Nobel ödülleri, bilginler topluluğunun evrenselliğini ve birliğini gösterir. Tüm dünyada tekniğe tapılması, ulusları ve insanları, sızıldanmadan onun buyruklarına uymaya hazırlamaktadır. Bununla birlikte, tekniğe hayranlık duyma, ona adeta tapma, hatta soyut teknik bilgisi, Batılı olmak için yeterli değildir. Teknisyen bir toplumu gerçekleştirmek sanayileşmeden, yani toplumun işleyiş amaçlarının ve araçlarının derinden alt üst olmasından geçer, Güç isteği sınırsız bir birikim biçimini almalı, bütün toplum üretim için dayanılmaz bir gayret ateşiyle tutuşmalı ve doyumu ancak üretimin sınırsız gelişmesinde bulmalıdır.

B. Ekonominin egemenliği: Tek pazar ve kalkınma efsanesi

Sömürgeleştirme, dünyanın en ücra köşelerine kadar bütün bölgelerinin ekonomik yapılarını köklü bir biçimde alt üst etti. Bütün halklar dünya pazarının işleyişinden etkilendiler ve uluslararası işbölümüne katıldılar. Pazar talepleri, rekabet yasaları, açık şiddet ve iletişim altyapılarının kurulmasıyla geleneksel üretim ve tüketim örgütlerini alt üst eden Avrupa, en vahşi toplulukları tek bir mekanizma ile bütünleştiren tek bir dünya pazarı yarattı. Tek başına eylemsizlik kuvvetiyle ve pazar mekanizmalarının gücüyle, artık yeni yapılar "kendiliğinden" yeniden üretilmekte, işin içinde olanlar neredeyse değişmez bir yazgıya hapsolup kalmaktadır. Artık tek değişiklik "makine"nin dayattığı değişikliklerdir. Antiller'in "rolü"nün sonsuza dek şeker üretmek olduğunu söyleyen hiçbir ilahi yasa yoktur. Küba'yı geniş bir şekerkamışı plantasyonu haline getirmekle Avrupa, onun yazgısını birçok yüzyıl için mühürlemiştir. Ağır sanayi kurmayı ve tarımsal üretimi çeşitlendirmeyi arzulayan sosyalist bir devrim bile bu durumu değiştirememiştir.

Dünyanın çeşitli bölümlerini dünya pazarıyla bütünleştiren Batı, onların üretim biçimlerini değiştirmekle kalmamış, bu biçimlerin sıkı sıkıya tutundukları toplumsal sistemlerin anlamını yıkmıştır. Böylelikle ekonomi, toplumsal yaşamın bağımsız bir alanı ve kendinden bir ereklik haline gelmiştir. Daha fazla olma gibi eski biçimlerin yerini, daha fazla sahip olma gibi Batılı bir amaç almıştır. Erinç, bütün arzuları (mutluluk, yaşama sevinci, kendi kendini aşma...) yönlendirir ve fazladan birkaç dolarla özetlenir olmuştur...

Böylece kalkınma tutkusu evrenselleşir. Kalkınma, Batı tüketim modeline, Beyazların büyüsel gücüne ve bu yaşam biçimine bağlı bir statüye duyulan özlemdir. Bu özlemi gerçekleştirmenin ayrıcalıklı aracı elbette tekniktir. Gelişmeye özlem duymak, bilime inanmak ve tekniğe saygı göstermek demektir ama aynı zamanda, büsbütün Batılılaşmak amacıyla, daha da Batılılaşmış olmak için kendi hesabına Batılılaşmayı talep etmek demektir.

C. "Kültürel" istila

Tek yönlü "kültürel" hamleler Merkez ülkelerinden (sanayileşmiş ileri ülkeler) yola çıkar ve gezegeni kuşatır; görüntüler, sözcükler, ahlaki değerler, tüzel biçimler, siyasal yasalar, yeterlilik ölçütleri kitle iletişim araçlarıyla (gazeteler, radyolar, televizyonlar, filmler, kitaplar, plaklar, videolar) bunları yaratan birimlerden Üçüncü Dünya ülkelerine doğru akar. Dünya "göstergeler" üretiminin önemli bölümü Kuzey'de yoğunlaşmakta ya da onun normlarına ve tarzlarına göre onun denetlediği yerlerde üretilmektedir.

Haber pazarı hemen hemen dört ajansın -Associated Press ve United Press (ABD), Reuter (İngiltere), France-Presse- tekelindedir. Dünyanın bütün radyoları, bütün televizyon kanalları, bütün gazeteleri bu ajanslara abonedir. Dünya "haberleri"nin % 65'i ABD kaynaklıdır. Televizyon yayımlarının % 30 - % 70'i Orta Avrupa'dan alınmaktadır. Bununla birlikte Üçüncü Dünya, ileri sanayileşmiş ülkelerden 5 kat daha az sinema, 8 kat daha az radyo, 15 kat daha az televizyon, 16 kat daha az gazete kâğıdı tüketmektedir.[9]

Bu haber akışının, alıcıların arzularını ve gereksinimlerini, davranış biçimlerini, anlayışlarını, eğitim sistemlerini, yaşam tarzlarını "bilgilendirmemesi" olanaksızdır. Bu sinsi propaganda, aşırı gelişmiş toplumların kabına sığmaz canlılığına tanıklık eden, karşı koyulmaz bir "bağış"tır, ama bu iletilerin edilgen alıcılarında her türlü kültürel yaratıcılığı boğmaktadır. Örneğin Fransa, Afrika radyolarının ve televizyonlarının haber hizmetini uydular aracılığıyla bedelsiz olarak karşılar. Her gün dünyadan ve Afrika'dan on dakikalık aktüalite programları ve belgeseller verir. Ayrıca, yılda 5200 saatlik bedelsiz program gönderir. Nihayet, Fransız filmleri dağıtır ve Fransızca konuşulan Afrika ülkelerinde sinema üretiminin % 80'inin sübvansiyonunu üstlenir.

Elbette Fransa, Afrika devletlerinin şeflerine verdiği bu armağandan kimi yararlar sağlamaktadır. Alman PAL sistemini seçen Kamerun dışında -onun da donanımlarının % 80'ini Fransa karşı-

9. Bkz. Armand MATTELARD, **Multinationales et systèmes de communication** (Çokuluslu Şirketler ve İletişim Sistemleri), Anthropos, Paris, 1976.

lamaktadır- Afrika'nın Fransızca konuşulan bütün ülkeleri SECAM sistemini benimsemiştir.[10]

Bununla birlikte, Fransız görsel-işitsel sanayisinin sağladığı tartışılmaz avantajlar belki de en önemlileri değildir. Bakkal hesabı tutmak pek anlamlı olmaz. Dinamizm bağış yapmaya iter ve etkileri simgesel olduğu kadar siyasaldır ve bu dinamizmi güçlendiren toplumsal mantığın bütün özelliklerini taşır. Afrika bakımından en açık seçik sonuç Afrika'nın gerçek bir görsel-işitsel sanayisinin ve bunu umut ettirecek bir dinamizminin olmayışıdır. Bu süreç sonunda kendinden yoksun kalmaya kadar varır. Kuşatılmış grup, kendisini ancak başkasının ulamlarıyla kavrayabilir. Bilim, teknik, kalkınma ve ilerleme ideolojisi böylece doğrudan doğruya ya da öteki iletilerle "bütünleşerek" aktarılır. Uydular ve bilgisayarlarla iletişimin uluslarötesileşmesi, modellerin birörnekleşmesini ve akışların bakışımsızlığını daha da güçlendirecektir. Bu noktada, mekanizmasını iyi kavramak koşuluyla, zengin ülkelerin kültür *imperium*'undan söz edilebilir. Merkezin olağanüstü bir egemenlik gücüyle donatılmış olması, soygunla (Üçüncü Dünya uzmanlarının pek tuttuğu deyiş talanla) değil, bağışla olmuştur. Oysa, bu soluksuz bırakan bağış mantığı, yalnız dar anlamda kültürel varlıklar için değil, tam anlamıyla kültürün bütün bileşenleri için de işler. Gerek beslenmede gerek teknolojide yeniden karşımıza çıkar.

D. Düş gücünün standartlaşması

Günlük kullanımı içinde tekniğin bir olgu olarak kabulü, bilimin tekniğin harikalarının kaynağı olduğuna beslenen ortak inanç, ekonomiye zorunlu bağımlılık, bunların hepsi, kültürel istilayla pekişince düş gücünün standartlaşmasının karşı koyulmaz unsurlarını oluşturur. Bilim, teknik, ekonomi çok zengin bir düşsel içerik taşır. İnsanın dünyayla ilişkisi burada çok yoğun bir biçimde belirlenmiştir. Zamanı ve mekânı, insanın doğayla ve kendisiyle

10. Bkz. Franck MAGNARD ve Nicolas TENZER **La crise africaine: quelle politique de coopération pour la France?** (Afrika Bunalımı: Fransa İçin Hangi İşbirliği Politikası?), "Günümüz Politikası" koleksiyonu, PUF, Paris, 1988. s.161.

ilişkisini kavramak söz konusudur. Artık insanlık topyekûn Hıristiyanlık çağında ve Greenwich saatini temel alarak yaşamaktadır. Bunun ne anlama geldiği üstüne hiç durulmaz. Elbette başka çağlar da vardır: İslam için Hicret, Budistler çağı ve daha başka çağlar. İsa'nın hayatı örnek alınarak yapılan Batılı sivil yıldan başka, her birinin kendi çevrimleri olan başka yıl bölümlemeleri vardır. Dragon Yılı ve Têt bilinmektedir... Ama bu gözalıcı ve folklorik kalıntıların, uçakların kalkış saatleri üstünde pek bir etkisi yoktur. "Teknik" zorlamalardan dolayı, örgütlenme tek bir sisteme göre işler. Hatta belki de ideali, gezegeni yeniden düzlemek ve saat dilimlerini kaldırmak olurdu. Böylece bazı uluslarötesi firma *staff*larının üyeleri saatlerini genel merkezlerine, New York saatine göre ayarlardı. O çok güzel film *Bin Milyar Dolar*'da, her ulustan ve her renkten yönetici, yıllık büyük toplantılarını yerel saatle sabahın üçünde yaparlar.

Dünyanın Avrupa'nın kendisinden çok daha az zaman içinde bu bölümlemeye ayak uydurması dikkat çekicidir. Yasal yılbaşı ancak 1564'te IX. Charles döneminde 1 ocak olarak saptanmıştır. Rusya bu "yeni tarzı" ancak Büyük Petro ile 1725'te, İngiltere ise 1752'de benimseyecektir. Avrupa'nın geriye kalan yerlerinde, şurada burada görülen son direnmelerin üstesinden Bonaparte gelmiştir. Ortaçağ'da tarihlendirme bir ülkeden ötekine değişiyordu. Resmi olarak yıl Almanya, İsviçre, Portekiz ve İspanya'da Noel günü, Venedik'te 1 martta, İngiltere'de 25 martta başlıyordu. Roma'da kimi zaman 25 ocakta, kimi zaman da 25 martta, Rusya'da ilkbahar gün-tün eşitliğinde. Fransa'da yasal yılbaşı Paskalya günü başlıyordu, yani her yıl değişiyordu. Dolayısıyla "Fransız tarzı" yıllar 330 ile 400 gün arasında değişiyordu! Bazı yılların iki ilkbaharı vardı. Rusya ancak Sovyetler Birliği olunca Jülyen takvimden Gregoryen takvime geçti. Bilindiği gibi Ekim Devrimi kutlamaları kasım ayında yapılır!

Greenwich saatine gelince, mekanist ve Newtoncu zaman anlayışının, mevsimlerin akışına ve yıldızların konumuna bağlı olan geleneksel anlayışlara kurduğu üstünlüğü gösterir. Bunun sonucu, yaşam ve düşünce tarzlarının olağanüstü birörnekleşmesi ve genel bir *benzeşmedir*. "Ülkeler arasındaki sınırları kaldıran" uçaklar ve havalimanları dünyasında, her renkten ve her ülkeden, aynı

biçimde giyinmiş, aynı uluslararası oteller zincirine inen, uluslararası dil İngilizceyi konuşan, uluslararası mutfaktan yiyen insanlara rastlanmaktadır. Bu uluslarötesi *Jet Sosyete* 'nin gezegenin en ücra köşelerinde bile bazı uzantıları bulunur. Yeni Gine'nin yüksek yaylalarında bir transistorlu radyodan New York'ta moda olan son şarkı işitilebilir. Güneydoğu Asya cangılının derinliklerinde Coca Cola içen bir köylüye, Afrika'nın çalılardan yapılmış bir köyünde yerli bir zatın kullandığı Toyota'ya rastlayabilirsiniz. Efendileri kopya etme isteğinden, normlara uymak yasa olduğu için hayatta kalmak uğruna zorunluluktan, kurumlarda ve bazı davranışlarda gülünçlüğe varan sınırsız bir taklitçilik gırla gider. Bu taklitçilik, halkların denetim altına alınması, baskı kurma, silah kullanma gibi teknikler ve polisiye uygulamalar söz konusu olduğunda tehlikeli bir hal alır. Başlangıçta masum bir taklitçilik olan şey, bize kendi gerçeğimizi yansıtan lunapark aynasına dönüşür. Elbette hâlâ kurutulmuş çamurdan kulübeler var ve bunlarda, hacamat edilmiş yarı çıplak yerliler fetişlere adaklar adıyorlar. Ama bu böyle daha ne kadar sürebilir? Onlar, kerpiç yerine bağtaşları, saman çatı yerine ondüle levhalar, petrol lambası yerine elektrik, fetişler yerine elektrikli ev eşyaları ve bilginler getirmeyi hayal etmezler mi? Bunu isteseler de, en güçlü uyduların gözü en küçük hareketlerini gözlerken ve kulakları en mahrem konuşmalarını kaydederken evrenin birleşmesinden kurtulabilirler mi? Bitmiş dünya çağı pekâlâ başladı, hem de dünyaların çoğulluğunun sonu gibi başladı. Tek bir dünya birörnek bir dünya olma eğilimindedir. Kişiler arasındaki farklılıkların gezegen düzeyinde gittikçe azalması, düpedüz Batı'nın eski düşünün gerçekleşmesidir. Kendilerini *American way of life* 'a uyduran insanlar Theodore Roosevelt'in dünyanın Amerikanlaşması düşünü, aynı zamanda bütün emperyalistlerin hayalini gerçekleştirmişlerdir. Anatole France'ın dediği gibi: "Daha büyük bir İngiltere, daha büyük bir Almanya, daha büyük bir Amerika düşü, ne yaparsak yapalım, istesek de istemesek de bize daha büyük bir insanlık hayal ettirir."[11]

Dünyanın birleşmesi Batı'nın zaferini tamamlar. Bu egemenlikçi yayılmanın sonunun tamamen bir evrensel kardeşlik olmadı-

11. Anatole FRANCE, A.e. s.182

ğı pekâlâ hissedilir. İnsanlığın bir zaferi değil ama insanlığa karşı kazanılmış bir zafer söz konusudur. Eskinin sömürge halkları gibi, kardeşler aynı zamanda ve öncelikle uyrukturlar. İyi de *imperium*'u son anda eline geçiren ve 'al şale' bürünen bu muzaffer Batı hangi Batı'dır?

II. BULUNMAZ BATI

"En mükemmel üretim makinesi olan sanayi toplumu, yine bu nedenden ötürü en korkunç yıkım makinesidir. Irklar, toplumlar, bireyler; uzay, doğa, denizler, yeraltı: Her şey yarar sağlamalı, her şey kullanılabilir olmalı, her şey üretken olmalıdır, en yüksek düzeye çıkması istenen üretkenliktir bu."

Pierre CLASTRES[1]

Modern dünyanın benzersiz ve özgül tarihsel deneyimi, görece sürekli bir dizi güç ve hep yenilenen biçimler gösterir. Böylece ortaya çıkan kalıcı unsurları "Batı" adı verilen bir *özne*'ye mal etmek pek doğaldır. Ortak kullanımda bu terimle anlatılmak istenen şey, gerçekte karşılaştığımız çok biçimli deneyimi ve tarihsel kökeni kapsar.

Batı'nın kesin bir tanımını vermekten kaçınan hareket çok daha tehlikeli ama yine de zorunlu bir uygulamadır. Batılılaşma olgusunun değerlendirilmesi, özellikle etki alanının ortaya koyulması, en azından varsayımsal olarak genel çizgileriyle bir Batı *özü*'nün önerilmesini gerektirir. Bununla birlikte, Batı'nın kendine

1. Pierre CLASTRES, **Recherches d'anthropologie politique** (Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu/Siyasal Antropoloji Araştırmaları, çev: Alev Türker-Mehmet Sert, s. 58) , Ayrıntı Yayınları,1992), Le Seuil, Paris, 1980, s.56.

özgü tarzını ve özgül farkını yakalamak kolay değildir.

Önceki başlıkta yöneltilen kısa tarihsel bakış, Batı'nın bir coğrafi zatiyetle, yani Avrupa'yla; bir dinle, yani Hıristiyanlıkla; bir felsefeyle, yani Aydınlanma'yla; bir ırkla, yani Beyaz ırkla; bir ekonomik sistemle, yani kapitalizmle ilgili olduğunu ama yine de bu olgulardan hiçbirisiyle özdeşleşmediğini göstermektedir. Öyleyse daha geniş anlamda, bir kültür ya da uygarlık söz konusu değil midir? Bu iki kavramı tanımlama gibi çetin sorunların çözüldüğü kabul edilirse, geriye bu kültürün ve bu uygarlığın *Batı*'ya özgülüğünün belirtilmesi kalır. Oysa, bu ivedi soruşturmanın çözümlemeci irdelemesinden ve tarihsel açıdan genel bir değerlendirmesinden akılda kalan ardışık çizgilerin oluşturduğu bütün, bildik hiçbir şeye benzemeyen ve bizi şaşkınlığa, hatta dehşete düşürecek bir şekil ortaya çıkarır. Gerçekte tam anlamıyla, tür saptama kategorilerimize göre yarı mekanik, yarı organik bir canavar söz konusudur. Batı, bize çarkları insanlar olan ve gücünü ve canlılığını onlardan almasına karşın özerkliğini koruyan, kendi mizacına göre zaman ve mekân içinde devinen canlı bir makine olarak görünür.

1. BATI: BİR MEKÂN VE BİR YAZGI

A. Avrupa yarımadasından büyük üçgene

Avrupa ilkin *coğrafi bir zatiyettir*. Terimin bir yer ya da belli bir mekân değil ama bir yön belirtmesi dikkat çekicidir. Dünyanın döndüğü öğrenilince güneşle birlikte yer değiştirdiği anlaşılan, güneşin battığı yer. Elbette Batı, ne Kuzey ne Güney ne Doğu'dur, ama bir kürede Uzakdoğu, Yakınbatı olur. Amerika Birleşik Devletleri'nin doğusu Mağrip'in (ilk anlamı Batı'dır)[2] batısında kalır. Japonya, Kaliforniya kıyılarının batısındadır... "Doğan Güneş Ülkesi" olduğu kadar "Akşam Ülkesi"dir de. Aynı şekilde Kore de ne

2. Romalıların şimdiki Fas ve Moritanya aşiretlerine Mağripliler (Latince **Mauri**) dediklerini ve Mağrip'in Fenikece **mahurim**, "Batılı insanlar" sözcüğünden geldiğini hatırlatalım.

kadar "Dingin Sabah Ülkesi"yse, o ölçüde de "Ateşli Akşam ülkesidir.

Güney'in de bir batısı vardır, Kuzey'in de.

Herkül Sütunları* nasıl yüzyıllarca Akdeniz dünyasının Uzak Batı'sı olmuşsa, İngiltere ve biraz zorlamayla İzlanda da (*Ultima Thulé*) Kuzey Hıristiyanlığın Batısı'nın uç noktalarıdır. Modern tarihin ağırlık merkezi Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kayınca, Mağribi Batı kesin bir şekilde Doğuculukta boğuldu kaldı. Karavelalar Doğu'ya ulaşmak isterken Batı'yı Batı Hint Adaları'na kadar genişlettiler.

Bugün Batı coğrafi olmaktan çok ideolojik bir kavramdır. Çağdaş jeopolitikada Batı dünyası, Batı Avrupa, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri ile gezegenin kuzey yarıküresini içeren bir üçgeni belirtir. Üçgen bu savunma ve saldırı mekânını iyi simgelemektedir.

Böyle olunca Batı, anlam genişlemesinin, hatta coğrafi temelindeki sapmaların düşsel bir mekâna indirgediği bir kavram olur. Yine de ancak coğrafi kökeninden yola çıkılarak anlaşılmaktadır.

Batı coğrafi açıdan böylesine oynaklık gösteriyor diye, onu tarihten alınan kimi derslere göre ırksal, ekonomik, etik ya da dinsel bir zatiyet olarak görmek mi gerekir? Elbette bunlar bazı dönemlerde ortaya çıkan boyutlardır ve kimi zaman önemli ya da baskın gibi görünebilir.

B. Beyaz adamın yükü

Örneğin Batı *ırksal bir zatiyete* indirgenebilir mi?

XIX. yüzyıl Beyaz ırkın üstünlüğüne kesinkes inanmıştır. Dünyayı uygarlaştırmak *Beyaz adamın yükü*, dünya imparatorluğu da ödülü olacaktır. Hiç kuşku yok ki, emperyalizm çağı Batılılaşmanın Beyaz biçimi olmuştur.

Batı uzun bir süre bir ten rengiyle özdeş tutulmuştur, ama bu kimi sorunlar çıkarmıştır -bir kere beyaz renk bir amblem ni-

* Herkül Sütunları: Akdeniz kıyısında, Cebelitarık Boğazı'nın girişini belirten dağlık burunlara Romalılarca verilen ad. (ç.n.)

teliğindedir. Pembe tenlisinden yağızına kadar Beyaz vardır...-; bu Batılılaşma tümüyle çelişkilidir. Beyaz ırk kavramının tutarsızlığı üstüne fiziksel antropoloji tartışmalarına girmeden, üstünlüğün bütün Beyazlara ve yalnızca Beyazlara ait olmadığını, Beyaz tenin tüm Beyazlara eşit ölçüde üstünlük vermediğini söyleyebiliriz. Avrupa'nın hemen hemen bütün halkları kendilerinde imparatorluk istidadı görmüşlerdir. Pancermanizm ve Panslavizm; Anglosakson, hatta Latin hegemonya iddialarına karşı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Asya'yı Beyaz adam efsanesinden kurtaran Japonya'nın tartışma götürmez başarısı, Beyaz ırkın üstünlüğüne korkunç bir meydan okumadır. Kaldı ki Kuzey Afrika ve Ortadoğu Beyazlarının başarılarını saymazsak, Güney Avrupa Beyazlarının XVII. yüzyıldan başlayarak gösterdikleri vasat başarılar, her türlü sınıflandırmayı altüst eder. "Afrikanerler", Japon işadamlarının "Onursal Beyazlar", "Asian"ların (Aryen ırktan olan Hintliler) ise "Coloured" olduklarına karar vermek zorunda kalmışlardır.

Bununla birlikte, dünyanın Batılılaşması Batılı olmayanların Beyazlaşması olamaz. Uygarlaştırma projesinin karşısına, hem efendi hem eşit olunamayacağı gibi çözümsüz bir çelişki çıkmaktadır. Batı'nın Beyaz ırkla tanımlanması, dünyanın Batılılaşmasını, onu sömürgeci projede köleleştirmeye indirger. Kuşkusuz, çağdaş Batılılaşmanın daha kurnazca biçimleri içinde unutulmaması gereken derin bir Batılılaşma gerçeği vardır. Yine de gezegenin üstün bir ırka boyun eğmesi, teşhis ettiğimiz asimilasyon ve birörnekleşme sürecine aykırı bir projedir.

C. Haçın gölgesinde

Bu durumda, Batı *dinsel bir zatiyetle* özdeşleştirilebilir mi?

Çoğu kez Batı'ya Hıristiyan nitelemesi yakıştırılır: Aşırılıkçı gerici hareketlerin "Hıristiyan Batı" deyimi gereksiz bir yineleme değil midir? Batı'nın ilksel biçimi olarak karşımıza Hıristiyanlık çıkmaz mı? Tektanrıcılıkta, etkin bir din yayma çabası için çok güçlü bir temel vardır. Kılıç zoruyla ve imanla din değiştirtmek Batılı yayılmacılığın temellerinden biridir. Ne var ki Hıristiyanlık bu temeli, daha katı tektanrıcılığı ile daha da sert bir din yay-

macılığı kurmuş olan İslamiyetle paylaşır. Günümüzde İslamiyete dönenlerin sayısı vaftiz olmayı seçenlerden çok daha fazladır.

Bununla birlikte İncil'in Hıristiyan iletisinin Kuran'dan daha *evrenselci* bir içeriği vardır. Bireyin mutlak değer olarak kabul edilmesi, Hıristiyanlıkta öteki tektanrılı dinlerden çok daha belirgindir. Bu durum Tanrı ile inanan arasında ayrıcalıklı bir *kişisel* ilişki kurar. Bu özelliğiyle Hıristiyanlık, *her türlü kültürel kökenden* uzaklaşmıştır. Bütün insanları (kültürlerinden kopmuş olmaları koşuluyla) bilkuvvet kabul edebilecek yetenektedir.

Hıristiyan Mesihçiliği Batı'nın önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Dünyanın Batılılaşması çok uzun süre bir Hıristiyanlaşma biçiminde gelişmiştir ve bu durum bugün de tümüyle sona ermiş değildir. Bununla birlikte, Hıristiyanlık, neredeyse, daha başlangıcından beri ayrışık bir bütündür. Doğu Hıristiyanlığı (Kıptiler ve Malkitler) ya da Afrika Hıristiyanlığı (Etiyopya), ilk Hıristiyanlığa kuşkusuz daha yakın olmalarına karşın, anlamlı bir iç ve dış dinamizm göstermemişlerdir. Savunma dürtüsüyle kendi kabuklarına çekilmiş, evrenin efendisi olmak gibi laik bir tasarıdan çok keşişliğe ilgi duymuşlardır. Dinsellik, bilim ve tekniğin laik değerlerine yönelmemiş ve göğün ışıkları yüzyılı hiç aydınlatmamıştır. *Ortodoks Hıristiyanlık* için de durum hemen hemen aynı olmuştur.

Kutsal Ruh'un, Baba'nın yanı sıra Oğul'dan da geldiği inancının reddi, Sovyet Rusya'da günümüze kadar sürmüş derin yankılar yapmıştır.[3] Sivil ve dinsel iki erk arasındaki çatışma burada ortaya çıkmayacaktır. Ticaret kentlerinin kurtulmasında belirleyici olan papalık ile imparatorluk çarpışmasına ve iki güç arasında sayısız çatışmaya hiç yer yoktur. Sivil toplum hep elleri kolları bağlı ve güdük kalacak, bireycilik tıpkı holist toplumlarda olduğu gibi marjinal biçimini koruyacaktır; çilecilerin, gezginlerin, Rasputinlerin nasibi olacaktır... Prensin kutlulaştırıldığı ve kilise adamlarının cismani kayralarla donatıldığı Baba dini, emperyalist olmaktan çok imparatorlukçudur. Doğrudan iktidar hırsının dışında, hiçbir güç,

3. Roma ile Bizans arasındaki kopmanın nedenlerinden biri, Bizans'ın Kutsal Ruh'un hem Oğul, hem Baba'dan **kaynaklandığı** inancını kabul etmemesidir. Bu inanç 1274'te Lyon Konsili'nde dogma olmuştur.

hiçbir dürtü topluma kalıcı bir atılım yaptırmaya çalışmaz. Doğu Hıristiyanlıklarının, Nasturileri ta Çin'e kadar götüren ilk din yayma çabaları ancak bir saman alevi olmuştur. Buna karşılık, görece özerk olan Katolik Batı Hıristiyanlığı, haçlı yayılmacılığını ve belli bir ölçüde birinci ve hatta ikinci sömürgeleştirme hareketini desteklemiştir. Batı'nın *misyonerlik* eğilimi, haçlı seferlerinden epey önce, kendiliğinden Hıristiyanlığın kabulü sırasında kendini göstermiştir. Fernand Braudel haklı olarak şu saptamayı yapar: "Gerçekte, bunun kökeninde Karolenjiyenlerin deneyimi yatar. Şöyle de diyebiliriz: Bu deneyim, Hıristiyanlığın ve aynı zamanda Avrupa'nın doğuşunu daha da güçlendirmiştir. Zaten, o dönemlerde bu iki terim üst üste çakışan iki geometrik şekil gibi birbiriyle özdeştir."[4]

Charles Martel'in Poitiers'deki direnişi, hele hele Aziz Bonifacius'un Saksonları kaba kuvvetle din değiştirmeye zorlaması "ilk haçlı seferi", yani Batı'nın iman ve güç olarak varlığını doğrulama eylemi sayılmaz mı?

Ne var ki, bu kendini doğrulama, kaynağını yalnız yaydığı Hıristiyan iletiden almaz. Zaten dinsel ve kültürel direnmeler karşısında dünyanın "Katolikleştirilmesi" sonunda soluksuz kalacaktır.[5]

Püriten biçimiyle Protestanlık (ve onun pietist Katoliklik üstündeki kimi etkileri) Batı'ya yeni bir atılım verecektir. Aşırılığa vardırılan bireycilik, tamamen dindışı ve ekonomik bir "ahlak" yani *yararcılık* doğurur. Aynı zamanda, bu anlayışın evrenselliği yıkıcı gücü tükenmek bilmeyen olumlu bir içerikle donanır: İnsan Hakları Bildirgesi.

Çabaya, hesaba değer veren ve dünyevi başarıda tanrısal seçimin işaretlerini endişeyle izleyen bir kişisel çilecilik uygulamasıyla ortaya çıkan kaçınılmaz zenginleşme, dogmatik ve bağnaz da olsa bu dinin çabucak laikleşmesine yol açabiliyordu. Protestanlığın dindışı biçimi ekonomi politiktir. Batı'nın bu dinsel zatiyetle özdeşleşmesi, sonuç olarak bir ekonomik zatiyetle ben-

4. Fernand BRAUDEL, **L'Identité de la France** (Fransa'nın Kimliği), cilt II, Arthaud-Flammarion 1986, s.105

5. Katolik'in Yunanca «evrensel» demek olan **Katholicos**'tan geldiğini hatırlatalım.

zeşmesiyle aynı kapıya çıkar.

Mezheplerinin zenginliğine ve dinamizmine karşın, saf Protestanlığın mürit kazanma çabaları, Katolik Hıristiyanlığınkinden daha üstün bir yayılmacılık sağlamamıştır. Onun da önüne aynı sınırlar çıkmıştır. Buna karşılık, dindışı iletinin yandaşlar bulma çabası, insan hakları, biçimsel demokrasi, yararcılık, ekonomik hesaplama, bilim ve teknik, büyüme ve kalkınma iletisinin yayılması çok büyük bir başarı kazanacaktır, ama bu başarı Budist, Konfüçyüsçü ve Şintoist gelenekten halklar tarafından özümsenebilir, belki yeniden yaratılabilir, hatta aşılabilir. Japonya ve Güneydoğu Asya'nın sanayileşmiş yeni ülkeler örneği bunu kanıtlamaktadır.

Batı-Hıristiyanlık kimliği, sınırlarına karşın, kuşkusuz derin bir gerçeği içerir. Louis Dumont'un[6] çözümlemesini kabul edersek, bu gerçek, bireyciliktedir: "Sosyolojik terimlerle söylersek, dünya dışı bireyin yeryüzünde yürüyen ama yüreği Gök'te olan bir cemaatte özgürleşmesi; işte Hıristiyanlık az çok böyle tanımlanabilir."[7] Şunları da ekler: "Bence, Hıristiyanlığın bu ürünü, tek başına modern insanın benzersiz ve garip Prometeciliği adını verdiğimiz şeyi anlaşılır kılmaktadır."[8]

Yahudi-Helenistik bireşimin irade dışı sonucu olan bu bireycilik, gerçek anlamda ancak reformla ve özellikle Calvin'le, "alınyazısında kökleşmiş çelik iradesiyle modern insan prototipi'yle,[9] gelişme gösterir. Selamet, girişim ruhunu, keşfetme zevkini, fetih susuzluğunu oluşturmak için Gök'ten yeryüzüne indiğinde, bu iradeye endişe de karışır. Kültürel kimliğini yitiren modern insan yitik yansımasını yakalamak için Başkası'na doğru döner. Çelik iradesi, genel kural olarak, kendisinin Başkası tarafından yutulmasını önlerse de Başkası'nın yıkımına yol açar. "Kendi bilincine erme"nin bedeli belki de budur.

6. Bkz. Louis DUMONT, **Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne** (Bireycilik Üstüne Denemeler. Modern İdeoloji Üstüne Antropolojik bir Perspektif), Paris,1983, s.42; Ayrıca bkz bu kitap üstüne eleştirel çözümlememiz "L'anthropologie et la clef du paradis perdu" (Antropoloji ve Yitik Cennetin Anahtarı), **İnsan ve Toplum**, sayı 71-72, ocak-haziran 1984, s.65-80.
7. Louis DUMONT, A.e., s.42.
8. A.g.e., s.255
9. A.g.e., s.255

Böylece "misyonerlik" olgusu *Batı*'nın bütün dinsel içeriklerinin yitip gitmesine rağmen, ayakta kalan belirli *bir* gerçeğidir. Onu çok çeşitli durumlarda işbaşında görürüz. Summer Institute of Linguistics'in genel karargâhı, Ukurumpa'da, yüksek Yeni Gine yaylalarının üstündedir. Büyük genelkurmay, üzerinde farklı diller konuşan yedi yüz elli Papua etnik grubunun yer aldığı büyük bir haritaya, bu diller öğrenildikçe, toprakların fethi amacıyla gönderilen misyonerler tarafından İncil ve Kutsal Kitaplar'ın çevirileri yapıldıkça, çeşitli renklerden bayraklar diker. Aynı olayla Amazonlar'da da karşılaşılır. Katolik Yardım heyetlerinin Afrika'ya yerleştirilmesi, 1945'ten günümüze kadar hep aynı fetihçi mantığı izlemiştir. Sayıları 4'ten (Dakar, Lome, Duala, Brazzaville) 1958'de 22'ye ve 1965'te 57'ye yükselmiştir. Hükümet dışı örgütlerin (NGO) ve hayır kurumlarının artışı, bunların gitgide eşgüdüm içinde çalışmaları, eylemlerinin rasyonel bir biçimde düzenlenmesi aynı *ilerleme* mantığına uyar gibidir. Kazanana dünya üzerinde bir tür egemenlik kurma hakkını veren bir oyunda herkes piyonlarını sürer. Siyasal alanda olduğu gibi, çoğu kez görünüşte Afrikalılaştırma, olayların akışı gereği, sürecin doğasını değiştiremez, çünkü oyunun kuralı aynıdır ve kuşkusuz Batı'nın özü ile benzerlikler taşır.

Üçüncü Dünya'nın felaketlerine karşı duyarlılık yaratarak Batı kamuoyunun kazanılması ve olanakların seferber edilmesi kendi çocukluğumda yaşadıklarımı anımsatan reçetelere ve tekniklere göre yapılmaktadır.

Doğum yerim sevgili Bretagne'ımın bir dinsel kurumunun öğrencisiyken "Ökaristik Haçlı Seferi" adı verilen harekete zorunlu ve coşkulu gönüllülük ilkesine uygun olarak katılıyordum (gerçekten!). Biz çocukların (ve tabii ana-babalarımızın) küçük olanaklarıyla misyonerlerin büyük çalışmalarına katkıda bulunmak söz konusuydu. Küçük paralar karşılığında küçük Zenciler ve küçük Çinliler satın almamız ve vaftizle onları İsa'ya kazandırmamız öneriliyordu. Eski 100 frank karşılığında (yirmi karamel parası) küçük bir Sarı'nın vaftiz babası ya da küçük bir Zenci'nin simgesel efendisi olunabiliyordu. Belki de 1949 komünist devrimi Asyalı çocuk yatırımlarımı elimden aldığı için ola-

cak, ufak çapta bir paraya çevirme ile kendine iyi bir vicdan satın almak için Katolik Yardım'ın 1964'te yayımladığı iane tarifesini okuyunca apışıp kaldım. İşte size, bana eski sıkıntılarımı hatırlatan bir alıntı:

- Sebze taşımak için bir eşek ..... 75 F;
- Öğretmen yetiştirmek amacıyla bir burs ..... 500 F;
- Bir kuyu motoru ..... 3 000 F;
- Bir kuyu ..... 5 000 F;
- Bir sürekli görevli yetiştirilmesi için Paris'te staj bursu ..... 40 000 F;

Kuşkusuz bu insansever ve akılcı eylemcilik Batı'nın yalnızca bir yanı ve sevimli yanı, ama sanıyorum ki bu da Batı. Bugün bile Üçüncü Dünya'da tabandan kalkınma işletmelerinin pek çoğu ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak haçın gölgesinde gerçekleşiyor.

D. Batı'nın etik ya da felsefi iletisi

Çağdaş ateizm ya da en azından dine karşı ilgisizlik, Batı'nın hâlâ bir Hıristiyan dünyası olarak görülmesini engeller. Oysa, dinin laikleşmesi, Batı'yı etik bir iletinin taşıyıcısı, giderek soyutlaşan mekânı haline getirmiştir. Batı, belirgin çizgisi *evrensellik* olan bir değerler bütünü olacaktır.

Belki de laikleşmeden değil, *laikleşmelerden* söz etmek gerekirdi. Bunlardan doğan iletilerin yorumlanması tartışma ve polemik konusudur. Kuşkusuz ekonomi politik dinler dışında bir dindir, ama yararcılığa indirgenmiş Protestan akılcılık, etik bir ileti olmaktan çok "iş çevirmenin" görünüşte evrensel bir reçetesidir. "Batı kültürü" savunucularının çoğuna göre Batı'nın ekonomik bir öze indirgenmesi, aşırı bir yorumdur. Karşı-devrimci anti - kapitalist geleneklerle uyum içindeki çeşitli yeni sağ hareketler, gözünü kazanç hırsı bürümüş sapmalarda Yahudi etkisinin izlerini görmektedir. Demokrasinin, bireyciliğin ve özgürlüğün evrenselliği Nietzsche tarafından da efsanevi ve organik bir Cermen-Ari topluluk adına reddedildiğine göre, Batı'nın, kuzey sınırlarının puslu bataklıklarında ve Ossian'ın bulutlarında kaybolduğu so-

nucuna varmak zorunda kalırız. Böyle bir Batı, kendisini, kendisine ancak korkunç ve gülünç bir terörizmle kabul ettirebilir ve dünyanın Batılılaşması böyle bir Batı'nın elinden olmamıştır. Batılılaşmanın kaba hatları kendisini kavrayışındaki türlü çelişkiler pahasına, Nazi ve faşist deneyimde çizilmiştir. Yararcılık, teknik ve ekonomik araç olarak zorunlu duruma gelmiş ve bunlara yüz vermediğini öne süren girişimlerde de amaç olarak kendini dayatmıştır.

Heidegger'in[10] deyişiyle "Akşam Ülkesi Batı", güneş uzun koşusunu tamamlayıp Minerva'nın baykuşu gözüktüğünde, akşam olduğunda, felsefenin doğduğu efsanevi ülke midir?

Atina, ardından yeni Atina, Berlin ve daha genel olarak Almanya, felsefe deneyiminin doğduğu ve geliştiği yerlerdir. "Batı" diye adlandırılabilecek şeyin nüvesini (iletilerin içeriğinden daha çok) bu deneyimde mi görmek gerekir? Kuşkusuz bu daha doğrudur, ama Batı'yı idealize etmemek ve onun sapkınlıklarının ve hezeyanlarının sorumluluğunu paylaşmak koşuluyla. Çünkü, teknik ve sanayiyi seferber ederek, döküntü statüsüne indirgediği Yahudi'nin şahsında Öteki'nin kökünü kurutmaya çalışan da Batı olmuştur.

Teknik, teknokrasi, Heidegger'in haklı olarak suçladığı bu çölleşme, Batı'nın yabancısı olduğu şeyler değildir. Bunlar Batı'nın ta kendisidir ve bu çöl kendi doğduğu diyarın çok ötesinde, gezegende yayılmaktadır.

Batı'nın iletisi, kendisini bütün çekiciliğiyle bu alacakaranlık biçiminde göstermez. Bu hezeyanlı ve saldırgan içe dönüş, hazin bir bunalımın işaretidir. Doruk noktasına varmış bir doğrulamayadsıma söz konusudur. Yitik kimlik nostaljisi, kendi tarihsel gerçekliğinden uzaklaşıp, yadsınanın (ekonomi ve teknik) sağladığı olanaklarla olunması istenen şeyin hayali bir kurgusunu gerçekleştirmeye götürür. Kendi canına kasteden bu tutum da (ve Başkası'nın toplukıyımı) Batı'nın bir gerçeği ve ufukta hep alesta bekleyen bir tehdittir.

Bu karanlık biçimin karşısında utkulu Aydınlanma durur.

10. Martin HEIDEGGER **Qu'est-ce que penser?** (Düşünmek Nedir?), PUF, Paris,1973, s.112.

XVIII. yüzyıl liberal düşünürleri ve filozofları geleneğinde, Batı'nın etik iletisi insan haklarının ve demokrasinin değerleri olacaktır. Batı'nın misyonu Üçüncü Dünya'yı sömürmek, putataparları Hıristiyanlaştırmak, Beyazların varlığıyla egemenlik kurmak değildir; onun misyonu insanları (daha çok da kadınları) baskı ve sefaletten *kurtarmaktır*. Önyargıların, inançların, toplum geleneklerine bağımlılığın baskılarına karşı bireyin öne çıkarılması, insan kişiliğinin serpilip gelişmesini ve bir eşit insanlar toplumunun kurulmasını sağlayacaktır. Bu değerler, evrensel bir barışı, bir uluslar topluluğunu kurmaya olanak verecek, bu topluluğun demokratikleşmesi ve uygarlaşması (insan haklarına saygı) sonunda evrensel kardeşliği getirecektir. Anti-emperyalist görüşün, sonu kızıl totalitarizme varan öz nefretine karşı, Beyaz adamın gözyaşlarını kurutmak ve dünyanın Batılılaşmasının başarıyla sonuçlanmasına çalışmak gerekir.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün ilan ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, Grotius ve Puffendorf'un esinlendirdikleri bir kamu ve özel uluslararası hukukun varlığı, dünyanın bu anlamda bir hayli Batılılaşmış olduğunu bize hatırlatır. Bununla birlikte, Batı yalnızca bu etik ileti olsaydı, bu evrensellik, çekicilik gücünün üstünde kendisini kabul ettirebilir miydi? Ve sefaletin ortadan kaldırılması, gerçekten yaratıcı enerjilerin masum bir biçimde serbest bırakılmasının sonucu olabilir mi? Kişisel çıkarın yararcılık adına ortaya çıkması, insanları büyük teknik makinede araçlaştırarak, demokrasiyi asıl özünden ayırmaz mı?

Batı'yı insancı, yalınkat bir evrenselcilik ideolojisine indirgemek, doğruca budumkıyımına götüren kültürel bir tekbenciliğin tuzaklarına düşmekten alıkoymayan bir aldatmacadır. Özgürleştirici insan hakları yanını; soyguncu kâr için mücadele yanından ayırt etmek güçtür. Her ikisi de "liberalizm" adı altında bütün çelişkileri barındıran aynı madalyonun tersi ve yüzüdürler. Ticaret özgürlüğü totaliter tehdit karşısında güvence ve umardır. Bu özgürlük, çıkarların uyumluluğuna inanmadıkça, ulusların ne eski, ne de "yeni zenginliğini" yaratabilir.

E. Batı ve kapitalizm

Batı, ticari ilişkilerin tam yeri ya da ticari ilişkilerin uç noktası olan, kapitalist ilişkilerin mekânı değil midir? Ticari dolaşım, yayılmacı ve düzensiz bir "mekanizma"nın kaynağıdır. Aristo'nun *Politika'* sındaki ünlü metnin (I,8'den 11'e kadar) yorumu ne kadar belirsiz olursa olsun, ticari ilişkinin ölçüsüzlüğü ve paranın "doğası"nın bozulması dile getirilmiştir. Dolaşımın bizzat mantığına hiçbir sınırlama getirilmeden, para araçken amaç haline gelir. Ticari ilişkilerin var olduğu bir toplum, politik ve etik düzeni yıkıcı bir mayayı da içerir. Bir değer (ekonomik değer ve gerçek anlamda etik bir karşı-değer) toplumsal ilişkinin çarklarına katılmıştır. Topluluk kısmen parçalanır ve kendi dışına itilir; yeni kâr kaynakları peşinde ufku durmadan gerileyen tüccarlar tarafından istikrarsızlaştırılmıştır.

Yine de Batı'yı ticaret ilişkileriyle özdeşleştirmek tatmin edici değildir, çünkü bu ilişkiler, hiç değilse Batı'da olduğu zamanlardan beri Çin İmparatorluğu'nda ve Arap-Müslüman dünyasını oluşturacak güçte de var olmuştur. Bu ticaret toplumları, ticari üretim tarzları yaratmayacak ya da tüccarlar toplumu olmayacaklardır. Tüccarlar hiçbir zaman burada egemen durumda bulunmayacaklardır. Ticari ilişkilerdeki "ölçüsüzlük", toplumsal-siyasal örgütlenme ile kalıcı ve etkin bir biçimde etkisizleştirilmiştir. Çin'de zenginleşen tüccarların çocukları mandarinliğe özenirler. Arap dünyasında, aşırı servete -şölenlerle har vurup harman savrulmadığı zaman- çoğu kez el koyulur. Bu toplumlar bilmedikleri bir kapitalizme karşı mücadele etmezler; onların mücadelesi, kendilerini tedirgin eden çeşitli güçler arasında belli bir denge kurarak ve merkezkaç dinamizmleri bütünün bir arada kalmasında kullanarak bir korunma mücadelesidir.

Buna karşılık, Batı'nın kapitalizmle özdeşleştirilmesi çok daha ciddidir ve kuşkusuz bunun büyük ölçüde haklılık payı vardır. Hiç tartışmasız kapitalizm Batı Avrupa'da, Kuzey'de ve Güney'de hemen hemen aynı zamanda doğmuştur. Yüzyıllar boyunca orada gelişmiştir. Oradan dünyanın kalan taraflarına yayılmış, ama bu genişleme, kesinlikle dünyanın Batı'ya boyun eğme biçimlerinden

biri olmuştur. İlk ortaya çıktığı bölgenin dışında pek yenilendiği ya da olgunlaştığı görülmemiştir. "Otantik" kapitalizmler Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japonya'da olduğu gibi başka yerlerde gelişince, bu kez anılan ülkeler Batı'nın ayrılmaz parçaları haline gelmişlerdir.

Ne var ki Batı'nın ekonomik bir sisteme indirgenmesi de tam anlamıyla tatmin edici değildir. Elbette, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan sorun kolayca çözülebilir: Reel sosyalizmin, kapitalist sistemlerin ve "Batılı" toplumların özel bir çeşidinden başka bir şey olmadığını kabul etmek için elimizde bir dizi sağlam kanıt vardır. Kuşkusuz burada kentleşmeyle birlikte sanayileşme ve kitlelerin proleterleşmesi karşımıza çıkmaktadır, ama özellikle dikkati çeken, makine, teknik, bilim ve gelişmeye neredeyse tapınma ve modernliğin doğaya tümüyle egemen olma projesinin yeniden ele alınmasıdır. Sonuçların başarılı olmaması, çalışma ahlakının ve hep büyük başarılar elde etme arayışının kitle iletişim araçları kanalıyla birer saplantı haline getirilmemesinden değildir.

Bununla birlikte daha ciddi engeller vardır: Batı'yı kapitalist sisteme indirgemek, kapitalizmin doğuşundan önce olanların Batı ile ilgisi olmamasını gerektirir! Oysa, ekonomistlerin kapitalizmi, liberallere göre doğal, sosyalistlere göre yapay, saf bir mekanizmaya indirgeme girişimlerine rağmen kapitalizm öyle görünüyor ki, Batı'nın öz doğası değil, ama tam olarak Batı'nın "Batılı" özgünlüğünün ortaya çıkmasıdır. Yoksa, kapitalizmin bu evrensel yenilenmelerine hiçbir şey karşı çıkmaz ve dünya o zamandan başlayarak tek bir pazar, tek bir ulus, tek bir *türdeş* ve *birörnek* tüketim ve ücretliler toplumu olurdu.

Ekonominin kendisini kabul ettirmesi, iki kat daha az tatmin edicidir; Hıristiyan Avrupa'nın ve onun yayılmasının tarihini ikiye böler: Biri, dinamizmi "kültürel" etmenlere bağlanan *önce*, öteki, hareketi ekonomik mekanizmaların sonucu olan *sonra*. Öte yandan, doğal ya da en azından yeniden üretilebilir bir makine lehine, Batı'nın kendine özgülüğünü yadsır.

Batı eşittir *sanayileşme* demek, bir başka kimlik kısıtlamasıdır ve daha da az tatmin edicidir. XIX. yüzyıldan bu yana kendini gös-

teren şaşırtıcı yanı ile, yol açtığı görülmemiş karışıklıklarla, sınırsız birikim süreci ile ortaya çıkan sanayileşme, kuşkusuz Batı'nın ve işleyen gücünün en göze çarpan dış işaretidir. Yine de toplumsal bir örgütlenme olarak, kapitalist sistemle, insan-araç-madde ilişkilerinin bütünü olan teknik arasında sıkışıp kalmış tutarsız bir ulamdır. Sanayileşme, Batılı toplumu biçimlendiren daha derin güçlerin dağınık, sürekli ve yüzyıllarca yinelenmiş bir biçimde kendini göstermesidir. XVIII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmış bir basmakalıp sanayi devrimi görüşü, enikonu bir efsanedir. Aletten makineye geçiş, makinelerin yaygınlaşması ve güçlerinin gelişmesi, Avrupa'da daha XII. yüzyıldan itibaren büyük su ve yel değirmenleriyle (daha XVI. yüzyılda sibernetik bir mekanizma ile özdenetimleri sağlanmaya başlamıştı) yola koyulan ve gözümüzün önünde devam eden süreçlerdir. İngiltere'nin tek olması, girişimleri ve başarısızlıklarıyla toplu bir harekette sadece şaşırtıcı bir *an*dır (Danimarka'da makineleşme temel sanayinin yetersizliğiyle karşı karşıya kalır. Bohemya'da maden sanayii makineleşme fırsatını kaçırır...).

Her ne kadar kapitalist sistem Batı'nın özünü tam olarak anlatmazsa da kapitalist ilişki kesinlikle sanayileşmenin asıl geliştiği yerdir.

Bu Batı anlayışını tarihte ortaya çıkmış tüm bir olaylar dizisinde saklı temel bir birim olarak uygun kabul edersek, onu ancak hareketi içinde belirleyebiliriz. İlksel coğrafi kökünden ayrılmayan bu anlayışın yayılması ve türevleri onu bir düşsele indirgeme eğilimi gösterirler. Coğrafi ve ideolojik bakımdan bu, üç ana boyutlu bir çokgendir: Yahudi-Yunan-Hıristiyan. Coğrafi alanının dış sınırları, dönemlere göre az ya da çok belirlidir. Sınırlar gittikçe ideolojikleşmiştir.

Önce Helenizmin, ardından yeni doğan Hıristiyanlığın toprağı muzaffer Roma İmparatorluğu, hatta Arap-İslam imparatorluğu olarak Akdeniz Havzası'ndan Atlas Okyanusu kıyılarına doğru yer değiştirirken, en ayırt edici çizgilere bürünür. Bir küçük dö-

nüşümler sürecine göre, Batı çokgeni, gelişmesi için, "entelektüel" izleri olmadığından daha az görünen *başka* etkilere bağlıdır. Dinamik Hıristiyanlık diyarının Keltlerin işgal alanını kapsaması dikkat çekicidir. Keltlerin, önemsiz de olsa çeşitli katkılarda bulunduğu hâlâ teşhis edilebilmektedir. Aynı alanın hemen hemen Cermen istilalarının ve onların Viking uzantılarının alanı olduğunu saptamak da bir o kadar şaşırtıcıdır. Cermen özgürlüğünde hem serbest rekabetin, hem sivil özgürlüğün, hem de sömürgecilik serüvenlerinin belirgin ön belirtileri vardır. Bu özgürlüğün feodalitede, daha çok da Vikinglerin ve Normanların serüvenlerinde bıraktığı iz, böyle bir saptamayı yönlendirmektedir.

Biri çıkıp da *Batı*'yı gezegeni altüst eden bir muhteşem makine haline getirmek için hangi koşulun bu kültürel melezleşmede *katalizör* rölü oynadığını söyleyecek mi?

Karavelalarm denizlere açıldığı deniz krallıkları, Kuzey'in ticaret ve sanayi cumhuriyetleri, kömürün ve demirin, sanayileşmenin toprakları olan Batı, Avrupa anakarasında kökleşir; ticaret ve kültür eksenlerinin kavşağında bir kıstak olmasından ileri gelen olağanüstü jeopolitik bir konumu vardır; şiddet ve baştan çıkarmanın birbiriyle yarıştığı saldırılarda dünyayı yeniden fethe çıkmadan önce çoğul bir tarihi vardır. Uzar gider ve okyanusun öteki kıyısında ve belki de Doğan Güneş İmparatorluğu'nda yeniden doğar. Yarın nerede olacak? Kimi strateji uzmanlarının kapalı kapılar ardında tahmin ettikleri gibi Büyük Okyanus'un çevresinde, *Rim'* de ("kıyı") mi?

Batı, neredeyse tümüyle, kendi doğurduğu *topraksızlaştırılmış* paradigma ile özdeşleşmiştir.[11]

---

11. Galtung bu paradigmayı on özelliği olan bir koda indirger:
"-Batı toplumsal kozmolojisinin ayırt edici özellikleri: Merkezci ve evrenselci Batılı alan anlayışı; şimdi üstünde özdekleşen doğrusal zaman anlayışı; holist olmaktan çok çözümlemeci bilgi kuramı anlayışı; egemenlik terimleri ile anlaşılan insan ilişkileri anlayışı."
"-Batı'nın toplumsal yapısının ayırt edici özellikleri: Dikey ve merkezileştirilmiş işbölümü; azgelişmiş ülkelerin, sanayileşmiş ileri ülkelerce koşullandırılması; marjinalleşme: Dışarı ile içeri arasında toplumsal bölünme; parçalanma: Bireylerin topluluklar içinde un ufak olması; bölümlenme: Bireyler içerisinde bölünme."

Bizce önemli olan kümülatif ve doğrusal zamana duyulan ve evren ve kültürler ölçeğinde bakıldığında garipsenen inançtır. İnsana bir yandan tümüyle doğaya egemen olma misyonunun verilmesi, bir yandan da eylemini örgütlemede her şeyi hesaplayan akla inanmak da önemlidir. Newton ve Descartes'ta açıklıkla belirtilmiş olan modernlik izlencesinin ortaya çıkardığı toplumsal düşselin kökeni, açık bir biçimde Yahudi kültürel temelinde, Yunan kültürel temelinde ve onların kaynaşmasındadır.

Doğaya egemen olma iddiasına temel olan efsaneler sürekli, doğrusal ve kümülatif zaman şeması bir yana bırakılırsa, kalkınma ve ilerleme düşüncelerinin kesinlikle hiçbir anlamı yoktur ve bunların sonucu olan teknik ve ekonomik uygulamalar, akıldışı ya da yasaklanmış olduğundan tümüyle olanaksızdır.

2. BATI'NIN KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ

Bir toprak parçasına indirgenemez olan Batı, yalnızca dinsel, etik, ırksal, hatta ekonomik bir zatiyet değildir. Bu farklı görünüşlerin bireşimsel bütünlüğü olarak Batı, bir "kültürel" zatiyet, bir uygarlık olgusudur. Şu da var ki bu terimlerin anlamı üzerinde uyuşmak ve bu uygarlığın kendine özgülüğünü belirtmek gerekir.

A."Kültürel" kültür ve "kültüral" kültür

Kültür sözcüğünün o kadar çeşitli anlamları vardır ve sözcük birbirinden çok farklı bağlamlarda öylesine değişik yan anlamlarda kullanılır ki, bir yığın yanlış anlamaya açıktır. Katı bir adcılığa uyup da, sözcüğü "bilimsel" dilden çıkarıp atmak ve belirsizliklere bir son vermek için açık, kesin ve belirli karşılıkları olan yeni sözcükler mi yaratmak gerekir? Buna pek uyanlar olacağını san-

---

Olması gereken özellikler burada yer almıştır, ama daha özel bazı çizgiler tartışılabilir. Örneğin, iç-dış karşıtlığı Çin düşüncesinde de önemli bir yer tutmaz mı? Kalkınmanın temel gereksinimleri perspektifinde ele alınması konusunda,**INED Defterleri,** sayı 11'de "Yaşamak İçin Yemek Gerekir"e bakınız; Paris,1980, PUF.

madığımız gibi, bu işlemin umulan sonucu vereceğine de kuşkuyla bakıyoruz. Kültür sözcüğünün çokanlamlı oluşu, bizzat başarısının bir nedenidir. Belirsiz olduğu kadar da derin arzuların ve özlemlerin kanalize edilmesine olanak verir.

Daha önceki birçok çalışmada[12] kültürü, insan topluluklarının kendi toplumsal varlıkları sorununa getirdikleri yanıt olarak tanımlamıştık; kültürün "kültüral" diye adlandırdığımız bu kavranışı antropolojik yaklaşıma bağlıdır. Modern dünyadan önceki toplumlarda, kültür insan eyleminin *bütün* yönlerini kapsar. Bu toplumlar zaten ekonomiyi ekonomi olarak bilmezler. Ekonomik "alan", kültürel bütünlük içine "yerleştirilmiştir" ve insanın meydan okuyuşuna verilen genel cevapla benzerlik gösterir. Modern toplum ekonomiyi "icat ederek", yani üretimin bir "alanını", maddi zenginliklerin üretilmesi, bölüşülmesi ve tüketimi alanını, -ki bu alan için, her türlü olanağın sağlanması haklı ve zorunlu olacaktır- özerkleştirerek, kültürü, aynı adı taşıyan bakanlıkların "kültürel" uğraşlarına indirgemiştir. Bu indirgemenin kökeni Platon'dan beri insanın birliğini madde ve ruh olarak ikiye ayıran Batılı metafizikte yatmaktadır. Artık kültür, toplumun din, sanat ve her türlü anlatım olanaklarıyla "maddi" uygulamalarından edineceği bilinç (hatta yanlış bilinç) olacaktır. Bu kültürel tezahür ekonominin "ciddi" işleri sarpa sarınca, Senghor'un "zenciliği" gibi folklora sapabilir. Bu durumda, kültürlere saygı, kalkınma paradigmasına hiç dokunmaz ve kültürel boyut, bir Afrika sanatları festivali başlatarak ya da bir halk gelenekleri müzesi açarak, UNESCO törenlerinde çarçur edilebilecek bir lüksten başka bir şey değildir.

Kültür sözcüğünün iki başka kullanımı öncekilerle iç içedir. İnsanın kendi yaşamına, somut deneyimlerine anlam vermesini sağlayan tasarımlar ve simgeler bütünü olarak kültür ile kültürlü insanın kültürü. Birinci anlam, J.-P. Dupuy ve J.Robert'in çözümlemesinde çok iyi açıklanmaktadır: "Bir kültürün oluşturduğu izlence, simgelerden (dil, sanat, söylenceler, dinsel törenler) oluşan ve insanların birbirleriyle ve dünyalarıyla anlamlı ilişkiler kurmasına, çevrelerine, kendi yaşamlarına bir anlam ver-

12. Özellikle **Faut-il refuser le développement** (Kalkınma Reddedilmeli mi?) Vl.Bş. PUF, Paris, 1986.

mesine ve böylelikle zamanın akıp gitmesi ve ölümün sorgulaması karşısında hep iğreti ve tehdit altında belli bir güvenlik duygusunu yerleştirmesine olanak veren bir örgütlü sistem olarak görülebilir."[13]

Kültürün bu tanımı bizim kültüral dediğimiz kavrayıştan pek uzak değildir. Sözünü ettiğimiz yazarlara göre modernlik, dramati, *anlam yitimi* tehlikeleri yaratır ve kısmen karşı kültür işlevi görür. Ne var ki, bu anlayış tüm insanlık deneyimini, bu anlam sistemi ve kültürle bütünleştirmemektedir; Kültürün dışında kalan bir şeyler elbette vardır ve teknik ile ekonomi, kısmen de olsa bunlar arasındadır. Dolayısıyla, kültürel anlayışa doğru bir kayma olasıdır. Örneğin Jean Ziegler'de böyle olmuştur.[14] Sözcüğe verilen son anlam, yani kültürlü kültür (culture cultivée) hiçbir belirsizliğe meydan vermeyecek biçimde, kültürel tarafında yer alır. İlkel bir toplumda, birisi için kültürlü değildir demenin bir anlamı yoktur. Bu, geleneksel toplumlar için de büyük ölçüde geçerlidir. Konumu ne olursa olsun, topluluğun her üyesi, çeşitli etkinlikleriyle (beslenme, tapınma, oyun) grubun deneyimine anlam veren simgesel sistemlerle bütünleşir. Söylenceleri ve törenleri, dansları ve müzikleri bilmesi, onun topluluğa ait olduğunun ve kabul edildiğinin sonucu ve işaretidir. Özellikle bu sonuncusu isteğe bağlı bir eğitim değildir. İnsan, eğitimsiz ama *kültürlü* olabilir. Sözellik ve tekniklerin görece basitliği, kültürel yaratıların üreticileriyle tüketicileri arasındaki mesafeyi azaltmaktadır. Gösteri toplumunun tam tersine, toplumsal olanın üretimi herkesin işidir; bütün üyeleri için aynı biçimde olmasa da herkesin katılımı istenir.

Maddi uygulamanın giderek anlamını yitirdiği ve yalın bir işleve indirgendiği modern toplumda, kültürel kültür bir bilgiler mi-

13. J.-P. DUPUY ve J. ROBERT, **La Trahison de l'opulence** (Bolluğun İhaneti), PUF, Paris, 1976.

14. Jean ZIEGLER **La Victoire des vaincus. Oppression et résistance culturelle** (Mağlupların Zaferi. Baskı ve Kültürel Direnme), "L'Histoire immédiate" (Yakın Tarih) Kol. Seuil, Paris,1988. Yazarın kültürle ilgili çözümlemesi tam bir karışıklığa yol açar. Bu Üçüncü Dünya uzmanının kültürü böyle geç keşfetmiş olması daha iyi boğmak için onu kucaklamayı amaçladığını düşündürmektedir. 32.sayfada "Kültür deneyimi derleyip toparlar ve deneyime bir anlam kazandırır" diye yazar, ama deneyim kültürün bir parçası sayılmamaktadır!

rasından ve bu mirasa bağlı yapıtlardan oluşur; sanatları ve bilimleri, teknik bilgiyi ve estetik heyecanları içerir. Artık yaşama anlam kazandıran simgesel bir sistem değil, *ayırıcı* işaretleri seçen bir kod söz konusudur. Bu kültür, kimilerince edinilir, kimileri de ondan yoksun kalabilir. Uygarlığın içinde bir değer durumuna gelmiştir. Hâlâ çok sağlamsa ve çok paylaşılıyorsa, yaşama ve ölüme bir anlam vermeyi sürdürür. Japonya örneğinde bu açıkça görülür; o zaman yaşlı ve yıpranmış eski toplumlara göre, etkinliği yadsınamaz biçimde arttırır. Coşkusunu hâlâ yitirmemiş bir dünyada daha etkili bir çalışma sürdürülür. Coşkusunu yitirmiş dünyanın amaçları burada kendisine bir yer buluyorsa, umutlandırıcı başarılar beklenebilir. Modern toplumda, genelde insanlar az çok eğitimlidir ve nüfusun büyük bölümü, öz uygarlığının çoğu "kültürel" üretiminden habersizdir. Bunlar büyük ölçüde entelektüel *kültürden yoksundur*. Batılılaşma, Üçüncü Dünya halklarını kendi kültürlerinden koparark onları entelektüel kültürden de yoksun kitlelere dönüştürmektedir. Kendi kültürlerine yabancı, edilgen tüketiciler için bu kültür bir mizansendir.

Kültüral tanımı/anlayışı ile, ilke olarak işler daha farklıdır. Paulo Freire'nin[15] sözlerini yineleyen Garaudy'nin formülüne göre madem kültür "Bir lüks ya da basit bir estetik haz değil insanın 'çevresinin' yol açtığı sorunlara bulduğu bir çözümler bütünüdür", ekonomi değilse bile, zenginliklerin üretimi, dağılımı ve tüketimi pekâlâ kültürün bir parçasıdır. Eğer her insan topluluğu yaşamın meydan okumasına kendine özgü bir cevap veriyorsa, kuramsal olarak, "Batılı kültürde" "azgelişmiş" adını verdiğimiz kesimin sorunlarını çözme biçimi kadar kültür olacaktır. Bu durumda, kültür kalkınmanın bir *boyutu* değildir, tersine kalkınma biricik "Batılı kültürün" bir boyutu olacaktır. Bu, iki yeni sorun doğurur: Kültürel birlik sorunu ve Batı kültürünün doğası sorunu. Kültürlerin çeşitliliği, bu çeşitliliğin meşruluğu bu biçimde tartışma konusu yapılabilir.

Kültür kişinin sorununa bir cevapsa, tıpkı kişi gibi sonsuz bir çeşitlilik içerir; cevap düzeyleri sayısız olabilir. Ve alanların ve dü-

15. Bkz. Paulo FREIRE, **Pour un dialogue des civilisations** (Uygarlıkların Diyaloğu İçin), Denoel, Paris, 1977, s.197

zeylerin kesişmeleri sınırsız sayıda çözüm üretebilir. Dinsel kültür, estetik kültür, beslenme kültürü, giyinme vb. kültürü vardır; teknik kültürden ve ekonomik kültürden söz edilip edilemeyeceği konuşu şimdilik bir yana bırakılmıştır. Yerel kültür, bölgesel kültür, ulusal kültür vardır... Bir Hıristiyan kültür alanı, bir İslam kültürü alanı, bir Budist kültür alanı vardır...

Ama bir de bir Bretagne, bir Bask kültürü vardır ve hatta her köyün kendine özgü kültürel özellikleri bulunur.

Dil deneyimi, kültürel birliklerin sınırlarını belirlemeye olanak veren *güçlü bir kültürel özelliktir* ama çalışma deneyimi, yaşam biçimi deneyimi de yabana atılmamalıdır: Bu durumda işçi kültüründen ya da işçi alt-kültüründen, köylü kültüründen ya da kırsal kültürden söz edilir.

Bu sonsuz çeşitlilik bir kez daha kültürün "folklorlaşması"na olanak verir; güçlü ve açık bir *kültürel kimlik* "gönderge"si yoksa, kişioğlunun birliği, gelişmeye elverişli ama gerçek çeşitlemeleri olmayan evrensel deneyimlerle -bilim, teknik, ekonomi, hatta siyaset deneyimleriyle- haklarına kavuşur. Bunlar, insanın doğal ve ezeli "gereksinimlerine" karşı verilmiş modern ve işlevsel cevaplardır. Oysa, elbette kültürün gerçekten tek taşıyıcısı olarak "halk" ya da "ulus"u göstermek haklı olmaz. Avrupa'nın eski ülkeleri dahil, onları yapan ve ortaya çıkaran bölümlemelerin tüm keyfiliği ve tüm yapaylığı herkesçe bilinir. *Ulusal kültürü* kültürel kimliğin temel direği olarak görmek ve geriye kalanları (bölge, sınıf, vb.) alt-kültür alanları olarak kabul etmek, tümüyle gayri meşrudur. Toplumsal varlık sorununa, ailesel, yerel, bölgesel çevre ve dil, din olduğu kadar ulusal tabiyet de cevap verir. Bu bir yutturmaca olmakla kalmamakta, ekonominin uluslarötesileşmesiyle gittikçe bir düş haline gelmektedir.

B. Uygarlığa karşı kültür

Öte yandan, kültürel değerler, kalkınma öncesi çağların yabanlığından ve sefaletinden izler taşıyan tortul ve anekdotik özellikler değil midir? Avrupa'nın kendisi ve modern ekonomiyle bütünleşmenin kırsal kesimleri nasıl "kültürsüzleştirdiği" incelenirse,

bu varsayım hiç de yersiz görünmez. Demek ki kültür uygarlığa aykırıdır.

İki terimin de aynı düz anlamları vardır. Fernand Braudel *Fransa'nın Kimliği* adlı kitabında uygarlığı "doğma, yaşama, sevme, evlenme, düşünme, inanma, gülme, beslenme, giyinme, evlerini kurma, tarlalarını birleştirme, birbirine karşı davranma biçimi" olarak tanımlar.[16]

Bu tanım, bizim kültür için verdiğimiz tanımın ta kendisidir. Olası bütün uygarlık tanımlamaları aynı sorunu ortaya koyacaktır. Bununla birlikte, kullanım bu iki terime karşıtlığa varacak kadar farklı yan anlamlar katmaktadır. Öyle ki yerel "kültürler", etnologların Üçüncü Dünya'dan derledikleri "kalıntılar"la karşılaştırılabilecek pek çok çizgi taşırlar; töreler, ağızlar, bayramlar, inançlar, ayinler, teknikler, bütün bu halk sanatları ve gelenekleri müzesi, insan müzesiyle karşılaştırılabilir ve uygarlık öncesi dönemi, yani bilimsel tekniğin bilinmemesinin insanlığı birkaç "çeşni" ile, yani kültürle süslenmiş bir yaşama mahkûm ettiği sert ve sefil bir yaşamı gösterir.

Dikkate değer bir biçimde belgelere dayandırılmış bir yapıtında Eugen Weber, halk kültürlerinin, gelişme ve modernlikle bütünleşmenin etkisiyle sona erdiğini gösterir.[17] Fransa'da bile kırsal toplulukların, Üçüncü Dünya ülkelerinin kültürleriyle pekâlâ karşılaştırılabilecek zengin kültürleri vardı. Ne var ki, yaşam biçimleri inanılmaz ölçüde iğreti ve sefildi. Bu "vahşilik" uygarlığa aykırıdır. Böyle olunca, uygarlık kentlerde doğmuş bir proje olarak görünür. "Uygarlık kentseldir (sivil, medeni, burjuva, uygar) ve doğal olarak görgü ve kibarlık da ancak kentlerde gelişir. Nezaket (politesse), siyaset (politique), polis (police) hep *kent* kökünden polis'ten gelmektedir.[18] Ülkelerin köklerinin dışında doğmuş "uygarlık" projesi, modernliğin projesidir. Evrenselcidir; değerleri bilim, teknik, gelişmedir. Ülkeler arasındaki sınırları kaldırarak ve geleneksel toplumsal ilişkilerin yerine pazar ilişkilerini geçirerek

16. Fernand BRAUDEL, A.e.,cilt 1, s.73
17. Bkz. Eugen WEBER, **La Fin des terroirs. La modernisation de la France rurale 1870-1914** (Ülkelerin Sonu. Kırsal Fransa'nın Modernleşmesi 1870-1914), Fayard, Paris,1983.
18. A.y.s. 21.

kültürleri yıkar ve erinç getirir. Böylece çılgın rekabet ve başarı hırsı, bilim ve tekniğin de teşvikiyle o zamana kadar görülmemiş bir maddi birikim sağlayınca, dar kültürel yaşam çerçevesi paramparça olur. Kültür, o zaman hep bir "agri-culture"dür (ekimkültürü, ziraat).

Burada bu projenin çelişkilerinden biri karşımıza çıkmaktadır. Modernliğin somut toplumsallığıyla soyut insanlığı arasındaki uzlaşma, ulus-devlet çevresinde örgütlenir. Bu ulus-devlet, 1789 Bildirgesi insanının soyut yurtseverliğinin alanıdır. Dolayısıyla uygarlığın müthiş çocukları *kentli* devrimcilerin devletidir ama 1914'e gelinceye kadar gerçek olarak ancak topraklar kültürünün çocukları olan *yurttaş-köylülerce* savunulacaktır.[19] Modernlik, köylülerin ve toprakların sonunu getirince, artık yurdu savunacak kimse kalmayacaktır. Böylece bu, ulusal-devletsel düzenin sonu olacaktır.[20]

Bu uygarlaştırıcı proje Batı'da olgunlaşmış, onunla büyük ölçüde özdeşleşmiştir. Günümüzde bu projenin egemen biçimi, "kalkınma"dan başka bir şey değildir. Bu, Batı'nın kendine özgü "kültürel" doğası sorununu ortaya koymaktadır.

C. Karşı-kültür olarak Batı

Gerek Robert Jaulin'in çözümlemesindeki gibi Üçüncü Dünya'nın etnik zenginliklerini tahrip ettiğinden,[21] gerek Eugen Weber'in irdelemesindeki gibi sanayileşmiş ülkelerdeki sefaletin yerine ekonomik büyümenin anonim erincini getirdiğinden, Batı bir "karşı-kültür" olsa bile, projesi, toplumsal varlığın sorununa bir yanıttır ve bu anlamda yine de bir "kültür"dür.

---

19. Renan'dan sonra Georges Sorel de kentli ile yurttaş arasındaki bu karşıtlığı vurgulamıştır. "Kentliler" der, "devletin temelinde köylü olarak değil yurttaş olarak vardır." Bkz. Geoges Sorel, **Les Illusions du progrès** (Gelişme Hayalleri) böl.II, Rivière, Paris,1908.

20. Hannah ARENDT'in **Les Origines du totalitarisme** (Totalitarizmin Kökenleri) adlı kitabındaki yankılar uyandıran çözümlemelerine bakınız. "Points",Kol. Seuil, Paris,1982.

21. Robert JAULIN, **La Décivilisation, politique et pratique de l'ethnocide** (Uygarsızlaştırma, Budunkıyıcılığın Siyaseti ve Uygulaması), Complexe Yay. Brüksel,1974.

Bu kültürün kendisinden önceki ya da kendisine engel oluşturan bütün kültürlerden *kökten farklı olduğu* duygusu, kaynağını yalnızca olumlu ya da olumsuz bir özbudunculuk önyargısında bulmadığından, birçok düşünürü bu kültürün *kendine özgülüğünü* araştırmaya yöneltmiştir. Genel olarak verilen yanıt şudur: Batı, tarihte başka kültürlere ilgi duyan ve kendi kültürünü tartışma konusu yapan ve bu yanıyla evrensellik yeteneği olan tek açık kültürdür. Başka bir deyişle, kendisini gözünde canlandırmasına, soğukkanlılıkla bakmasına, kendisi üstüne fikir yürütmesine olanak veren bir "kültürötesi"ni içerir.[22] Üstünlüğünü buna borçludur. Bu yanıt, ilk bakışta cazip gelse de tam ve sorunsuz değildir.

Eleştirel farklılık bir kültürün üstünlüğünün kaynağı olsaydı, bu kendiliğinden çelişkili olurdu. Batı ancak üstünlüğünden kuşku duyduğu ve duyabildiği sürece üstün olabilirdi... Öte yandan, bu "nitelik" Batı'nın kendine özgülüğünü tam olarak tanımlamaya yetmez, çünkü düşünecek olursak, her kültürün sahneye çıkmasına olanak veren bir kültürötesi içerdiği söylenebilir. Olsa olsa derece farkı söz konusudur. Yerel "küçük kültürler" az açık gibi görünseler de ve öteki kültürler üzerinde çekicilik etkileri yaratmasalar da, Batı ile yarışan "büyük *uygarlıklar*" -Hint, Çin, İslam uygarlıkları- için durum aynı değildir. Bu uygarlıklar da daha önce "karşı-kültür" olarak tanımlanmış *uygarlıkla* benzerlikler gösterirler. Onlar da önemli kentler yaratmış ve "uygarlaşmış" gelenekler geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, bu büyük "kültürel alanlar" bugün bile yakın küçük kültürler üzerinde çekicilik yaratsalar bile kendileri de büyük ölçüde Batı'nın büyüleyiciliğinin etkisinde kalmışlardır. İngiliz ya da Amerikan, hele hele BM hegemonyasından daha çok bir değişimler "mekanizması"nın (sadece ekonomik değil) egemenliğine bağlı ve ge-

22. Batı'nın kendine özgülüğüne böyle yaklaşılması filozofların çözümlemeleriyle benzerlik gösterir. Buna göre Batı, felsefi düşüncenin doğduğu yerdir. Bu bir yandan apaçık, bir yandan da gülünçtür. Felsefe ile Batı metafiziğini bir tutmak eğer yerinde ise, Sokrat'ın **kendi kendini tanı** sözü, Öteki'ni tanımamak gibi hazin bir durumun temeli olur: Hem kendi özdüşünce tasarılarındaki Öteki, (örneğin Budizm) hem bizzat kendisi olarak Öteki (Alman felsefesinde Yahudilik). Bu tanımazlıktan gelmenin (felsefi deneyimi çok aşar) başkalarını da, kendisini de yok etmeye kadar vardığını biliyoruz.

zegenin bütün parçaları arasında ilişki kuran evrensel bir toplumötesi vardır. En büyük uygarlıklar, kendi seçkinlerinin en azından bir bölümünü "dünya-toplum"da başarılı olmaya iten bu mekanizmaların yıpratıcı gücüne karşı direnemezler. Kuşkusuz burada Batı'nın kendine özgülüğünü ve "karşı-kültür" doğasını yapan şeye parmak basılıyor. Birey üstüne kurulu tek "toplum" olarak, gerçek sınırları yoktur. Modernliğin uygarlaştırıcı projesinin ne kendine özgü bir konusu, ne de kesin olarak tanımlanmış ülkesel temeli vardır. Hatta bu yanı ile İslamiyet gibi evrenselci "hareketler"den çok farklı değildir. *Evrenselciliğe* özgü olan şey, itici gücün bireylerin rekabeti ve başarı hırsı olmasıdır. Buna herkes katılabilir ve oynayabilir; şanslar olağanüstü eşitsiz olsa da kazanma olasılığı hiç yok değildir. Toplumsal, bir bütün olarak pazar işlevi görebilir. Gezegenin en ücra bölgesindeki "vahşi", olimpiyat oyunlarında maratonu kazanarak, bir yönetmene kendisini keşfettirip sinema yıldızı olarak, kitle iletişim araçlarının yardımıyla bir *number one* haline gelebilir. Dünya-toplumda yer almanın binbir türlü yolu vardır ve şans da yaver giderse en yukarılara tırmanmak işten bile değildir. Geleneksel toplumun binbir baskısından azat ettiği için Batı kurtarıcıdır ve sonsuz olanaklar açar; ne var ki bu özgürleşmeler ve olanaklar çok küçük bir azınlık için gerçekleşebilir. Buna karşılık dayanışma ve güvenlik herkes için yıkılmış olacaktır.

Pek çok yazar, Avrupa'dan söz ederken mekanizmaları ve motoru ile bir makine benzetmesine başvurur. Kendi tarihsel-coğrafi temelinden kopabilme özelliğine sahip olan ve birçok çizgisi kültürleri yadsıyan bir "sistem" Batı topraklarında doğmuştur. Bu anlamda *yeniden üretilebilir* ve gerçekten de öyle olmuştur. Bununla birlikte, kendi toprağından ve tarihinden ne kadar koparılmış olursa olsun, bu tür bir "sistem" yine de insanların eylemi üstüne oturduğundan makine benzetmesi gerçeği yansıtmamaktadır. İnsanların nesnelerle ilişkisi öylesine baskın bir duruma gelir ki, insanların birbirleriyle ilişkilerini engeller ve onları *istemeseler de* devasa bir makinenin çarkları gibi davranmaya zorlar. Kişiler arası ilişkilerde benzeriyle karşı karşıya gelmenin yarattığı korku, Avrupalıları toplumsal işleyişi gittikçe artan ölçüde otomatlara bağ-

lamayı düşünmeye itmiştir. "Görünmez el"in saltanatı yalnız ekonomi alanında ortaya çıkmaz; *yansılama* oyunu, tekniğin müdahalesi, bürokratik "aygıtlar"ın rolü aracılığıyla toplumsal yaşamı tümüyle düzenlemeye yönelir. Elbette otomatların insanları gereksiz kılması, keyfiliğin, kokuşmanın, insan zaafına bağlı her türlü kötülüğün önünü alabilir, ama madalyonun öbür yüzü toplumsal yaşamın her gün biraz daha insanilikten uzaklaşmasıdır.

Sistem kendi üyelerine hayali olarak istediği biçimi vermeyi pekiştirmek için kendi kopuşunu bizzat telafi ettiğinde, karşımıza neredeyse kusursuz bir toplumsal makine çıkar. René Bureau bu "mega-makine"yi S.A'.ya (sociétés agraires-tarım toplumları) karşı savaşan SUMI (société urbaine militaire et industrielle,- askeri ve sınai kentsel toplum) olarak adlandırmaktadır.

"Doğru tavır, tüketim toplumunu suçlamaktan ve yaşamın niteliğinin yükseltilmesini istemekten ibarettir; ama ne var ki araba kullanmak ve televizyon seyretmek bir kere âdet olmuş."[23]

Çok sarsıcı bir çözümlemesinde Jacques Ellul "mega-makine"yi "teknisyen bir toplum" olarak ele alır. Teknik sistem, insanları karşı koyulmaz bir kendi kendine büyüme gücüyle donatılmış ve sonunda totaliterleşen tüm bir makinenin çarkları olarak yutmaktadır.

İster ekonomik çarklar ya da teknik çarklar, ister *taklitçilik* ya da bürokratik zorlama vurgulansın, sistemin *hubris'* i Marshall Sallins'in deyişiyle doğaya kurduğumuz egemenlikte egemenlik kalmayışında yatmaktadır.[24]

Yalnızca salt olumsuz ve birörnekleştirici (bir kültürden söz edebilmek için en azından iki kültürün olması gerekir...) olduğundan değil, ama özellikle "yitirenler"in toplumsal varlık sorununa bir yanıt getirmediğinden, bu proje karşı-kültüreldir. Soyutta tüm dünyayı bütünleştirirken zayıfları *somut bir biçimde* dışlar ve sadece en başarılılara yaşam ve barınma hakkı tanır; bu görüş açısından, evrimci bir boyut gerektiren bir kültürün karşıtıdır; kültür, varlığın meydan okuyuşuna *bütün* üyeleri için bir

23. René BUREAU, A.e. s.12

24. Marshall SAHLİNS, **Au coeur des sociétés. Raison utilitaire et raison culturelle.** (Toplumların Bağrında. Yararcı Akıl ve Kültürel Akıl), Gallimard, Paris, 1980, s.274.

çözüm getirir.

Çin'in ve Çinhindi'nin bazı bölgelerinde felaketleri uzaklaştırmak için çocuklara çoğu kez itici isimler verme alışkanlığı konusunda tartıştığım bir Çinli dostum, çocuklara kesin bir ad vermeden önce yabanıl eğilimleri dengelemek için kişiliklerinin oluşmasını beklemek gerektiğini açıklıyordu. Hırslı olana silikliği anımsatan, çok güzel bir kıza akla çirkinliği getiren bir ad verilecektir... Her türlü üstünlük, toplumsal denge için bir tehlike olarak görülür ve simgesel taktiklerle önünün alınması gerekir.

Yeni Gine'nin yüksek yaylalarında bazı kabileler futbolu coşkuyla benimsediler, ama onu kendi kültürel değerlerine uyarladılar. Bir tarafın kazanması, öteki tarafın kaybetmesi diye bir şey yoktur. Sayılar denkleşinceye kadar karşılaşma uzatılır, ara verilir, sonra yine başlar. Ama bu kesinlikle gol atmaya teşvik etmeyi ve oyunun kahramanını göklere çıkarmayı engellemez. Her karşılaşma, iki tarafın da galibiyetini ve doyumunu sağlar, fakat saldırganlığın önü kolaylıkla alınır. Kasai'deki Balubalar ve Lulualar böyle bir bilgeliği uygulayamadıklarından Luluabourg'da etnik gruplar arası bir maçın arkasından 1959'dan 1962'ye kadar acımasızca birbirlerini katlettiler... Ama kanlı maçlar yalnız Üçüncü Dünya'da yaşanmıyor. Manşötesi taraftarlar sayesinde, Belçika, Heysel Stadı'nda bunun bir örneğini verdi... En önemsiz farklar, görülmemiş bir saldırganlığın gemi azıya almasına yol açabilir. Bir İsviçre otomobil yarışçıları partisi, yeşilleri alev makinesinden geçirmeyi programına almadı mı?

Başarısızlık, Batılı projenin tam ortasında yer alır; bu başarının öteki yüzüdür. "Kültürel" düzlemde, tasarının evrenselci boyutu ile bir çelişki söz konusudur. Batı, günden güne daha iyi beslenen, daha iyi giyinen, daha iyi barınan, daha iyi bakılan kardeşlerden ve eşit insanlardan oluşan bir dünya önerir. Ne var ki, bu "daha iyi", insanlığın büyük bir kısmı için "iyi" nin ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır. Batı, başarısızlığı Batılılaşmamışlara ya da en az Batılılaşmışlara "ihraç ederek" uzun süre göz boyamayı başarmıştır. Bir uluslararası ilişkiler uzmanı olan ekonomist Kindleberger'in "bir uluslararası birdirbir oyunu" adını verdiği bu başarısızlık, ayrıca Üçüncü Dünya'da kalkınmanın da başarısızlığıdır.

Bu başarısızlık da olmasa, Batı'daki yaman taklitçilik hiçbir sınır tanımazdı. Üçüncü Dünya, dizginlenmeyen rekabetlerin kuralsız oyunuyla çığrından çıkan tutkuların at oynattığı bir alandır. Üçüncü Dünya'nın kulübelere korku salan ve bizim Öteki'nin barbarlığına olan inancımızı pekiştiren çılgın kıyımlarının kökeninde, Batı'nın yarattığı engellemeler vardır. Örnekleri sayısızdır: Amerikan müdahalesi sonucunda işitilmemiş bir soykırımına gömülen dingin Kampuçya, bir İngiliz-Amerikan müdahalesi sonucu İran'ın Musaddık'ın burjuva devriminden yoksun bırakılması, insan ve uçak kaçırma, rehineler alma gibi Ortadoğu karabasanının doğurduğu kör terorizm. Bizim Öteki'ne mal ettiğimiz ve bize yansıyan bütün bu şiddet, bizim başedemediğimiz ve dizginleyemediğimiz şiddetin ta kendisidir.

Batı'nın toplumsal-teknik-ekonomik bir "makine" ile özdeşleştirilmesi, yine de ortaya bir sorun çıkarmaktadır. Batı "uygarlık modeli" olarak evrenselleştirilebilir olmasa da "makine" olarak yeniden üretilebilir. Jacques Ellul gibi ister teknik ön plana çıkarılsın ya da daha geleneksel bir yaklaşıma göre ekonomiye daha çok önem verilsin, bu makine, Japonya örneğinin ve Güneydoğu Asya ülkelerinin gösterdiği gibi kendi ülkesinin koşullarına uygun hale getirilebilir. Bu ülkelerin en azından görünüşte, düşsel Yahudi-Yunan-Hıristiyan çokgenine hiçbir şey borçlu olmadan, bu "makine"nin gizlerini kusursuz bir biçimde (hatta kusursuzdan da öte diye yazasımız geliyor) özümsemiş olmaları, ortaya ciddi bir sorun çıkarmaktadır.

Buna verilen (genellikle örtük) yanıt şudur: Bitkileri ve hayvanları evcilleştiren, cilalama olayını geliştiren ve çanak çömleği bulan *neolitik devrim*'le karşılaştırılabilir bir biçimde, "sanayi devrimi" de insanlığı teknik çağına sokmuştur. Bu düşüncenin evrimci niteliği, gücüne gölge düşürmemelidir. Neolitik çağın "buluş"ları, neredeyse evrensel bir erime ulaşmış ve görünüşe bakılırsa bu, kültürel çeşitlilik tehlikeye düşmeden ve bu "teknik"leri kültürel boyutlarından biri olarak kabul edebilecek bir toplumun ya da toplumlar kümesinin emperyalizmi söz konusu olmadan gerçekleşmiştir.

Neolitik devrimle sanayi devrimi arasında kurulan benzerlik dünyanın Batılılaşması savının tüm özünü neredeyse ortadan kal-

dırmaktadır. Başarısız siyasal sömürgeleştirme ve din değiştirtme girişimlerinin dışında, Batılılaşma teriminin ne bir anlamı, ne bir önemi kalmaktadır. Bu görüş açısından, yeni enerji kaynaklarının (kömür, petrol, elektrik, nükleer enerji) dağılımı, yeni üretim tekniklerinin yaygınlaşması, yeni ürünlerin evrenselleşmesi, Batı egemenliğinin bir biçimi değil, evrensel tarihin bir evresidir. Olaya bu biçimde bakılırsa, Batılılaşma tarihsel bir fiyasko olmuştur. Batı'nın başarısı, yani teknik-ekonomik devrim, kendisinin ortadan kalkmasının bizzat nedenidir. Bu "buluş"unu insanlığa aktararak Batı, tarihsel misyonunu yerine getirmiş ama aynı zamanda da tamamlamıştır. Herkes bu devrimi kendisine mal edebilir, kendi öz kültürüne uyarlayabilir ve bu devrimin sağladığı benzersiz olanakları, bu sözde Batı'ya karşı kullanabilir (gerçekten de Batı, bu yüzden, nükleer felaket sonrasında paramparça olmadan, kendi kavramında un ufak olmuştur bile...).

Böylesi bir savın, kültürü neredeyse kültürel bir anlama indirgeyeceğini göz önünde tutmak gerekir, ama bu indirgeme burada, tartışmasız bir tarihin tüm gücünden yararlanmaktadır. Bu, bir kez daha "ulusların yeni zenginliği" savına varabilir.

Şu meşhur neolitik devrim konusunda pek az şey bilmemiz ve bildiklerimizin de ilerleme ve evrim ideolojilerine saplanmış uzmanlarca geliştirilmiş ve yorumlanmış olması, bu olayla ilgili görüşümüze ve olayın önemine ciddi bir "dolambaçlılık" getirmektedir.

Neolitik devrimin görece "tarafsızlığı"nın yeniden incelenmesi kuşkusuz umut vaat eden bir araştırma programıdır; yine de yetkimizi aşan tartışmalara girmek burada söz konusu değildir.

Geleneksel "neolitik devrim" sunuşunu yeniden gözden geçirme sürecine girmeden de neolitik devrimle bizim teknik-ekonomik devrim demeyi yeğlediğimiz "sanayi devrimi" arasında benzerlik kurmayı eleştirmek mümkündür. Bu devrimin kimi yanlarının insanlık için tartışmasız kazanımlar olduğunu *önsel olarak* yadsımıyoruz. Hem de pusula, barut ya da kâğıt gibi bu devrimin başlıca *teknik* katkıları Batı'ya hiçbir şey borçlu değildir. Bu devrimi, bizim kınadığımız budunkatili, neredeyse kendine kıyan bir makine haline getiren değerler çerçevesinin, neolitik devrimin ser-

pilip geliştiği dönemdeki değerler çerçevesinden çok daha derin bir biçimde tarihi kuşattığını düşünüyoruz.

Yarın Batı Japonlaşsa ya da Çinlileşse bile, Uzakdoğu'nun teknik-ekonomik makineyi sahiplenmesi aslında Batılılaşma sayesinde olmuştur. Elbette bu sahiplenmenin mümkün olması da gerekirdi. Hiçbir yazgı Batı'yı paradigmasının unsurlarını tek başına bulmaya yöneltmiyordu. Bu unsurlardan bazıları, başkalarınca keşfedildi ve Batı tarafından ithal edildi (Çinlilerin, Hintlilerin ve Arapların teknik ve kuramsal keşifleri), ticaret ilişkisi ya da hatta feodalite gibi bazıları da aynı zamanda ya da zaman farkı ile başkalarınca bulundu. Tarihsel veriler bütünü, hiç kuşkusuz Japonya'yı Kara Afrika kültürlerinden çok daha iyi bir biçimde Batılı "makine"yi özümseyecek duruma getiriyordu.[25] Bununla birlikte, bu özümseme - sahiplenme derinlemesine bir Batılılaşmayı açığa vurmaktadır. Doğrusal ve eklemeli zaman anlayışı, doğaya egemen olunabileceğine inanma ve insanlık için kutsal bir misyonun söz konusu olduğuna kanış, ancak bununla bağdaşması koşulu ile yaşayan Budist bilgeliği sarstı. Elbette başarıya tapma açık bir bireyciliğe eklenmedi, bir ortak eylem nesnesi olarak kaldı ve kültürel dayanışmaya ve etnik kimliğe yeni bir anlam verdi. Ama teknisyen toplumu, halkın ruhunu (*Volkgeist*) somutlaştıran bir kültürde kökleşmiş bir topluluğa aşılama girişimi bile aslında yeni değildir. Bildiğimiz kıyametle sonuçlanan bu yolu Almanya denemişti. Japonya, ayrıntıyı vestiyerde bırakıp ve kendi öz kültürünü koruyarak Batı'dan sadece *öz olanı* aldı. Batı bir öte beri yığınıyla ve yarım kalmış projelerle boğuşurken, Japonya, koruduğu değerlerinden -ki bunların, önemi ve anlamı göz önüne alınarak bir dökümü yapılmalıdır- makinenin çarklarını tıkır tıkır iş-

25. Bu konu ile ilgil tartışmaların kısa bir özeti için **Kalkınma Reddedilmeli mi?** adlı kitabımıza başvurulabilir. 1850-1950 arası dönemde, "makine"ye en egemen olanların, Max Weber'in tezine uygun olarak WASP'lar (White Anglo-Saxon Protestant) olması dikkat çekicidir. Köklerinden kopmuş Batı kökenli bireylerden oluşan toplumlar, ABD'de ve Anglo-Sakson dominyonlarda, yaşlı Avrupa devletlerinden çok daha başarılıdır. Birkaç onyıldan beri ve özellikle güncel bunalımla birlikte, WASP olmayanların, Japonların ve Korelilerin, hatta ABD'de İspanyol-Katolik azınlıkların rövanşına tanık oluyoruz. Bazı bağlamlarda, fetih ruhuna karışmış belli bir holizm katıksız bireycilikten çok daha etkin gözükmektedir.

letmek için yararlandı.

Uzun zamandan beri, bilinen şiddet yöntemleriyle ve çok sayıda Avrupalının sızmasıyla Batılılaşmış olan Latin Amerika'nın ayrıntılar içinde boğulup özü kendi iklimine uydurmayı beceremeyiş olması dikkat çekicidir. Avrupa kültürel folkloru gündelik hayatı istila etmiş, ama yerliler doğaya egemen olma projesine, doğrusal ve kümülatif zamana yabancı kalmıştır. Ladinolar ve Afro- Brezilyalılar, modernlik düşselinin adamakıllı uzağında kalmışlardır. Kuzey Amerikalıların aya ayak basmalarını televizyonda izlerken Bahia'nın Sao Salvador kentinden bir iskele hamalı şöyle bağırır: "Ey siz, oradaki salaklar! Amerikalılar sizi atlattılar. Shango, bir an için bile olsa bir Beyaz'ın aya el sürmesine izin verir mi sanıyorsunuz?"[26]

Güneş, yaşlı Avrupa'nın üstünde çoktan battı. Haçlı seferleri unutuldu gitti ve sömürge söylencesi bir anda birçok ışık yılı eskidi. Ticaret ve sanayi Hıristiyanlığının dünyaya egemen olmak için artık hiçbir gizi kalmadı ve Beyazların zaferi artık geçici bir kalıntıdan başka bir şey değil. Bununla birlikte, köklerinden koparma makinesi, kendi doğduğu diyardan ayrı düşüp kendi köklerinden de koptuğu için hiç olmadığı kadar genç duruyor. Ulusları acımasız çarklarında ezerek, seçkinlerin kaymağını alarak ve kansız ve eciş büçüş vücutları ıskartaya çıkararak, dünyayı geniş bir teknopole çeviriyor. Ekonomi ve teknik, sistemin can damarları ama sistem, ne bunlarla başlıyor ne de bunlarla bitiyor.

Batı'nın yazgısı ve doğası ile ilgili bu sorgulamanın sonunda ve Batılılaşmanın somut etkilerini ayrıntısıyla görmeden önce, olayın derin belirsizliğinin altını çizebiliriz. Batılılaşma, yayılması ve tarihiyle *evrensel,* Batı'nın model olma özelliği ve "makine" niteliği ile yeniden *üretilebilir* olmak üzere çift etkisi olan bir ekonomik ve kültürel süreçtir.

Her iki durumda da ideal sonuç herkesin "makine"nin ni-

26. Anekdotu aktaran Jean ZIEGLER'dir A.e., s.21.

metlerinden eşit olarak yararlanmasıdır. Çünkü her insan topluluğu böyle bir "makine"yi kendi yararına yeniden üretebilir ve eşsiz olan "makine", nimetlerini herkese yaygınlaştırabilir.

Kendisini *model* olarak ortaya koymakla, Batılı makine, kendisini herkesin ulaşabileceği bir şey gibi tanıtır. Herkes, kendi hesabına böyle bir harikayı kurabilir. İngiltere XVIII. yüzyılda bunun yolunu göstermiş, birçok Avrupa ülkesi de onu izlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Beyaz dominyonlar, ilk efendilerini aşarak bunu sürdürmüşlerdir. Japonya da kendi sırası gelince modelin Beyaz olmayanlarca, Batılı olmayanlarca (ve hatta Uzakdoğulularca) denetlenebileceğini kanıtlamıştır. Güneydoğu Asya'nın dört *Küçük Canavar'ı* yeniden üretilebilirliğin, sadece coğrafi bir bölgeye ve kültürel bir alana bağlı olmadığını, üstelik de tarihsel dönemden bağımsız olduğunu gösteriyor. Tarihötesi ve mekânsız teknisyen toplum modeli, kitlesel tüketimden liberal demokrasiye kadar her türlü özelliğiyle pekâlâ yeniden üretilebilir ve bizzat bu özelliğinden ötürü evrensel gibi gözükmektedir.

Evrensel Batı, ilk kutbundan ya da sonradan yaptığı atılımlarından başlayarak, yayılma/evrenselleşme yoluyla çok daha dolaysız olarak evrenselleşmiştir. Bu evrenselleşme mal akışından para akışına, aynı zamanda üretime yayılmaktadır. Tarihötesi ve mekânsız sermaye, özü gereği ulusalötesidir. Birörnekleşme, haberleşmeden insan haklarına kadar *tüm* alanlara el atmıştır.

Bu çifte evrenselliğin bizzat bu ikilik tarafından ihanete uğratılması bu pembe söylencenin keyfini kaçırmaktadır. Birbirini taklit eden bu iki süreç, birbirini etkisizleştirmekte, birbiriyle çelişmektedir. Yeniden üretilebilirlik evrensel değildir, çünkü yayılmayı gerektirir. Sistemin sert çekirdeğine dokundukça güçleşmekte, çatışmalı ve sınırlı olmaktadır.

Öte yandan yayılma, yalnızca yerel yaratıcılık aleyhinde "kültürel" birörnekliğin yaygınlaşmasıyla ilgilidir. Kalkınma taklitçiliği gerçekte yürekler acısı bir evrensellik karikatüründen başka bir şey değildir ve "makinenin adsız efendileri" egemenliklerini onun kisvesi altında sürdürmektedir.

III. GEZEGENDE KÖKLERİNDEN KOPMA OLARAK BATILILAŞMA

Beyaz adam geri döndü
Gözleri
Parlıyor karanlıkta
Yel vurmuş korlar gibi
Kocaman elleriyle koparıyor
Enari'nin gerdanlığını
Remie'nin oklarını
Chirimica'nın eteğini
Camo'nun hamakçığını
Ağlatıyor ürümeleri küçük kızı
Anası Camo'yu göğsüne bastırıyor
Ve "Bırakın bizi" diyor

Piaroa Şarkısı (Amazonya[1]).

Batılı düşünürler, kimilerinin Batı'nın üstünlüğünün çelişkili kaynağını gördükleri bu *özeleştiriye* giriştiklerinde, Avrupa emperyalizmini temelde büyük bir *soygun* sistemi olarak ilan ettiler. İster feodal ve yıkıcı bir talan, ister akılcı bir sömürü söz konusu olsun, emperyalizm *temelde* ekonomik, ikinci derecede ise siyasal bir sorun olarak kavrandı. Ne Marx, ne Lenin, ne Rosa Luxemburg, ne Üçüncü Dünyacı Marksistler, hatta ne de Schumpeter, Hicks ve çoğu "burjuva" düşünürü, burada bir *kültürel dinamizm* olgusunu gördüler. Burjuva düşünürler, Batı yayılma-cılığını fe-

1. J. MEUNIER ve A.-M. SAVARIN **Massacre en Amazonie** (Amazonya'da Katliam), J'ai lu, Paris,1970, s.65

odalizmin acı sonuçlarına, aristokrasinin kalıntılarına, başkasının sırtından geçinme anlayışının sürmesine ve komuta ekonomisinin hortlamasına bağlarlar. Her durumda, hep vurgun ve yiyicilik söz konusudur. Sadece bazı sömürgeciler edepsiz ya da mahcup ama hep babacan bir biçimde, gerçek kazancanın nerede olduğunu sezinlemişlerdir. Yayılmaları kültürlerin canlılığının kanıtıdır. Evrensel "değerlerin" ve özellikle de ekonominin Batılılığını sorgulamak için, kültürel antropolojinin yeni bir Batı özeleştirisi yapmasını beklemek gerekmiştir. Batılı radikaller ekonomik emperyalizmi kınarlarken, dünyanın Batılılaşmasını başka bir biçimde sürdürüyorlardı. Üçüncü Dünya'daki rakipleriyse, cansiperane bir çabayla kalkınma savaşma atılarak bu süreci derinleştiriyorlardı.

Üçüncü Dünya'da azgelişmişlik adı verilen şeyle ilgili bütün tanımlamalar bir terk edilmişlik durumunu akla getirmektedir. Sadece açlık ve kıtlık değil, çok daha az üzücü durumlarda bile, umutsuz ve geleceksiz toplumları yaratan bir terk edilme söz konusudur.

Batılılaşmanın bu etkisi, başlıbaşına ekonomik bir mekanizmanın sonucu değil, bir *kültürsüzleşmenin* sonucudur. Bu kültürsüzleşme de yeniden üremekte, çare olarak geliştirilen sağaltımla yani kalkınma politikası ve modernleşme ile daha da vahimleşmektedir.

1. KÜLTÜRSÜZLEŞME VE AZGELİŞME

Batı tıpkı Pascal'ın evreni gibi merkezi her yerde olan ve çemberi hiçbir yerde olmayan bir bulutsudur. Kafalarımıza iyice yerleşmiş kocaman bir toplumsal makine haline gelmiştir. Papuasyalı bir savaşçı, Çinhindi'nin pirinç tarlalarında çalışan köylü kadın, Cotonu pazarlarında *wax* (peştemal) satan kadın, Kum kentli bir imam, Bükreşli bir bürokrat, isteseler de istemeseler de Batılıdırlar. Kuşkusuz, yalnız Batılı değildirler, kuşkusuz Middle Westli bir çiftçiden, Londralı *Stock-exchange* borsa oyuncusundan, Renault'da çalışan bir işçiden ya da Toyota'da çalışan bir mü-

hendisten daha az Batılıdırlar; ama bunlar bile *tam anlamıyla* Batılı mıdırlar? Batı, çözümlediğimiz gibi kültür karşıtı bir makineyse, hiçbir toplum, hiçbir birey tam anlamıyla *Batılı* değildir. Tam anlamıyla bireyci toplum yoktur ve olamaz; bu terimlerde bile bir çelişkidir. Toplumsal bağın kurulmasında ve sürdürülmesinde her zaman bir holizmin payı olmuştur. Karl Polanyi, "Pazar ekonomisinin, tek başına insanların ve onların doğal ortamlarının yazgısını yönlendirmesine izin vermek, toplumun yıkılmasına yol açardı"[2] der. Gördüğümüz gibi, Batı pazar ekonomisi mekanizmasına indirgenemez, ama bu mekanizma, performans arayışının tipik bir biçimini oluşturur ve mantığını toplumsalın tümüne yayma eğilimindedir.

Birey ya da toplum ile bir hesap makinesi arasında özdeşlik yoktur ve olamaz. Belki insanlaşma, her zaman keyfi bir simgeler sisteminden geçtiğinden ve bundan dolayı da çok anlamlı olduğundan, insan hiçbir zaman tek boyutlu değildir. Değerlere bağlanma hiçbir zaman mutlak ve tek değildir. Gelecekte nasıl olacağı kestirilemese de, bu hep böyle olmuştur, hâlâ böyledir. Gittikçe teknikleşen bir evrende, simgesel sistemlerimizin gösterge kodlarına indirgenmesi olanaklıdır, ama henüz o noktaya gelinmemiştir ve gelineceği de kesin değildir. Oraya yaklaşmak için gösterilen bütün çabalar, aşılması gereken uçurumu daha da belirgin kılmaktadır.

Japonun, Amerikalının, Avrupalının hâlâ, kendine özgü değerleri, gelenekleri ve duygusal bağları vardır ve bunların temeli büyük-makinede değil, ama tarihte ve üzerinde yaşadığı topraklardadır. Hepten kültürsüzleşmeden söz edilemez. Elbette tüketim, her türlü kültürel özdeşleşmenin yerini alma eğilimindedir. Güney'de (ve belli bir ölçüde Doğu'da) tüketimsizlik, Batılılaşmış toplulukları göstermelik boş toplumlar olmaya mahkûm etmektedir.

---

2. Karl POLANYI **La Grande Transformation** (Büyük Dönüşüm) Gallimard, Paris, 1983 (1944). (Türkçesi: Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, 1986.)

A. Kültürsüzleşme ve budunkıyımı

Kavramlara kesinlik kazandırmak gerekiyor; literatürde kültürleşme,* kültürsüzleştirme, hatta kültürlendirme[3] terimleri vardır; bunlar kimi zaman karşıt anlamda, oldukça lastikli bir biçimde kullanılmıştır. Bu anlam belirsizliği, bir yandan kültürümüzün belirsizliği ile, öte yandan kültürler arası olayların karmaşıklığı ile açıklanır.

Kültürleşme terimini, kültürler arası temasa gösterilen *olumlu* tepkiyi anlatmak için kullanıyoruz. İki kültür birbiriyle temasa girdiğinde, değiştokuş içinde olan kültürel çizgiler birbirini dengeliyor ve yabancı öğelerin bütünleşmesinden ve özümsenmesinden sonra her kültür kendi kimliğini ve kendi dinamizmini koruyorsa başarılı bir kültürleşmeden söz edilir. Tersine temas dengeli bir değişimle ortaya çıkmıyor, ama kütlesel olarak tek yönlü bir akışla oluyorsa, alıcı kültür istilaya uğramıştır, öz varlığı tehdit altındadır ve gerçek bir saldırının kurbanı olarak görülebilir. Hele saldırı bir de fizikselse, bu apaçık ortadan kaldırma ya da soykırımıdır. Eğer saldırı simgesel, soykırımı yalnızca kültürelse, bu bir budunkıyımıdır. Budunkıyımı, kültürsüzleştirmenin en son aşamasıdır.

Bilim, teknik, ekonomi, kalkınma, doğaya egemen olma gibi Batılı değerlerin sokulması, kültürsüzleştirmenin temelidir. Gerçek bir dönüşüm söz konusudur.

Şiddet, gerçekte dönüştürmekten çok yıkıma uğratır. Manevi fetih, yayılmacı Batı ile öteki dünyalar arasında bir teması gerektirir. Temas, olası bir değişimi temel alan ortak "gereksinimler" gibi bir şeyin bulunduğunu varsayar. Bu ekonomi sözcükleri bizi yanıltmamalıdır, her şeyden önce, ancak rastlantısal olarak mal biçimine giren *değerler* söz konusudur.

---

3. "Dördüncü Zaman"ın getirdiği teknolojik kargaşanın doğurduğu yapısal bozukluğu anlatmak için Jean POIRIER kültürbozan terimini kullanmayı bile göze alır. "Progrès technique et progrès social" **(Teknik Gelişme ve Toplumsal Gelişme) L'Idée de Progrès**'den **(Gelişme Düşüncesi)** alıntı. Vrin, Paris, 1982, s.173.

* **Kültürleşme** (akültürasyon): Bir kültürün ya da bir kültür öğesinin başka bir kültüre girmesi sonucu her ikisinin de değişmeye uğraması süreci (ç.n.)

Afrika örneğinde kölelik ve esir ticareti, geleneksel toplumlarda kölelik olduğu, her istediği verilen, gözü doymaz ve savaşkan kabile reisleri bulunduğu için mümkün olabilmiştir.

Kitlesel din değiştirmeler, ancak öteki dünyaya inançların Beyazların büyüsüyle başarılı bir biçimde rekabet edebilecek tekniklere ulandığı yerlerde ortaya çıkmıştır.

Beyazların değerlerine tepki duyan geleneksel toplumlar, yok etme ile ya da "doğal" yok olma ile düpedüz elenmişlerdir. Gerçekten de bir Kızılderilinin ölüsü daha makbuldü, oysa ölü bir Siyah tüm değerini yitirirdi. Kızılderililerin durumunda budunkıyımı şu ya da bu biçimde soykırım ile eşdeğerdedir. Birçok etnolog, Amazonya'nın son yerlilerini kurtarmak için nafile yere alarm kolunu çekmeye çalışıyor.

"Koruma servislerince yükümlülüğü üstlenilen kabileler ne haldeler" diye soruyor J.Meunier ve A.-M.Savarin. "Dirlik ve düzenliğe kavuşturulmuş" Parintintinler artık dilenmeye mahkûm edilmiş perişan zavallılardır. "Dirliğe ve düzenliğe kavuşturulmuş" Kainganglar adi suçtan hükümlü yerlilerin toplandığı Sao Paulo devlet rezervinde sürünüyorlar. Paraguay Chaco'sunun "dirlik ve düzenliğe kavuşturulmuş" Makaları birkaç kuruş karşılığında "yerlicilik oynadıkları" Asuncion hayvanat bahçesinde yaşıyorlar.[4]

Berduş olan ya da büyük çilelerin ardından katledilen yerlilerin, sonunda yok olmaları neredeyse kaçınılmaz bir sonuç.

Burjuva etiğinin ölümün her türlüsünü ortadan kaldırma ve sadece *yaşamı* değer olarak kabul ettirme projesi, ancak biyolojik ölümün istenmediği yerde kök salabildi. Elbette, geleneksel toplumlar ölüme, sefalete, hastalığa çok büyük bir *anlam* veriyorlar; onlara göre, biyolojik yaşamın üstün bir değer olarak yüceltilmesi insani değil ve varolmanın anlamını bile niteliksel yoğunluğu içinde ortadan kaldırıyor. Batı, dünyanın coşkularını ve düşlerini bozarak, dünyevi yaşamı en üstün değer haline getiriyor. İnsanın önünde sonsuzluk kalmayınca, yaşam zamana karşı kaygılı bir savaşım oluyor. Kuşkusuz, dünyevi zaman sonsuzlaşıyor ama bu sonsuzluk modern insanın kaygılarına sınırsız bir alan açmaktan

4. J. MEUNİER ve A.- M. SAVARIN, A.g.e,s.149

başka bir şey yapmıyor. Durmadan yapıtlar biriktirme, ölümsüzlüğü düşsel olarak yakalama çabasıdır. Zamana *karşı* verilen, anlık mutluluklara kayıtsız, saplantı haline gelmiş bu savaş Batılı insana özgüdür. Bununla birlikte, Batılı olmayan için bile, "ilkel" için bile tıbbın, gıda yardımının ve belki de iç barışın, yaşamı ya da hayatta kalmayı bağışlamasını reddetmek zordur. "Yaşamın niceliği"nin onların gözünde kendinden bir değeri yoktur, ama istenen niteliğin belirleyici koşulu olabilir. "Hayatın genelde iyi olduğunu kanıtlayan tek deneysel olay, insanların çok büyük bir çoğunluğunun, yaşamı ölüme tercih etmeleridir"[5] derken Durkheim kuşkusuz haklıdır.

Savaş alanlarında ölmeyi yücelten ya da intiharı saygıyla karşılayan toplumlar, biyolojik ölümü, bir değer olarak görmezler. Savaş bir şenlikse ve savaşırken ölüm imrenilen bir yazgıysa, keyifli ve tasasız bir yaşam sürmek iyidir. Batı'nın ölümü ortadan kaldırma tasarısı, yaşamın eski ve geleneksel anlamını tartışma konusu yapmadığı sürece desteklenebilir. Ne yazık ki, durum böyle değildir. Batı'mn 'ölüme ölüm' projesi köktenci ve kesindir. Yaşamak için yaşam savaşı vermek gerçekten totaliterdir ve toplumun "olumsuz" la, ölüm, sefalet, mutsuzluk... ile bütünleşme uygulamalarından tümüyle vazgeçmesini şart koşar. Bunların anlamını yitirmesi, kültürün tümüyle anlamını yitirmesi ve folklora indirgenmesi demektir ve bu, *doğal olarak* yumuşak bir biçimde olur. Amazonya'da bile kabile savaşlarında gerileme olmuştur. Yeni Gine'nin yüksek yaylalarında bu tür savaşlar yeniden başlamışsa, bu modernleşmenin geri adım atmasından değil, Avustralya tarafından beyaz barışı korumakla görevlendirilmiş "kitaplar"ın bağımsızlıkla birlikte ortadan kaybolmalarındandır. İntihar yüzdesi, Japonya'da hâlâ öteki ülkelerden daha yüksekse de gittikçe dünya ortalamasına yaklaşmaktadır. Batılının yaşam için yaşam kültü ve bunun dindışı karşıtı olan öteki dünyanın bulunmadığı, dolayısıyla ölümün bir anlamı olmadığı anlayışı, her yere sızmış ve gittikçe daha derin yer etmeye başlamıştır. Bu olayın anlamını Nietzsche çok iyi algılamıştı: "Savaştan vaz-

5. Emile DURKHEİM, **De la division du travail social** (Toplumsal İşbölümü Üstüne) [2.baskı], Alcan, Paris 1902, s.225

geçilince, *sonsuz* yaşamdan da vazgeçildi."[6]

Sonuç olarak, ne şiddete dayalı ölümün, ne sefaletten ölümün ne de doğal ölümün önü alınmış olmasa da ölümün kökünün kazınması gösterisinin düşsel olarak bile olsa uygulanmaya başlanması, Batılı olmayan toplumları "tuzağa düşürecek" kadar etkili olmuştur. Bu toplumlar için dünya gitgide büyüsünü yitirmektedir. Ömür istediği kadar uzun olsun, keyfini ve coşkusunu yitirmekte, yaşam yalnız ayakta kalmaktan ibaret olmaktadır.

Ayrıca Batı'nın hümanizmasında, evrenselciliğinde acılı bir gerçek de vardır. Batı'nın değerlerinin, "doğal" oldukları için her insanın ve tüm insanların değerleri olduğu görüşü, bu değerler daha "doğal" olmadıkları halde gerçek haline gelmiştir. Açıkçası, bu değerleri en azından kısmen kabul eden toplumlar ayakta kalabilmişler ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki retrodiktif tarih, bu değerlerin onların kültürlerinde nüve halinde bulunduğunu ve Batı'nın yaptığı tek şeyin, derin gerçekliklerini onlara göstermek olduğunu öne sürebilir.

En ilkel topluluklarda bile ekonomik hayat olduğunu söyleyen ve karşılıklı ilişkileri, yararcılık hesaplarına uyan çekirdek halinde ticari alışverişler olarak yorumlayan antropologlar, somut budunkıyımına kuramsal bir kılıf bulmaktan öte bir şey yapmamaktadır.

Bu "dönüşüm"ün taşıyıcısı, açık şiddet ya da "eşitsiz" ticari alışveriş kisvesi altındaki yağma olamaz; bu taşıyıcı bağıştır. Asıl kültürel yapı bozukluğuna yol açan iktidarı ve saygınlığı, Batı vermekle kazanır. Toplumlar, şiddete ve yağmaya karşı kendilerini savunabilirler. Yıkılmadıkları sürece direnebilirler ve saldırganın kültürel kimliği lehine kendi kültürel kimliklerinden feragat etme eğiliminde değillerdir. Oysa, bağış karşısında her şey onları silahsız ve savunmasız kalmaya hazırlar. İnsan hayatını kurtaran tıp, sefaleti hafifleten ekmek, insana öz kültüründe saygınlık kazandıran, bilinmedik büyülü ve baştan çıkarıcı nesne geri çevrilmez.

---

6. **Le Crépuscule des Idoles**'ün (Putların Çöküşü) Giriş bölümünden alıntı. Garnier-Flammarion, Paris, 1985, s.63.

Her toplumda, bağışçı saygınlık kazanır ve hiçbir şeyin yok edemeyeceği bir gönül borcunun alacaklısı haline gelir. Yeni sömürgecilik, teknik yardımla ve insani bağışla hoyrat sömürgecilikten çok daha kültürsüzleştirici olmuştur.

Yüreklerinin ve kafalarının yerinde hesap makinesi olan, mahalle bakkalı kafasıyla düşünen ekonomistler, azgelişmişliği zenginliklerin tüketilmiş olmasına bağlamakla hiç kuşkusuz adamakıllı yanılmışlardır. Konkistadorların kanlı şölenleri, macerapererestlerin *auri sacra fames*'i, aslında hiçbir zaman tam olarak ortadan kalkmamış olan ve uluslarötesi firmaların doymak bilmezliğinde, paralı askerlerin şiddetinde ya da uzmanların aşırılıklarında[7] hâlâ görülen olaylar, yalnızca "çapaklar"dır. Bunlar doğrusu pek de gösterişlidir, ama iyice düşünülecek olursa, toplumlar dinamiğinin kozmik dramında ikinci dereceden olaylardır. İmparatorluk kuranların sınırsız fedakârlığı, sınır tanımayan doktorların özverisi, insan kardeşlerinin sevecenliği, misyonerlerin insan sevgisi, teknisyenlerin dayanışmacı yeteneği, hatta profesyonel devrimcilerin enternasyonalist coşkusu ve özverisi, kültürsüzleşme dramının gerçek nedenleridir.

Bunca iyi niyet karşısında, sağlık ve beslenme kurallarına aykırı uygulamalardan, etkili ve akılcı olmayan üretim tarzından, atalardan kalma inançlardan vazgeçmek nasıl reddedilebilir? Hem de kendi dünyalarını dünya olarak alan düş gücü, başka bir dünyanın varlığıyla ölümcül bir yara almışken. Bu başka dünya gerçekten de öteki komşu toplumlardan tümüyle farklıdır. Geleneksel toplumların çatışma içinde bir arada yaşamaları, her kültürün üyelerine tanıdığı tek insan olma ayrıcalığına halel getirmiyordu. Claude Lévi-Strauss şöyle yazar: "Yeryüzünde bir arada yaşamış ya da insanoğlunun ortaya çıkışından bu yana birbiri ardınca gelmiş on ya da yüz binlerce toplumun her birinin kendi gözünde -küçük bir göçebe topluluğu da olsa, bir ormanın derinliklerinde yitmiş küçücük bir köy de olsa- bir insan yaşamının sahip olabileceği tüm anlamın ve onurun kendisinde toplandığını iddia edebilecek

---

* **Auri sacra fames:** İğrenç altın açlığı (ç.n.)

7. Hatta etnologların koleksiyon saplantılarında bile; koleksiyon da "bir toplama ekonomisidir".

bir manevi kesinlikle -biz de buna benzer bir kesinleme öne süreriz- övündüğünü unutuyoruz." [8]

Belli bir Öteki bilincini, hatta Öteki'ni tanımayı dışlamayan bu kültürel tekbencilik, her kültürün birliğini ve sürekliliğini sağlaması bakımından önemlidir. Batı ile temasa geçildi mi, bunun kurgusunu sürdürmenin olanağı yoktur. Batı fiilen yıkılmazdır. Batı'nın bir düşünce olarak sindirilmesi kolayca sekteye uğrayabilir ve direnmesi karşısında durmadan yeniden başlamak gerekir. Batı el altında ve ulaşılabilir değildir ve hiçbir şey kabul etmeden vermeyi sürdürmektedir. Gerekirse kendisi sahip olur, ama hiçbir borcu kabul etmez ve kimseden ders almaya da niyeti yoktur.

Can alıcı noktasından vurulmuş Batılı olmayan toplumların çabası boşunadır. Onları etkileyen ve bir kanser gibi gitgide kemiren anlam yitimi, bir kültürleşme değildir. Ortadan kaldırılamaz ve özümsenemez varlığıyla Batı'nın orada olması, gücü ve sırlarıyla bütünleşme demek değildir. Hiçbir fiziksel şiddete başvurmasa, soygun ve sömürme girişiminde bulunmasa bile varlığıyla başlıbaşına büyük bir felakettir. Kurt bir kere meyveye girmiştir. Batı'nın varlığının doğurduğu sinsi ve gittikçe artan anlam yitiminin yarattığı boşluk, bir bakıma Batılı anlamla doldurulmuştur. Bu yerini doldurma, bir kültürleşme değildir, çünkü Batı efsanelerinin benimsenmesi ve Batı değerlerinin kanlı saldırganlığıyla bütünleşme söz konusu değildir. Daha yalın bir anlatımla, artık kendisini görecek gözü, kendisini dile getirecek sözü, iş görecek kolu kalmamış yaralı toplum, Öteki'nin bakışını benimser, Öteki'nin sözüyle konuşur, Öteki'nin kollarıyla iş görür. Dünyasının büyüsü iyiden iyiye yok olmuştur. Büyünün yok olması sözü, burada kelimesi kelimesine alınmalıdır. Tanrıları öldükten, efsaneleri masal olduktan, çabaları yetersiz ve yararsız kaldıktan sonra geriye kendisine ne kalmaktadır? Batılı olmayan toplum, artık Batı'nın ilan ettiği gibi kendisini anlamsız bir *çıplaklıkta* keşfedebilir; sefil bir durumdadır. Çocuk ölümleri yük-

8. Claude Lévi-STRAUSS **La Pensèe sauvage** (Yaban Düşünce, çev: Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984). Palan, Paris, 1962, s. 329.

sektir, ömür çok kısadır, her çeşitten parazit onu kemirmektedir. Kendisine çok düşük bir GSMH sağlayan eskimiş gülünç tekniklere sahiptir. Kendi törenlerini, sefaletin ve kör cehaletin doğurduğu korkunç aşırılıklar (yamyamlık, insan kurban etme...) olarak görür. Birleşmiş Milletler Örgütü ölçütlerinin kuşattığı toplum yenik düşmüştür. Yenilgiyi kabul eder. Hatta en az gelişmişler arasında sınıflandırılması için ortalığı birbirine katar. Artık uluslararası bir dilenciden başka bir şey değildir.

Üstelik de bütün bunlar sömürgeleştirme *olmadan* , üretim yapıları yabancı ürünler rekabetiyle yıkılmadan *önce*, "zenginlikleri" konkistadorlar, sömürgeci kuruluşlar, uluslarötesi firmalar tarafından talan edilmeden *önce* olmuştur.

Azgelişmişlik özünde Batı'nın bu bakışı, bu sözüdür. Henüz sefil duruma düşmeden, ileride kesinlikle öyle olacağına karar verdiğinden sefil ilan ettiği, Öteki için vardığı yargıdır. Azgelişmişlik adlandırması da Batı'nın bir icadıdır.

Azgelişmişliğin bu özü, bir sürü tarihsel ıvır zıvırın, binbir çeşit olasılığın, gösterilen kurnazca tepkilerin karmaşası içinde örtbas edilmiştir. Japonya bile bu diktadan kurtulamamıştır. Doğrusu kısa bir süre için de olsa, o da çocukların doğduklarında öldürüldükleri, sefil bir yaşam sürmek için kızların satıldığı ve kimono üstüne silindir şapka giyilen bir ülke olmuştur.

Öteki'nin bakışını ve yargısını benimseme evrensel hale gelmiştir. Son "vahşiler"e göz kırpmalara hâlâ rastlanabilir. Yeni Gine'nin yüksek yaylalarındaki ormanların "iriyarı adamları", Port Moresby gecekondularının berduşları (*rascalları*) olmuşlardır. Her şeyin tepetaklak olduğu, hâlâ dünya olarak algılanan bir dünyanın, Hıristiyan tanrının lütfunu esirgemesiyle düşkünleştiği yürekler acısı an fotoğrafla saptanabilir. Bu "büyük dönüşüm" ilgililerin fiziksel görünüşünde okunmaktadır: Vücut çökmüştür, bakışlar hüzünlüdür. Nice yetenekli atlet, alkolizmin ve her türlü kötülüğün kemirdiği yozlaşmış kişilere dönüşür. Ama kendisini toparlayıp Batılıdan da daha Batılı olmaya çalışarak dünyanın fethine çıkanlar da yok değildir.

Kamerunlu filozof Marcien Towa bunu içtenlikle doğ-

rulamaktadır. "Avrupa'nın sırrı, onu bizden farklı kılan şeyde yatmaktadır" der. Böyle olunca da "Kendi kendini yadsımak, hatta kendi varlığını tartışma konusu yapmak ve tamamen Batılılaşmak... Öteki olmak için kendi öz varlığını yadsımak.. Bilerek Öteki gibi, Öteki'ne benzer olmayı hedeflemek ve dolayısıyla Başkası tarafından sömürgeleştirilemez olmak gerekir."[9]

Peki ya Öteki tıpkı kan emici gibi, yalnızca kurbanlarının kanıyla yaşayabiliyorsa... Gerçekte, azgelişmişliğin bir soygunun ya da eşit olmayan, kuşkulu bir değiş tokuşun sonucu olmadığını saptayarak vicdanları rahatlatma ve Beyaz adamın gözyaşlarını kurutma eğilimi pek büyük. Batılılaşma, sert çekirdeğine, yani ekonomikleştirmeye indirgenebilir ve vaat ettiği zenginliği pekâlâ yaratabilir. Yeni sanayileşmiş ülkeler, ulusların bu yeni zenginliğinin yolunu göstermektedir. Azgelişmişlik artık yalnızca şanssızlığın, beceriksizliğin ve ahlak bozukluğunun olası bir sonucu değildir. Masum ve etkili Batılı makine, azgelişmişlikten kurtulmak için kendisini kalıcı bir model olarak sunmaktadır.

Ekonominin kültüre karıştığı biçimindeki çözümlememiz, böyle bir iyimserliği korumaya olanak vermiyor. Aztekler güneşin gücünü, adak olarak sundukları kurbanların çarpan yüreklerinden aldığını düşünürlerdi; belki haksız da değillerdi; imparatorluğun gücünün ve sıcaklığının dinsel törenlere ihtiyacı vardı. Bizim kurduğumuz toplumsal makine de kurbanlara muhtaçtır Eleştirel ekonomizmin (Marksizm ya da Üçüncü Dünyacılık) öne sürdüğü gibi, Tanrı'nın lanetlenmiş kullarının kurban edilmesi, toplam parası değişmeyen bir kumarda sınırsız bir değer birikiminin sonucu değildir. Önemli sayıda bireyin ve toplumsal grubun oyun dışı bırakılması, toplumsalı "ekonomikleştirmek" ve paranın sürekli birikmesinin kendi anlamını yıktığı bir oyuna başlamak ve sürdürmek için zorunludur.

9. Marcien TOWA, **Essai sur la problématique philosophique dans l'Afrique actuelle** (Günümüz Afrikası'nda Felsefe Sorunsalı Üstüne Deneme), Clé Yay. Yaunde,1971,s.39-45 ve s.56. Abdou TOURE tarafından **La Civilisation quotidienne en Côte d'Ivoire, procès d'occidentalisation**'dan (Fildişi Sahili'nde Gündelik Uygarlık, Batılılaşma Davası) alıntılanmıştır, Karthala, Paris,1981,s.66 ve 72.

2. KÖKLERDEN KOPARAN ETMENLER

Bakış ve söz yitimi beraberinde kol yitimini de getirir. Başkasının yargısını benimseme, onun düşündüğü eylemi benimseme sonucunu doğurur. Uluslararası düzlemde azgelişmiş olarak değerlendirilen ve her geçen gün daha da gerileyen Üçüncü Dünya toplumunun, eylemini bir *kalkınma stratejisi* çerçevesine yerleştirmekten başka bir çaresi yoktur. Kendi kendine sömürgeleşmenin zorunlu sonucu olarak kalkınma sömürgeleşmenin devamı ve uzantısıdır. Anlam yitimi şokunda edilgen olarak yıkılanı, şimdi etkin bir biçimde yıkmak söz konusudur. Burada, kültüre yabancı uzman, yazgıyı en iyi yerine getiren kişidir. Bu uzmanlardan biri çok açık bir biçimde şöyle yazar: "Azgelişmiş bir halkın ekonomik kalkınması, törelerini ve geleneksel alışkanlıklarını korumakla bağdaşmaz. Bunlardan kopuş, ekonomik kalkınmanın ön koşulunu oluşturur. Tüm kurumların ve toplumsal, kültürel ve dinsel davranışların, dolayısıyla psikolojik tavrın, felsefenin ve yaşam biçiminin devrim geçirmesi gerekir. Demek ki olması istenen şey, toplumsal örgütlenmenin bozulmasıdır. Her an hazır olanın ötesinde istekler geliştirmek amacıyla mutsuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmak gerekir. Bu sürecin doğuracağı acı ve doyumsuzluğa karşı çıkılabilir. Bunlar, ekonomik kalkınma için ödenmesi gereken ceremelerdir."[10]

Kitabında dogmatik bir biçimde "Gelir eşitsizliği doyumsuzluğun kaynağıdır, dolayısıyla da insani gelişmenin kaynağıdır"[11] diyen Raymond Barre da bunun tersini söylemeyecektir.

Yukarıda çözümlediğimiz köklerinden kopma olayı daha başka birçok sürecin yanı sıra ortaya koyduğu üç önemli süreçten, sanayileşme, kentleşme, "nasyonalitarizm"den beslenir. Bunlar bir bakıma kalkınma siyaseti triptiğinin üç kanadıdır.

İyi de burada da akıl verenler çoktur, ama para veren yoktur. Başarısızlık durumunda güvence olarak bir şey vermezler. Dim-

10. J.-L. SATIE **The Economic Journal,** cilt LXX, 1960, Dominique PERROT tarafından **Interculture**'de (Kültürlerarası) alıntılanmıştır. sayı.95, Nisan 1987,s.9.

11. René BUREAU tarafından alıntılanmıştır, a.e.,s.211.

yat'a pirince giderken evdeki bulgurdan mı olunacak? Kalkınma hayalini uyandırmak ve sadece berduşlaşmayı gerçekleştirmek için mi eski denge bozulacaktır?

A. Sanayileşme

Sanayileşme, Batı yaşam düzeyinin sonsuz zevklerine ve onun gücünün seraplarına ulaştıran kral yoludur. Bedeli ne olursa olsun evrensel olarak denenmiştir. Kuşkusuz önceki ekonomik biçimlerin (zanaatkârlık, kırsal topluluklar) yıkımına yol açar. Oysa bu biçimler, tüketim malları üretiminde işe yaramaz araçlar değildir: Toplumların inançlarını ve kuruluş efsanelerini çok derinden etkilemişlerdir.

Az çok gelişmiş *teknolojik taklitçilik* sanayileşmenin kaçınılmaz sonucudur. Beğeni ile değilse de dünya pazarının baskısı sonucu ürünlerde standartlaşma zorunlu hale gelir ve çalışma sırasında yapılacak hareketler makine tarafından belirlenir. Sanayi mantığı, tüm yaşamı, düzenleri, tarzları, amaçları altüst eder.

Kara Afrika'nın birçok ülkesinde olduğu gibi, ne kadar sınırlı, engellenmiş, tıkanmış da olsa asgari düzeyde bir sanayileşme "tüketim alışkanlıkları ikamesi" ile ortaya çıkmaktadır. Bu, geleneksel ürünleri ve alışkanlıkları bir daha geri gelmemek üzere yok etmektedir. Fabrika mantığı, toplumun bütün alanlarında, geleneksel atölyelerde olduğu gibi bürolarda ve hatta özel hayatta bile kendisini kabul ettirmektedir. Bu *taklitçi sürecin* bir alternatifi yoktur. Elbette, kestirme yollar yaratan teknoloji ya da "yükselen" sanayileşme, araçları ve doğrudan sonuçları bakımından farklı yollardır, ama nihai amaç aynıdır.

İnce tekniklerin kitlesel olarak benimsenmesi üzerine kurulu büyük projelerin gerçekleşmesi, artık bildiğimiz ve kolayca teşhis edebildiğimiz başarısızlıklarla sonuçlanmaktadır. Teknoloji aktarımı denilen şey başarılı olmuyor ve tamamlanmamış sanayi kompleksleri perişan bir ortamda çürümeye terk ediliyor. Bu çöl katedralleri, bu beyaz filler, yabancı uzmanların ve sübvansiyonların büyük desteğiyle en iyi durumda ancak %50 üretim kapasitesiyle çalışıyorlar. Modern toplum sanayilerinin sırtından

geçinirken, Üçüncü Dünya'nın işletmeleri toplumun sırtından ölüm kalım savaşı veriyor.

Bu başarısızlıkların dolaysız nedenleri artık kabul ediliyor. Teknisyen toplum, anahtar teslimi satın alman gerçek bir makine değildir. İnsanlar, inançları, gelenekleri, yetenekleri, makinenin iyi işlemesi için vazgeçilmez çarklardır ve bunlar makine ile birlikte hazırlanıp verilmezler.

Teknoloji yardımıyla kestirme yollar bulmak bir aldatmacadır, çünkü teknik sadece doğurduğu makine değil, üretim ve tüketim süreci nedeniyle, insan, araç-gereç ve çevre ilişkilerinin bir bütünüdür. Bunların hepsinin uyum içinde olması gerekir. Devrede meydana gelen her türlü aksama başarısızlığa götürür. Demek ki başarısızlıklar pek çoktur ve nedenleri son derece çeşitlidir.

Geleneksel zanaatların ya da kesin kurallara bağlı olmayan etkinliğin canlılığı üzerine kurulan ve daha ölçülü bir yol izleyen yükselen sanayileşme, daha uygun teknikler kullanarak boşluğu doldurmaya çaba gösterir. Yeni sanayileşmiş ülkeler örneğinde olduğu gibi, bunu kimi zaman başarır, ama taklitçi olmayan bir sürecin böylece normlaşması birçok çelişki yaratır. Ulaşılmak istenen amaç, yerli teknolojiyi harekete geçirerek, yani formaliteler silsilesi yaratarak ve sanayi dokusunu gittikçe karmaşıklaştırarak *normal* kalkınma yoluna katılmaktır. O zaman, kalkınmayı, yani modernliğin iyisini, hasını, güzelini gerçekleştiren "tıkır tıkır işleyen bir sanayileşme"ye[12] ulaşılacaktır. Kaçırılan taklitçi kalkınmanın gerçek tepkisel başarısı olan bu dağınık ve spontane süreç, *sonradan* bir başka kalkınma stratejisi haline gelecektir.

Savunmacı yapıdaki "etnik sanayileşme"den (kimileri kesin kurallara bağlı olmayan sektörü böyle tanımlamaktan hoşlanır) uluslararası düzlemde rekabetçi, saldırgan bir ekonomiye geçişi gerçekleştirmek özellikle güçtür. *Off shore* Üçüncü Dünya ile Kuzey ve Güney'in yerel ekonomilerini birbirine ekleyerek ortaya çıkan ulusalötesi teknopole giriş gittikçe zorlaşmaktadır. Özellikle kesin kurallara bağlı olmayan dinamiğin normlaşması, üzerine dayandığı toplumsal bağı yıkma eğilimindedir. Gerçekten de bu normlaşma belki de aşılmış bir modernliğin en yıkıcı ma-

12. Deyim Pierre Judet'ye aittir.

yalarını devreye sokar. Bizzat bu yanı ile iç yaratıcılığın *toplumsal* kökenini kemirir.

Öyle ki bir derece başarılı olsa bile böyle bir sanayileşmeyi kültürsüzleştirici bir taklitçilik beklemektedir. Batılılaşmanın olanaksızlığı burada varlıkbilimsel değil düpedüz tarihseldir.

B. Kentleşme

Londra ve Paris henüz birer kasabayken ve New York daha bakir bir ormanken, Bağdat, Kahire, Kyoto ve Hanku dev kentlerdi. Kent, özellikle Batı'ya özgü olmayan eski bir olgu olsa da, kentleşme sanayileşme kadar karşı koyulmaz, yeni bir gelişmedir. Sanayileşme kentleşmeyi doğurur, bunalım da onu vahimleştirir. Nüfus artışı, siyasal sistem, ekonomik stratejiler, doğal afetler, eğitim sistemi, telekomünikasyon ve göz boyayıcı vitrinler, hepsi süreci hızlandırmada birbirleriyle yarış halindedir. Doğal zenginlikler (madenler ya da petrol) olanak verdiğinde, kentler gelişir ve bu zenginliği işleterek ve artıdeğerin asalakları olarak yaşar. Zenginlik olmayınca ve yönetim ülkenin başlıca sanayisi olunca, kentleşme daha da gelişir. Sömürge bürokrasisi, komuta kentleri kurmuştu; siyasal bağımsızlık bürokratlaşma sürecini daha belirginleştirdi. Senegal'de bağımsızlıktan birkaç yıl sonraki memur sayısı, tüm Fransız Batı Afrikası'ndaki eski yöneticilerin sayısının on katıydı!

Herhalükârda, yüzyılın sonunda Üçüncü Dünya, kentte değilse bile, en azından gecekondukentte yaşayacaktır. Dünya nüfusunun önemli bir bölümü az çok vahşi geniş varoşlarda yoğunlaşacaktır. Süreç, toplumsal bunalımın ve kültürel kimlik yitiminin bir meyvesidir. Ama bu süreç de açık bir biçimde köklerden kopuşu arttırır ve kırsal kültür kökeninden kopmaya neden olur. Çok büyük ölçüde ulusalötesi bir modeli kopya eden kentsel örgütlenme, eski mekân ilişkisini bozar. Cezayir'deki ucuz konutlar, genişlemiş boyutu ve yaşayış biçimleriyle, geleneksel aile için değil, Avrupalı tarzında yaşayan çiftler için tasarlanmıştır. G.Massiah ve J.-F. Tribillon şu saptamayı yaparlar: "Bu konut türü, geniş aileler sayesinde bireyleri toplumun bütünüyle bir-

leştiren geleneksel dayanışmaları kırmaya katkıda bulunacaktır. Cabo Verde gayrimenkul şirketi -finansmanı Fransız Ekonomik İşbirliği Merkez Sandığı'nca sağlanan, Senegal kamu inşaat firması- Dakar'da yapacağı toplu konutları tanıtırken, reklam için şu cümleyi kullanıyordu: "Avrupa tarzı dairelerle, kente inen akrabaları evinize almayı kabul etmeyebileceksiniz."[13]

Çağdaş kentleşmenin aldığı çok özel biçim, kültürsüzleşmeyi daha da arttırmaktadır. Banliyö, kent yerleşiminin sıfır noktasıdır; gecekonduya gelince, düpedüz eksi tarafta yer alır. Kent konutu yalnızca bir işleve indirgenmiştir. Kentsel yerleşimde, kimliği belirleyecek ve ruhu, güzele, hazza eğitecek ne merkez, ne kerterizler, ne işaretler vardır. Soğuk, hatta çöplük mekânlar olan kentsel çevreler, ulaşım süresine, *polis*'in merkezindeki simgesel yerlerle olan uzaklığa / engellere göre ölçülür. Birkaç mutlu istisnayı saymazsak, varoşların çocuğu, uygar mekân olarak çirkinlikle döküntünün, güvensizlikle pisliğin yarıştığı en berbat yerleşimleri tanır.

Gecekondular, Batı'nın sanayi kentlerinin banliyölerindeki köklerden kopuşu ve terk edilmişliği daha da üst derecelere çıkarır. Yolları, akar suyu, elektriği (en azından resmen) olmayan bu kent karikatürlerinin yasal bir varlığı yoktur. Kültürünü hepten yitirmemiş sakinlerinin canlılığı buraları yeni bir toplumsallığın laboratuvarları haline getirmese, bu asalak ve korkunç büyüyen varoşlar canlı cehennemler olurdu.

Sanayileşme ve kentleşme ilkin "Batılı" ülkelerde ve benzer etkilerle meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Avrupa'nın "geri" bölgelerinin, sefaletten ve geleneksel dar çevrenin boğuculuğundan kurtulmak için büyük kentlere ya da Amerika Birleşik Devletleri'ne göçen köylüleri, kültürel "kimliklerini" yitirmekten pek büyük pişmanlık duymamışlardır. Daha iyi kazanarak kendilerine dünya vatandaşı pasaportu satın almışlardır. Büyük çoğunluğu için (en azından sonraki kuşak için) kentin ya da Amerika'nın *serapları* gerçek *mucizeler* olmuştur. Modernlik, sonunda, boşalmış kırsal bölgelere kadar girmiş ve

13. Gustave MASSIAH ve Jean-François TRIBILLON **Villes en développement** (Gelişen Kentler), "Cahiers Libres" Koleksiyonu, La Découverte, Paris, 1988.

oralara modern konforun anonim, birörnek ve mikroptan arındırılmış normlarını getirmiştir. Modernliğe kavuşma, kültürlerin sonu, uygarlığın zaferi olmuştur.

Kimi zaman ata kültürleri kendiliğinden terk edilmiş, kimi zaman da ekonomik rekabetin ya da merkeziyetçi ve uygarlaştırıcı devletin onları büyük mücadele ile yıkması gerekmiştir.

Bu gönüllü ya da dayatılmış modernleşmenin kurbanları, gelişmiş ülkelerde oldukça az sayıdadır ve herhalükârda seslerini duyuramamışlardır. Öyle ki kültürün yerini kalkınmanın almasının çok olumlu olduğu düşüncesi, kitlesel yaşantı temelinde, kendisini kabul ettirmiştir. Kültürel kimliğin yerini kişi başına düşen GSMH ve topluca tüketime geçiş almıştır. Kullanılıp atılan eşyalar folklorun yerini kapmıştır. Temelde kültür, gecikme, geri kalma ile eşanlamlı hale gelmiştir. Üçüncü Dünya'da yaygın ve benimsetilmiş kalkınma anlayışı, geleneksel kültürün yerini zorunlu olarak sanayileşmenin alması anlayışıdır. Sanayileşmenin eskiden kalkınmış ülkelerdeki gibi "uygarlaştırıcı" etkileri olduğu, yani hayatı dolduran ve vatandaşları keyifli bir erince boğan mal kullanımını yarattığı varsayılır. Ne var ki, taklitçi sanayileşmenin geleneksel kültürler üzerinde yıkıcı etkileri olduğu ve toplumsal yaşamın sorunlarına *fiilen* eksiksiz bir cevap getirmediği çok çabuk ortaya çıkmıştır. Üçüncü Dünya'nın teknokratları önceleri bu boşluğun zamanla dolacağını düşündüler. Ama yapay ve rekabetçi olmayan bir kalkınma, enerjileri ve arzuları kanalize etmekte ve bir kültürün yerini tutmakta güçsüz kalınca, zamanla boşluk arttı. O zaman, önceki kültürün kalıntılarını ve artıklarını kullanma ve sanayileşmeci ve modernleştirici proje ile kültürel kimliği birlikte yaşatma düşünüldü; bu çok sayıda otantiklik, zencilik, Araplık, İslamlaşma... denemelerini doğurdu. Sanayileşme projesi, "kültürel boyut"u tamamen büyüsel ve boş anlamlı formüllere indirgemeyince, karışımın çatışmalı iki bileşeninin birlikte yaşaması, Kmer soykırımı durumunda olduğu gibi, patlama biçiminde yozlaşabildi.

C. «Nasyonalitarizm»

Ulusal-devletsel düzen, siyasetin tek biçimi olarak dünya öl-

çeğinde kendisini kabul ettirmiştir. Uluslararası toplulukta tüzel kişilik ancak modern tipte devletlere tanındığından, yalnız devletsel düzenin işaretleriyle donanmış uluslar, BM'nin kurumsallaşmış biçimini oluşturduğu *uluslar topluluğu*'nun üyesi olabilmektedir. İster rastlantısal olarak, ister derin bir ortak kimlikle bir araya gelmiş olsun, her grup ya da insan topluluğu bu statüyü kazanmaya çaba göstermektedir... Sömürgelikten kurtuluşla, sınırları sömürgeci paylaşımın keyfiliğiyle belirlenmiş bir sürü yeni devlet ortaya çıkmıştır. Üçüncü Dünya'nın çoğu yapay bu devletleri "yeni yurttaşlarına" soyut ve boş bir ulusal kimlik benimsetmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken, daha iyi bir dava için gösterilmesi gereken bir gayretkeşlikle somut etnik grupların kimliklerine karşı mücadele etmektedirler.

Batılılaşmanın en güzel başarılarından biri gerçekten de *iktidar araçlarının* yayılması olmuştur. Castoriadis bunu çok isabetli bir biçimde şöyle saptar: "İktidar teknikleri, yani toplu alıklaştırma teknikleri; her köyde şefin konuşmasını yayan bir hoparlör, aynı haberleri veren bir televizyon vb vardır. Bu teknikler kırsal bölgeleri ateş hızıyla sarmaktadır ve tüm dünyayı istila etmiştir; anında her yere yayılmıştır. Üçüncü Dünya'nın herhangi bir ülkesinde, herhangi bir çavuş, jipleri, makineli tabancaları, insanları, televizyonu, "sosyalizm", "demokrasi" ve "devrim" söylemlerini ve sözcüklerini ustaca kullanmayı becerebilmektedir. Bunları onlara biz verdik ve çok cömertçe öğrettik. Görece az yayılan ise açıktır ki toplumumuzun öteki bileşeni, yani özgürleştirici, demokratik değerler, serbest araştırma, özgür inceleme gibi değerlerdir."[14]

Uygarlık, polise ve orduya indirgendikten sonra evrensellik çoktan gerçekleşmiş demektir... Şu son kırk yılda Üçüncü Dünya'daki savaşlarda, İkinci Dünya Savaşı'ndakinden daha çok insan ölmüştür.

Bir futbol maçından dolayı ya da bir karış çöl yüzünden kardeşleri birbirine kırdıracak kadar etkili olan nasyonalitarizm, özerk, toplu bir projeye anlam vermekte başarısız kalmaktadır.

14. Cornélius CASTORIADIS, **De l'utilité de la connaissance** (Bilginin Yararlılığı Üstüne) A.e.,s.108.

Batı'nın dışında, devlet toplumun *kıyısında* durur. Devlet toplumu yıkmaya ya da bozmaya çaba gösterir, onun içinde erimeyi başaramaz. Ulusal büyünün yitmesi[15] Üçüncü Dünya toplumlarını kof toplumlar haline getirmiştir.

Gerçek toplumsallıklarından, dolayısıyla da kendi gerçekliklerini tanımaktan yoksun bırakılan Üçüncü Dünya halkları, bağımsızlıkla ortaya çıkan yeni siyasal, tüzel, yönetimsel ilişkilere ayak uyduramamaktadır. Hükümetler karikatüre ve tuhaflığa varan bir taklitçiliğe mahkûm olmuştur. Buna kendiliklerinden giriştiklerinde, özgünlüğü tanımadıkları için iyi yetişmiş seçkinlerin bir bölümünün ve Avrupalıların alaya aldıkları gülünç ya da kötü durumlara düşerler. Bu "kusurlar"ından kaçınmak için, dünyanın en iyi niyetiyle ne biliyorlarsa yapan ve olayların zorlamasıyla bağlam farklılığını hesaba katmadan, katamadan -belki bunun bilincinde bile olmadan- her zaman yapmış olan Batılı uzmanları büyük masraflar pahasına çağırırlar.

Öyle ki, Batı Afrika Alt Sahrası, düşünülebilecek en güzel Fransız kurumları takımı ile donatılmıştır: Anayasalar, medeni kanunlar, kentçilik tüzükleri, kredi sistemi, eğitimbilimsel örgütler vb. Elbette bütün bunlar Conakry'deki Sovyet kar küreme araçları kadar saçma ve topluma uymaz şeylerdir. Bu araçlar, Fransız taklitçilik uzmanlarını bir zamanlar epey eğlendirmiştir. Ne valisi ne donatım mühendisi, ne de şehircilik uzmanı bulunan Bujumbura, bir Fransız çevre düzenleme ve şehircilik şemasıyla donatılmıştır. Fildişi Sahili, altmışlı yıllarda, Fransızların şehircilik planlarına ilişkin 31 Aralık 1958 tarihli kararnamesini aynen almış, böylece Fransız şehircilik tarihinin tüm kısıtlayıcı hükümlerini kendi kentlerine aktarmıştır. En küçük ayrıntılarına varıncaya kadar daha bir sürü örnek sayılabilir.

Kuşkusuz, ulusal-devletsel biçim, Batılı aygıtın temel bir çizgisi değildir. Zamandan ve mekândan bağımsız bir mekanizma olarak Batı'nın, ulusal biçimli bir devlet örgütlemesiyle temel bir bağı yoktur. Daha önce gördüğümüz gibi Batı, tanımlanması zor bir uyrukluk ve kimlik karmaşasından oluşmuş Hıristiyanlığın

15. Hélé BEJI, **Désenchantement national. Essai sur la décolonisation.** (Ulusal Büyü Yitimi. Sömürgelikten Kurtuluş Üstüne Bir Deneme), Maspero, Paris, 1982.

karmaşık toplumsal biçimi olarak daha önceden de vardır. Belki de siyasetin tutunduğu yerde büyük bir açıklık bırakarak ulusalötesi bir teknopol olarak örgütlenmiştir.

Yine de, ulusal-devletsel biçim, Avrupa için modernliğin toplumsal *uzlaşması* olmuştur. Dünyayı olduğu biçimiyle çekip çevirememeyince ya da örgütsüzlük içinde ona egemen olamayınca Batı, toplumsal bağın hem soyut hem de gerçekçi yuvası biçiminde serpilip gelişmiştir. Toplumsal sözleşme, insan hakları, genel olarak dünya yurttaşı olan insanı ilgilendirir, ama somut Avrupa bu evrensel projeyi özellikle kendisine mal etmede, kendine özgü bir kimlik bulmuştur: Hemen hemen aynı modele göre örgütlenmiş devletlerin pıtrak gibi bitmesi bundandır. Bu tür toplumsallığın soyutluğu, işlevsel görevlilerin -yani bürokrasininyükselişi ile kendini gösterir. Ekonomideki teknokratlaşmanın bir benzeri olan ve etkileşim ve ortak yaşam sonunda onunla kaynaşan bürokratlaşmanın, geleneksel toplumların köklerinden kopmasında payı vardır.

Bu üç süreç, sanayileşme, kentleşme ve nasyonalitarizm, Üçüncü Dünya'nın feci bir biçimde berduşlaşmasına katkıda bulunmaktadır ve bu da gerçek bir "uygarlıksızlaşma" olgusudur. Halkların değerleri ve yaşama nedenleri yadsınmaktadır. İnsanların dünya ile ilişkileri ve bireyler arası ilişkiler (özellikle kadın-erkek ilişkileri) altüst olmuştur ve gitgide daha soyutlaşmakta, özünü yitirmekte, mekanik ve işlevsel hale gelmektedir. Batı'nın zenginlik ve kardeşlik vaadi, elle tutulur bir biçimde, yoksulluk, köklerinden kopma, terk edilmişlik haline gelmektedir. Bu, öyle gelip geçici bir durum değildir ve gittikçe daha kesinleşmektedir.

D. Batılılaşma, modernleşme ve kalkınma

Öteki'nin bakışını benimseme, Batılı olmayan toplumlarda bir kalkınma stratejisini zorunlu kılar. Bir bakıma, planlı bir Batılılaşma söz konusudur. Bu girişim, kalkınma sözcüğü moda olmadan çok daha önce başlamıştır. İlerleme ve Aydınlanma ideolojisinin ilk günlerine kadar uzanır. Bir adı da *modernleşmedir.*

Modernliğin ekonomiye geniş yer veren tümel bir proje olduğu bilinmektedir; oysa kalkınma yalnızca bir ekonomik politika değil, ama bütün toplumun reformudur. Bu eşanlamlı projelerin hepsinin merkezinde ilerleme vardır. Amaç düpedüz taklitçiliktir. Bu nedenle de amaca hiçbir zaman ulaşılamamıştır. Gelişmiş ülkelerde bile modernleşme saplantısı vardır. Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma yarışı, bir *geri-besleme* etkisiyle, genelleşmiş bir taklitçilikte, boşuna bir çabayla gelişmiş ülkeleri yakalama isteğini daha da pekiştirir.

Batı, modernliğin mihenk taşı olarak *İlerleme*'yi koyduğundan beri, onun varlığının *kurbanı* olan bütün ülkeler ve öncelikle *yakın komşu olanlar*, iflah olmaz bir gecikme derdine yakalandılar. Gecikmenin tam vatanı olan Rusya için durum böyledir. Korkunç İvan'dan beri değilse bile Büyük Petro'dan beri Rus seçkinleri Batılı Batı'dan farklı olmanın sıkıntısını çekmiş ve bu farkı ortadan kaldırmak için *her* çareye başvurmuştur. "Cargocult"deki* gibi, *taklitçilik* önce modernliğin dış görünüşüyle ilgilenir. "Sakallarımızı keselim ve giysilerimizi kısaltalım" der Büyük Petro, "göreceksiniz Avrupalılar gibi güçlü ve zengin olacağız. Bunu yapmazsak mahvoluruz. Her kim çarın fermanına (ukaz) uymazsa, ölümle cezalandırılacaktır." Stalin de "traktör üretirsek İngilizlere ve Amerikalılara yetişebiliriz, yoksa yenik düşeriz" diyecektir. Biz bunu istemiyoruz. Öyleyse, her kim ukaz'a uymazsa ölümle cezalandırılacaktır.

Kruşçef'in, Gorbaçov'un projesi Sovyetler Birliği'nin modernleşme programını sürdürmek değil de nedir?

Burada, kökünden kopuş planlı olmuş, kültürsüzleştirme beş yıllık planlarla programlanmıştır. Batı sömürgeleştirmemiş, talan etmemiş, inançları, gelenekleri, töreleri, yapıtları yıkmamıştır. Olsun! Sovyetler kendi kendilerinin konkistadorları olacaklardır. Kiliseler ve manastırlar yerle bir edilecek, köyler yakılacak, insanlar sürgüne gönderilecek, köylüler, yani halk yok edilecek ve yerlerine köksüz, toprakla, doğa ve çevre ile bağları olmayan yeni insanlar getirilecektir. Fransa'da III. Cumhuriyet'in sabırla ve

* **Cargocult:** Melanezyalıların, günün birinde bir Avrupa gemisinin, üstün olduğu düşünülen bir toplumda üretilen ve ülkede yokluğu çekilen bütün maddi servetleri taşıyıp getireceği yolundaki inancı. (ç.n.)

yavaş yavaş gerçekleştirdiği toprak reformu, benzeri görülmemiş bir hoyratlıkla alelacele getirilecektir.

Bu aptal terorizm ayrım gözetmeden uygulandığı ve sağduyudan yoksun olduğu için bizzat Batı'yı da dehşete düşürmektedir. Çavuşesku, Bükreş'in en eski kiliselerini yıktırmış ve bir halkın izlerini taşıyan eski güzel ve çekici röperlerin yerine kötü inşa edilmiş, çabucak dökülüp gidecek beton arterlerin sıradanlığını getirmiştir. Biz bunları yazdığımız sırada, o güçsüz "kardeş" ülkelerin bile şaşkın bakışları altında Transilvanya'nın on binlerce köyünü yerle bir etmeye hazırlanıyor.[16]

Bu gecikme saplantısı, yakınlığından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na da bulaştı. XVIII. yüzyıldan itibaren, ilerici padişahlar Türkiye'yi modernleştirmeye giriştiler. Kemal Atatürk, Büyük Petro'nunkini andıran bir enerji ile hızlandırılmış bir Batılılaşma izledi. Kültürsüzleştirme programı radikaldi. Bütün ülke, yazısı, müziği, saçı, sakalı, giysileriyle kültürsüzleşmeden nasibini aldı.[17]

Bizzat seçkinlerinin halka uyguladığı bu tuhaf terorizm, yürekler acısı bir çıkmaza varacaktır. Bu programda çifte baskı (Palo Alto ekolünün ünlü "double bind"i), olanaksız bir çifte buyruk vardır. Ayakta kalabilmek için modernleşmek, modernleşmek için de kendi kendini yıkmak gerekir. Varolmak için zorunlu olan bu soysuzlaşma gerçek bir toplu şizofreniye yol açmaktadır.

Bütün Üçüncü Dünya'da, özellikle de yaşama haklarını savunmak için sömürgeci güce karşı mücadele etmiş toplumlarda bu şizofreniye rastlanır. Bunlar, kendi kimliklerini koruma mücadelesinde yararlandıkları askeri yapıları, üretim için savaş adına bu kimliği yıkmada kullanmaktadır.

Çok açıktır ki, yalnız oldukları gibi kalabilen ve kalmayı başaracak kadar bilge olan Batı dışı toplumlar, modernleşmenin meydan okumasına kafa tutmayı başarmışlardır. Engele bu-

16. Protestonun pek şiddetli olmaması, belki de bu köy-kent projesinin, makinenin normal işleyişinin sadece aşırı bir durumu olmasından kaynaklanmaktadır.

17. Bkz. Cengiz AKTAR **L'Occidentalisation de la Turquie. Essai critique** , L'Harmattan, Paris,1985. (Türkiye'nin Batılılaştırılması, Türkçesi: Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1993).

laşmayıp uzağında kalmak, onu ortadan kaldırmamakta, ama nesneyi geçici olarak korumaktadır.

Gecikme saplantısından Batı ülkeleri de etkilenmektedir. Amaçsız ya da ilerledikçe amacı uzaklaşan bir yarışta hiç kimse çabasının sonunda hedefe ulaşamamaktadır. Üstelik yarışlar da pek çok olduğundan, hiç kimse hepsinde de birinci olamamaktadır. Öyle olsa bile, başarısının iğretiliği onu daha sağlam adımlarla ilerlemeye itmektedir. Daha XVIII. yüzyılda Fransa, İngiltere'ye göre geç kalmış olma saplantısına tutulmuştu. İngiltere'nin XVII. yüzyılda Hollanda'ya göre geç kalma saplantısı vardı. Almanya XIX. yüzyılda, dünyanın tümü de XX. yüzyılda bu saplantıya kapılacaktır. Gecikme, her yerde bir gerçeklik ya da bir tehdit olarak her zaman vardır. Her ulus, her işletme, her bölge, her topluluk, her birey mücadele etmek, enerjilerini seferber etmek, birikimini yatırıma dönüştürmek, tercihlerini hesaplamak, riskleri ölçüp biçmek, konumunu korumak için güçlerini toparlamak, mesafeyi açmak, gecikmeyi kapatmak ya da sadece çöküşünü geciktirmek zorundadır. Saf ve sağlıklı bir zafer sevincini hedeflemek söz konusu değildir. Tadını çıkarmak; durmak, dinlenmek, mücadeleden caymak ve kendini baştan mahkûm etmektir. Bu acımasız zorunluluk ancak ayakta kalma ile (ve saldırgan mizaçlılar için mücadelenin kaçamak zevki ile) sonuçlanır.

Taklitçilik tek yasadır. Yarışın sonunun olmaması ve model bulunmaması endişe yaratmaktadır. Ne üretmeli, ne yaratmalı, ne tüketmeli, neye inanmalı? Diğerleriyle aynı şeyleri, ama daha çok ve daha iyi ve de daha ucuz yoldan. Dolayısıyla lider, rakiplerinde uyandırdığı başdönmesinden kendisini kurtaramaz. Büyüleyici oyunlar mı? Hiç kuşku yok ki saçma, yokluk ve ölümün olabileceği kadar büyüleyici. Ama bu ölümcül oyun, Batı'nın hümanist evrenselciliğinde ilan ettiği insan kardeşliği ile taban tabana zıttır. Önerebileceği tek oyun, altın çağın neşeli masumiyetinden uzaktır; bu, sapık sado-mazoşist bir zevktir. Önerebileceği tek evrenselcilik mezarların evrenselciliğidir. Çok kişinin bunda bir ölüm kokusu bulmasında şaşılacak ne var!

Batı'ya özgülüğü bizce neyin oluşturduğunu gördük. Dünyanın Batılılaşması sürecinde, fiili işleyişinin sonuçları ve tüm gezegende "kökünden kopuş"un hangi yollarla gerçekleştiği görülmektedir. Sürecin sınırlarını görmeden önce, kültürel "egemenliğin" önceki biçimlerine bakarak Batılılaşmanın yarattığı kültürler arası ilişkinin kendine özgülüğünü belirtmek belki de yararsız olmaz. Batı emperyalizmi, tarihin tek ve en hoyrat emperyalizmi değilse, Batı'nın "kültürel istilası" da kültürler arası biricik tek taraflı etki olayı değildir. Siyasal egemenlik olsun ya da olmasın, hatta ters yönlü bir siyasal egemenlik olsun, bunun birçok tarihsel örneği vardır. Yenilen Yunanistan'ın kendisini yenen Roma'ya yasalar verdiğini, Roma'nın da Yunan-Latin kültürünü dünyaya, özellikle de Galya'ya yaydığını klasik bir örnek olarak biliyoruz. Çin kültürünün Japonya'yı baştan çıkardığını, Arap-Müslüman kültürünün İspanya'ya kadar kendisini kabul ettirdiğini ve daha nice örneği biliyoruz. Bu durumların hepsinde (tecavüze uğrayan ya da baştan çıkarılan) kurbanlar çok yüksek dozda bir kültürsüzleşmeye uğramıştır - kültürsüzleşme terimine bizim verdiğimiz anlamda-. Batılılaşmanın benzersiz olmasının nedeni, kültür, karşı- kültür olarak Batı'nın kendine özgülüğüdür. Önceki bütün durumlarda, kültürsüzleşmeyi başarılı bir kültürleşme izlemiştir. İlksel kültürün yitirilmesi, yeni kimlik kazanılmasıyla telafi edilmiştir. Hiçbir durumda kültürel kimlik yitimi söz konusu değildir. Kültürel kimlik dönüşmekte ve değişmektedir. Bir geçiş bunalımı ve belli bir rahatsızlık olabilir ama bu boşluğa, gerçekten katlanılamaz tek sefaletin kaynağı olan bu anlam yitimine rastlanmaz. Aykırı bir biçimde Batı hem daha önce hiç görülmemiş bir güç, derinlik ve hızla gerçekten dünya çapında tek "kültür", hem de aynı zamanda sadece sonradan gelenleri değil, kendi üyelerini de gerçekten özümsemede başarısız kalmış tek egemen "kültür"dür. Bu aykırılığın nedenini biz artık biliyoruz. Evrenselliği olumsuzdur. Olağanüstü başarısı, kültürsüzleştirici modaların ve uygulamaların taklitçi bir biçimde sökün etmesindedir. Batı, anlam yitimini ve boşluk toplumunu evrenselleştirmektedir.

IV. DÜNYANIN BATILILAŞMASININ SINIRLARI

"Günümüzde, ilkel yaşam içinde bulunan kişiler arasında bir *toplumsal sözleşme* yapıldığını gördük - *bellum omnium contra omnes*. Bu kişiler dünya devletleri, bu sözleşme *Uluslar Topluluğu* idi. Ve bu yapay kütle dağıldı gitti, çünkü tarafların haklarıyla çelişmeyen aşkın bir tüzenin desteklediği güçten yoksundu."

Bertrand DE JOUVENEL[1]

İnsanlığın *temel* birliği şeması şimdiye kadar olduğundan daha çok imgelemimizde yer ettiği ölçüde, çağdaş dünyanın didişmeleri daha bir sarsıcı olmaktadır. Hayatı bütün cepheleriyle, gezegen ölçeğinde birörnekleştiren ulusalötesi bir kültürel modelin gittikçe belirginleşen varlığı, bu birliğe olan inancı pekiştirmektedir. Bu birliğin yine de görünen sınırları gerek kültürel boyutun yüzeyselliğine ya da Batılı modelin derinlemesine yer etmemesine, gerek yaşam düzeyinin Batılılaşmasının başarısızlığa uğramasına ve geniş ölçüde kültürsüzleşmiş azgelişmiş toplumların direnmelerine bağlıdır.

1. Bertrand DE JOUVENEL, **Du Pouvoir** (İktidara Dair) (1. bası 1945) "Pluriel" Kol. Hachette, 1972, s.90.

Dünyanın çeşitliliğinin ve bölünmesinin nedenlerinin ve farklı görünümlerinin çok farklı biçimlerde kavranması, Batı'da *kültür* teriminin temelde ve çaresiz olarak anlambilimsel belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. En dikkate değer sonucu, modellere uyum sağlayacak yolları elde etmekten çok, tarzların ve modellerin birörnekleşmesi olsa da Batılılaşma öncelikle, dünya çapında dev bir ekonomik mizansendir. Bu da kültürden kazanılması umulan şeyin olağanüstü *karmaşıklığını* anlaşılır kılmaktadır.

Dünyanın Batılılaşması günümüzde bir fiyasko içindeyse, bu bilgi vericilerin yeterince güçlü olmamasından değil, sadece, bir yandan "kültürün temelinin" yani ekonominin sürmemesinden, bir yandan da projeyi taşıyan "toplumsal sistem"in çözülme yolunda olmasındandır. Kalkınma, genelleştirilebilir bir model değildir; dünyayı egemenliği altına alan bir araç söz konusudur. Bu aracın karmaşık dinamiği "altyapı"daki yırtıkları arttırmakta ya da yeniden yaratmakta, öyle ki altyapı, anlamını yalnızca kendisine eşlik eden göz alıcı iktidar sisteminden almaktadır. Kalkınma bunalımı zorunlu olarak bir kültür bunalımıdır. Efsanenin aldattıkları ve düş kırıklığına uğrattıkları, kültürlerini ortaya koymak için, Batı - karşıtı olarak yeniden kurulmuş, saldırgan yollara başvurmaktadır.

Bu kültürel otantiklik arayışları, Zaire'nin ideolojik maskaralıklarından Kampuçya'nın trajik etnik intiharına kadar varır.

Japonya'nın geçmişte gösterdiği yadsınmaz başarı ve kimi yeni sanayileşmiş ülkelerin günümüzdeki daha kuşkulu başarısı, bir yandan başarılı bir Batılılaşmaya, bir yandan da kültürel kimliğin korunduğuna, sonuç olarak her ikisine de tanıklık etmektedir. Bu deneyimler ne yazık ki genel kuralı bozmayan mutlu istisnalardır. Coğrafi, toplumsal, tarihsel çok özel bir bağlama bağlıdırlar. Bunlar, belki de kendisi olarak kalmanın her durumda "sanayi dönüşümünün" başarısı için zorunlu koşul olduğunu kanıtlamaktadır. Teknik yeniliğin ve tüketimin olumlu bir kültürleşmeye bağlı olarak içselleştirilmesi, saldırgan, fetihçi ve bu özelliklerinden dolayı olağandışı kalan bir başarının temelidir. Hegemonyacı tavrın evrenselleşmesi bir düzen değil, ama bir kaos yaratabilir: *Bellum omnium contra omnes* durumu. Büyük liberal efsaneye göre genelleşmiş saldırganlığı herkes için yararlı barışçı bir rekabete

indirgeme, çıkarların uyumu varsayımının kanıtlanmasını gerektirir ki, durum böyle olmaktan çok uzaktır. Aynı zamanda, zenginlik arayışının güç isteği ve iktidar mücadelesiyle bağlantısı olmayan başlıbaşına bir amaç olması gerekir ki, anlık gözlemler bile bunu doğrulamamaktadır.

Otantiklik ve kültürel kaynaklara dönüş siyasetlerinin uğradığı başarısızlık, Batılılaşmanın olası bir fiyaskosu konusunda yanılgıya düşürmemeli ve bu sürecin sınırlarını örtbas etmemelidir.

Bu başarısızlık ya da bu sınırlar ikilidir; kısmen Batılı projenin kendi çelişkilerine bağlıdır ve kaynaklarını onun bağrında bulur. Öte yandan, içinde modernliğin serpilip geliştiği toplumsal bağlantı biçiminin -devlet/ulus- bozulmasına bağlıdır. Batılılaşmanın başarısızlığının ilk belirtileri Üçüncü Dünya'daki ekonomik kalkınmanın iflasında ortaya çıkar. Gerçekten de ekonomik kalkınma modernlik projesinin temelini oluşturur; Batı'nın evreni düzenleyici ve Prometeci anlayışını ilerleme, bilim ve teknik efsaneleriyle bütünleştirir. Batı'nın başarısızlığının ikinci belirtisi de Batılılaşma sürecinin tutunabileceği bir toplumsal mekânın ortadan kalkmasıdır.

1. KALKINMANIN BAŞARISIZLIĞI

El-Bedi ("harika") adı verilen mermer ve altın kaplı yeni sarayı ile gururlanan Marakeş Sultanı Yaldızlı Ahmet, soytarısına sarayını gezdirirken nasıl bulduğunu sorunca "Yıkıldığında koca bir toprak yığını olacak" cevabını almıştı. Aradan bir yüzyıl geçmeden Sadi Hanedanı'nın yerini Aleviler aldı ve Mulay İsmail kehaneti gerçekleştirdi...

Günümüz dünyasının prensleri kendilerine soytarı tutacak kadar mizah taşısaydı, Üçüncü Dünya'nın sanayileşme görüntüsü karşısında bu soytarılar onlara şunları söylemeden edemezlerdi: "Koca bir demir yığını olacak."

Batılılaşma bir bakıma sanayileşmenin kültürel kılıfından başka bir şey değildir, ama Üçüncü Dünya'nın Batılılaşması öncelikle bir kültürsüzleşmedir, bir başka deyişle, yerini ileride çürümeye

mahkûm kocaman bir demir yığınının alacağı geleneksel ekonomik, toplumsal ve düşünsel yapıların düpedüz yıkılmasıdır. Sanayi çıkmazı dosdoğru toplumsal çıkmaza varır. Aslında iki başarısızlığın birbirinden bir farkı yoktur: İkisi de "Batılılaşma" aşısının reddidir.

Deneyimler, sanayileşmeye hangi değer yargılarıyla bakılırsa bakılsın, onun geleneksel toplum ve toplumsallık karşısında olağanüstü yıkıcı bir rolü olduğunu gözlememize olanak vermektedir. En azından hayat tarzlarını ve düşünme biçimlerini altüst ettiği konusunda bir görüş birliği vardır.

Durum böyle olunca, sanayileşme konusunda varılacak yargılar benimsenmiş kuramsal ve felsefi seçimlere bağlı olacaktır. Sanayileşmenin yalnızca teknik ilerlemeyle bütünleşme olduğu ve bunun sadece insan emeğinin verimliliğini arttırmanın bir yolu olduğu düşünülürse, yoğun sanayileşme biçimindeki kalkınma, üyelerinin yazgısını iyileştirmek isteyen her toplumun "zorunlu geçiş noktası"dır.[2] Bu kalkınma - sanayileşmenin olumlu yanları *zorunlu olarak* olumsuz yanlarından üstün olacaktır. Kimilerini üzen kaçınılmaz kültürsüzleşmenin zararları, ekonomik kalkınmanın sağladığı avantajlarla, büyük ölçüde telafi edilecektir. Sözgelimi, resmi Cezayir açık bir şekilde "sanayi tercihini" yapmış görünmektedir. Haberleşme Bakanlığı'nın bir broşüründe sanayileşme şöyle tanımlanmaktadır: "İnsan maliyetinin azalmasını ve üretimin artmasını sağlayacak makineleri uygulamaya koyan modern teknikler bütünü". Öte yandan, aynı broşüre göre: "Sanayileşmenin kalkınmanın *olmazsa olmaz* bir koşulu olduğu söylenebilir."[3] Bu metinlerin öngördüğü örtük tercihler açıktır. Teknik, yansız, insanın doğal verisinin gücül varlığında yer alan ve gittikçe doğaya egemen olmayı sağlayan basit bir araç olarak koyulmuştur. Tamamen evrimci bir bağlamda, tekniğin gücül do-

2. G. DESTANNE DE BERNİS, "De l'existence de points de passage obligatoires pour une politique de développement" (Kalkınma Siyasetinde Zorunlu Geçiş Noktalarının Varlığı Üstüne) **ISMEA Defterleri,** F serisi, sayı: 29, Paris, şubat 1983; **Ya-t-il un modèle obligé de développement?** (Zorunlu Bir Kalkınma Modeli Var mıdır?)

3. **Le Choix industriel de l'Algérie** (Cezayir'in Sanayi Tercihi), SNED Yay. 1975, s.2 ve 3.

ğalcılığı ve evrenselciliği, azgelişmişliği, bundan kurtulmak için uygun araçların kullanımını reddetme durumuna getirir.

Açıktır ki; böylesi bir durumun yerindeliği konusunda duyulan kuşkular ne olursa olsun bunu, temel aldığı varsayımları tartışma konusu yapmadan ciddi bir biçimde sarsmanın olanağı yoktur. Bu kuşkuları da sınırlar, çıkmazlar, "sanayi stratejisi"nin fiyaskoları büsbütün güçlendirmektedir.

"Sanayi tercihi" yalnızca fabrika kurma ve çalıştırma isteğine değil, bu fabrikanın bir kültürevi gibi işleyeceği umuduna dayanır. Ekonomik dönüşümlerin yol açtığı kaçınılmaz, hatta zorunlu kültürsüzleşme, arkasında bir çöl bırakmayacaktır; daha doğrusu bu çöl anında bitekleştirilecektir. Kültürleşme, yeni bir kültüre, bir sanayileşme, teknik ve kalkınma kültürüne, kısacası sanayileşmenin ve kalkınmanın zafer kazandığı öteki yerlerde hüküm sürenle aynı tipte bir kültüre geçiş olacaktır. Amaç toplumun Batılılaşmasının başarısı için girilen bahsi kazanmaktır. Gerçekte, korunması arzulanan, geçmişten miras kalmış özgül çizgiler ne kadar önemli olursa olsun, bugün kullanılan araçlar bir zamanlar Büyük Petro'nun ya da Kemal Atatürk'ün kullandıklarından farklı da olsa, bahsi kazanmak söz konusudur.

Bu iddianın, Batı'nın ötekilerle karşılaştırılabilir, belki daha üstün ama aynı doğada bir kültür olduğu düşüncesine dayandığı hissedilmektedir.

Üçüncü Dünya halklarına yitirdikleri kültürel kimliklerinin yerine sunulan şey, anlamsız bir ulusal kimlik ve evrensel bir topluluğa ait olma aldatmacasıdır. Birincisi hem kuramsal, hem de pratik açıdan saçmadır. Ulusun evrensel bir toplulukta bir anlamı olmadığı için kuramsal olarak; Batı'nın yarattığı uluslar, yerel hiçbir olgunluğa erişmediği için de pratikte saçmadır. İkincisi bir aldatmacadır, çünkü alay edercesine bir soyutlamaya indirgenmiş insan statüsü, sürdürülen, yaratılan ve azdırılan bir farklılaşma ile yani kullanılabilir zenginliklerin niceliği ile tüm içeriğinden boşaltılmıştır. Oy kullanma hakkı vergi ödeyerek kazanıldığından, ne tam anlamıyla bir dünya vatandaşı -aşiret, kavim, ne varsa yok edildiğinden- ne bir aşiretin ya da bir kavimin üyesi; sömürgelikten kurtuluşun yapay olarak doğurduğu devletlerin "ulu-

salcı" siyaseti genelleşmiş bir taklitçilikten başka bir kök sunamadığı için gerçek bir ulusal devletin yurttaşı olamadığından, Üçüncü Dünya'mn " Batılılaşmış"ı bir berduştur.

"Güney" insanı arzularıyla, düşsel referanslarıyla, sanayileşmiş ileri ülke kentinin ve tüketim modellerinin gündelik yaşamında kendini dayatmasıyla Batılılaşmıştır. Somut gerçeği, köklerinden derinden kopuşu, gecekonduda sürdürdüğü sefil yaşamı ile berduştur. Sanayileşme, tüketilen niceliği Batılılaştırmada başarısız kalsa da, kentleşmede, hizmet kesiminde ve sözümona toplumun bürokratlaşmasında hayranlık uyandıracak denli başarılıdır. Seçkinlerin gerçek Batılılaşması, yani uluslararası budunkıyıcı "kültür"le bütünleşmesi, halkların marjinalleşmesi pahasına iyi kötü (çok defa da gülünç bir biçimde) başarılı olmaktadır.

Bizzat başarısı daha da derin bir başarısızlığın işareti olan Batı - merkezci projelerde somutlaşmadıkça, zorlama ve yapay sanayileşme çoğu zaman başarısızlığa mahkûmdur. Tek tek şu ya da bu deneyimin başarısı tartışılabilir; hatta, bir deneyimin mucize olarak görülmesi, gezegene özgü bir gerçeklik olarak azgelişmişliğin kökünün kazınmasının çok başarısız kaldığının açık ifadesidir.

Hastalığı hastalıkla sağaltmak ve sanayileşmenin ve kalkınmanın yetersizliklerine daha fazla sanayileşme ve daha çok kalkınmayla çare bulmak düşünülebiliyorsa Batılılaşmanın başarısızlığı tanısını reddetmek zordur.

Bir teknik olarak tasarlanan kalkınmanın başarısızlık bilançosunu yeniden çıkarmak değil, bu başarısızlıkların zorunluluğu üstünde düşünmek söz konusudur. Şu ya da bu "sağaltım yolu"nun açmazlarını gören ve buna üzülen pek zengin bir edebiyat var. Hayatlarını hastanın başucunda geçirmiş uzmanlar, ömürlerinin sonuna doğru hırçınlaşıp kuşkularını dile getiriyorlar.[4] Pakistan'da planlama uzmanı olan Mahbud Ul Hak, teknik kalkınma mucizesinin yanılgılarını biraz da mizahlı bir biçimde anlatır.

"–1948-1955: İthalat ikamesi ile sanayileşme kalkınmanın

4. Düşkırıklığına uğramış bu edebiyatta H.RAULIN ile E. REYNAUD'nun L'Aide au sous-développement'da (Azgelişmişliğe Yardım) (PUF, Paris, 1980) yaptıkları çok dürüst saptama örnek niteliktedir.

anahtarıdır.

–1960-1965: İthalat ikamesi bir hatadır; ihracatı teşvik tek çözümdür.

–1966-1967: Sanayileşme bir yanılsamadır; azgelişmişliğe, bir tek tarımdaki hızlı büyüme çare olabilir.

–1967-1968: Aşırı nüfus artışının altında boğulmamak için nüfus kontrolüne öncelik vermek gerekir.

–1971-1975: Gerçekte kitlelerin kalkınmadan kazanacakları bir şey yoktur. Dolayısıyla da GSMH artışını bir yana bırakmak ve yeniden dağıtım zorunluluğuna önem vermek gerekir."[5]

Ve katalog uzayıp gider... Sanayileştirici sanayiye, neo - liberal sağaltım yollarının gücüne kavuşmaya, karşılaştırmalı dinamik avantajlar arayışına, küçük işletmelerden oluşan sanayi dokusunu kurmaya vb umut bağlanır. Başarısızlıklar ve çıkmazlar içinde epey dolaştıktan sonra gözü açılan uzman, deneyciliğe ve ılımlı bir yararcılığa sığınır.[6] Tekniğin yetersizliği; bundan kurtulmanın yetersizliği ile gizlenmiştir. Kalkınma tartışma konusu edilmeden, tekniğin totalitarizminden kurtulmak neredeyse olanaksız gibi gözükmektedir.

Egemen düşünce kültürler arası ilişkileri, bunların sonuçlarının bir tek ekonomi boyutuna indirgediğinden, çok doğal olarak Üçüncü Dünya'nın "azgelişmişlik" adı takılan sorununun çözümünü de teknik yollardan çözülebilecek teknik bir konu olarak ele alır. Modeller ve uzmanlar meseleyi tek yönlü ele almalıdır; gerçekten de her başarısızlık, tekniğin yeni atılımlarının kaynağı olan yeni bir teknik sorun olarak düşünülebilecektir. Bu indirgemeye ilkin isyan eden Marksist düşünce, sonunda buna boyun eğmiştir. Azgelişmişliği dünya ölçeğinde toplumsal-siyasal çelişkilerin sonucu olarak çözümleyerek önce tedavinin pek etkili devrimle ba-

5. Pierre JACQUEMOT'nun **Economie et sociologie du tiers monde** (Üçüncü Dünya Ekonomisi ve Sosyolojisi) adlı kitabında L'Harmattan, Paris, 1981, s.50.
6. Pierre JUDET'nin IFRI'deki yazısı **Les Pays les plus pauvres**'a (En Yoksul Ülkeler) bakınız. Economica, 1981.

şarılabileceğini düşünmüştür. Profesyonel uzmanlara bırakılan ve teknik bir konu haline gelen devrimci strateji, sonunda ekonomik bir dalavereye dönüşmüştür. Ulusallaştırma ile planlı sanayileşmenin ustaca harmanlanması Üçüncü Dünya'yı iyileştirecek evrensel bir ilaç gibi görünmüştür. Liberal ve Marksist çözümlerin başarısızlığı, tanıyı tartışmak şöyle dursun, sorunun laboratuvarlarca üstlenilmesini ön plana çıkarmıştır. Bu başarısızlıkların kendini dayatması, teknik yaklaşımın içinde bulunduğu çıkmazın bir sonucudur.

Herhangi bir bağımsız ülke için ekonomik anlamda "hamle", hatta arayı kapama ne denli güç olursa olsun olanaksız değildir. Bu, iki koşulu gerektirir: Tekniğin kendi anlamını bulduğu bir değerler çerçevesi yaratmak ve öz dinamizm eksikliğini ortadan kaldırmak.

Kapitalist dünya ekonomisinin yarattığı kültürel şokun, Üçüncü Dünya'nın yapılarını ve kurumlarını toptan yıktığını hatırlatalım. Yine de, kapitalist birikimin işlemesi için gerekli toplumsal ve psikolojik koşullar gerçekleşmezken bu yapı ve kurumların izleri yaşamakta, örgütlenmekte ve direnmektedir.

Dünya pazarıyla ekonomik bütünleşme arttırılarak, uygun bir yasal düzenlemeyle eski düzenin son dayanakları yıkılarak, ustaca bir siyasetle kalıntılara karşı mücadele edilebilir. Liberal değerlerle asgari düzeyde toplumsal uzlaşmayı kararname ile sağlamak çok daha zor olacaktır... Kuşkusuz, bir tek ticari ilişkilerde geleneksel olarak önemli gelişme gösteren ülkelerin bunu başarma şansı vardır. Batılılaşma Üçüncü Dünya'da hızla yayılmaktadır. Ne var ki, bu edilgen Batılılaşma, sadece kültürsüzleşmenin bir sonucudur. Japonya'nınki gibi kalkınma için zorunlu Batılılaşma, yani etkin Batılılaşma, çok daha şüpheli bir kültürleşmeye yol açmaktadır.

Yatırımı ve pazarlar ele geçirme stratejisine başvurmayı yüreklendirmede devletin yoğun müdahale politikası (olasılıkla güçlü bir devlet politikası ile birlikte) dünkü Japonya örneğine ve belki de günümüzün yeni sanayi ülkeleri (Güneydoğu Asya'da Japonya yörüngesindekiler ya da Meksika, Brezilya gibi Amerika yörüngesindekiler) örneğine bakılarak bir ülkeyi emperyalizmin kurbanı olma aşamasından alt-emperyalizm aşamasına getirebilir.

Bununla birlikte, böyle bir "reçete"nin karşısına İran örneğinde olduğu gibi tarih çıkabilir. Çok erken patlamış olmasaydı, belki de İran'da bu reçete başarı kazanabilecekti...

Her ne olursa olsun, ultra-liberal "kendiliğindencilik"ten hayli uzağız. Özellikle de bu çözüm genelleştirilemez. Bu sağaltım yolunun, şurada ya da burada saptanabilen başarısızlıkları, konuyu çok iyi bilen Uluslararası Para Fonu uzmanlarının diyecekleri gibi, pek de teknik yetersizliklere bağlı değildir; bu başarısızlık onun tarihsel gerçekliği olmamasından ve global olanaksızlığından kaynaklanmaktadır.

Tarihsel öz-merkezli planlı kalkınma deneyimi, pazar kapitalizminin dinamizm eksikliğini aşmanın yadsınamaz biçimidir. Böylece bir model oluşturur gibidir. Dahası, böyle bir toplumun genelleşmesi, liberal kapitalizmin soluğunu keserek, kuramsal olarak işleyişini olanaksız kılar. Sovyet tipi planlı kalkınma, dışarıdan gelen bir yatırım teşvikine gereksinimi olmayan bir birikimin sürdürülmesine olanak verir. "Ekonomi makinesi" özerk olmadığından, ama "ortakyaşar olarak" siyasal aygıta bağlı olduğundan, bakışımsız (ve bu anlamda tarihsel) ekonomik ilişkilerin varlığı, bürokrasinin denetlediği sermayenin yeniden üretilmesi için zorunlu gibi görülmez.

Konuyu iyi bilen bir Macar ekonomist şu gözlemiyle bunu doğrulamıştır: "Sovyet tipi bir devletin, fiyatlar sisteminde çok sık çözülmeye rastlanması halinde yatırım yapma eğiliminde gerileme olmasından çekinmesi ya da üretim fazlasının açık veren işletmelere dağıtılmasından korkması için bir neden yoktur. Başlıca yatırımcı olduğundan devlet, zorunlu yatırımlarla gerçek yatırımlar arasında olası bir açığı kapamak için büyük projeler başlatacak durumdadır. Ama bu tamamen varsayımsal bir durumdur, çünkü Sovyet tipi bir ekonomide sorun, hiçbir zaman işletmelerin yatırım yapma isteksizliğinden kaynaklanmaz. Ciddi bir açık verme durumunda devletin açığı kapatacağına güvenmesi için bir sürü nedeni olan işletmelerin, olası talep yetersizliğinden cesaretleri kırılmaz."[7] "Bunalım hiçbir zaman üretim fazlalığı biçiminde

7. Marc RAKOVSKI **Le Marxisme face aux pays de L'Est** (Doğu Ülkeleri Karşısında Marksizm), Savelli, Paris, 1977, s.142-143.

görülmez, ama üretim yetersizliği biçiminde ortaya çıkar."[8]

Bu modeli Üçüncü Dünya'ya "satmak", liberal modeli satmaktan daha kolaydır. Model, bir yandan kendisini kapitalizmin ve emperyalizmin bütün günahlarından arındıran sosyalist yaftasından yararlanırken - bu satışı için azımsanmayacak bir kanıttır- bir yandan da yönetici sınıfların bürokrasiyi tercih etmelerinden ve geleneksel toplumların liberal ekonomiye ve ticari ilişkilere karşı duydukları güvensizlikten yararlanır. Ne var ki, kıtlık ekonomisinin bir kalkınma olarak görülmesi kabul edilse bile modelin genelleşmesi birçok engelle karşılaşır. Gelişme - azgelişme diyalektiğinin en can alıcı noktasında yer aldığı kabul edilen egemenlik sorunu, bu "teknik çözüm"le de liberal çözümle de "çözülemez", ama bu temel sorundan bağımsız olarak, genelleşmiş "reel-sosyalizm"in gerçekleşmesi engellerle karşılaşır.

Bürokratik ekonomilerin dinamizmi liberal dünyayla rekabete bağlı gözükmektedir. Öyle görülüyor ki tüketim toplumları yalnız bir uyarıcı değil, aynı zamanda hayat tarzı, üretim çeşitleri, teknolojik zincirler için bir model oluşturmaktadır. Sovyet ekonomilerinin kalkınması da "taklitçi" olacaktır.

"Batı teknolojisine öykünme lehinde yapılan tercih" der Rakovski, "alternatif ve özerk bir teknik yaratmaktan daha ucuzdur. Kapitalist ve Sovyetik tekniklerin gelişimindeki koşutluk, iki modelin birbirinden bağımsız olarak gerektirdiği teknik - yapısal kimlikten çok, ikincisinin birinciye oranla sürekli geç kalmasıyla açıklanır ve bu gecikme, geç kalanın daha önceden varolan çözümleri almasını son derece olası kılmaya devam eder."[9]

Bugünkü taklitçi biçimiyle bürokratik modelin genelleşmesinin karşısına çıkan çevreci itirazlar, pazar ekonomisinin genelleşmesi için de söz konusudur: Bütün dünya Amerikan hızıyla yaşasaydı (Rus hızının da onun yerini alacağını varsayarak) gezegenin bilinen bütün rezervleri birkaç ay içinde tükenirdi; hava trafiği öylesine yoğunlaşırdı ki uçaklar kalkamazdı, çok geçmeden kir-

8. A.g.e., s.156. Arghiri EMMANUEL **Le Profit et les crises** (Kâr ve Bunalımlar) adlı kitabında böyle bir bakış açısını kuvvetle savunur. (Maspero, Paris, 1974.)
9. Marc RAKOVSKI, A.e., s.151.

lilikten nefes alamaz olurduk.[10]

Dünyanın sınırlılığı oldum olası göreli olduğundan ekolojik itiraz tartışma götürse bile, Sovyet modeline göre sanayileşme, doğal kaynaklar bakımından çok "pahalı" olduğundan, dikkate alınmaya değer.

Modellerden (liberal ya da bürokratik) birisinin azgelişmişliğin maddi belirtilerini ortadan kaldırmayı ve ekonomik göstergedeki "gecikmeyi" tümüyle ya da kısmen yakalamayı başardığı kabul edilse bile (kaldı ki biz buna ihtimal vermiyoruz) sorun yine de çözülmüş olmazdı. Bizim evrensel sistemin *anti - ekonomist* işleyişi görüşümüz kabul görürse kazanılması umulan şey öncelikle siyasal ve kültürel egemenliktir. Ignacy Sachs'in gözlemine biz de katılıyoruz: "İdeolojik bakımdan taraf olmadan ve tam bir yansızlıkla, dünyamızın bugün yaşadığı maddi ve siyasal - ekonomik başlıca dengesizliklerin büyük bir bölümünün büyük teknik güçlerin denetimsiz ve sorumsuz kullanımından ve özellikle kapitalist düzende işleyen biçimiyle teknik ve sanayi sisteminde, araçlar tekeline sahip olan ayrıcalıklı grupların sınırsız güç isteminden kaynaklandığı saptanabilir."[11]

Sonuçta bir kısıtlama olmasına gerek yoktur; Sovyet modeli gerçek bir seçenekten çok, Batılı tasarının bir çeşitlemesidir.

Gerçekte, kalkınma sorunu bir daha değişmemek üzere tanımlanmış belli bir düzeye geçiş sorunu değildir; sürekli yarış halindeki hiyerarşili bir evrende bir *statü* kazanma ya da onu koruma sorunudur. Dolayısıyla, kalkınmanın ancak Batı'da sert çekirdeği olarak "makine"yi gerektirdiği için bir anlamı vardır. Dünya Batılılaştığı için (ve ölçüde) kalkınma evrensel bir sorun durumuna gelmiştir. Üçüncü Dünya ülkeleri pekâlâ sanayileşebilirler (en azından bir dereceye kadar), birçok tekniği, hatta teknisyen *sistemin* basit bir biçimini benimseyebilirler. Artık sanayileşmiş, hatta yüksek teknoloji kullanan azgelişmiş ülkeler görülmektedir. Sefalet ve yoksulluktan kurtulmuş azgelişmiş ülke görülmüyorsa

10. "Tarımsal beslenme sistemi, tek başına (dünya ölçeğinde genelleşseydi) dünyada tüketilen tüm enerjiden daha fazlasını emerdi." M.-F. MOTTIN ve R. DUMONT, **L'Afrique étranglée** (Boğazlanan Afrika), Seuil, Paris, s.32.

11. Ignacy SACHS **Stratégies de l'écodéveloppement** (Çevreci-Kalkınma Stratejileri), Ouvrières Yay. s.12.

(sadece yarış sonucunun sıralamasını veren kişi başına düşen GSMH'nın resmi indekslerinin dışında) bize göre bu, *fizyolojik* sefaletin Batılı imgeleminde düşkünlüğü en iyi ortaya koyan *gösterge* olmasındandır. Yaşam - değerin nicel olarak serpilmesi, karşıtı sefil ölümün (ve onun yoldaşları olan doğal ve şiddet sonucu ölümün)[12] sahnelenmesiyle belirir. Bir bilgisayarın yanında insan açlıktan ölebilir, deniyor. Buna şüphe yok. Öte yandan, mikro - işlemcilerin gezegeni beslediği de kuşku götürür; tam tersine, Batı, büyük olasılıkla bilgisayarları bir yerlerde insanlar açlıktan ve arzulardan öldüğü için üretebildi. "Makine" ancak baskı altında çalışır ve bedensel olarak yaşamını sürdürme tehdidi onu harekete geçiren nedenlerden biridir. Üçüncü Dünyacı çözümlemenin tersine, bu zorunluluğun "maddi" hiçbir yanı yoktur, tamamen "*simgesel*" dir.

Bu bakımdan Doğu ülkelerinin *Batı* içinde yer alması yadsınamaz. Güncel gelişmeler (perestroyka ve glasnost) bu durumu doğrulamaktadır. Sivil toplum, yani kapitalizm öncesi kalıntılar yadsınınca, toplumsal bağlantı ancak kitle terörüyle sürdürülebilir. Üçüncü Dünya'da totaliter "reçete" çoğu kez, ne en asgari erinci yaratmaya, ne de Afrika'nın sosyalist cumhuriyetlerinin en acımasız sefalet içinde kanlı bir anarşiye kapılmasını engellemeye yetmektedir. Bu siyaset başka yerde -buna gelişmiş ülkelerin demokrasileri de dahildir - artan bir biçimde yaygınlaşan tutarsızlığı daha da hızlandırmakta ve Batılılaşma sürecini çökertmektedir.

Bu bölük pörçük çözümlemeyi tamamlamak için, "Batılılaşma= sanayileşme" denklemine ve bu çift olgu konusundaki görüş farklılığının kimi sonuçlarına yeniden dönmek isteriz.

Başlangıçtaki eşitlik bir kimlik değildir. Tüm Üçüncü Dünya toplumlarının yapısal bozulma sürecinin kökeninde sanayileşme yatmaz. Gerçekten de bir ön Batılılaşma olmadan sanayileşme düşünülemezdi. Kalkınmanın dini, kaba kuvvetle (kimi durumlarda sömürgeleştirme), simgesel güçle (Atatürk Türkiyesi örneğinde bü-

12. Bu konuda okurun RIST ve SABELLI'nin **Il était une fois le développement** (Bir Zamanlar Kalkınma Vardı) adlı kitabına yazdığımız **Si la misère n'existait pas, il faudrait l'inventer** (Sefalet Olmasaydı, Yaratmak Gerekirdi) adlı yazıyı okumasını salık veriyoruz. En bas Yay. Lozan, 1986, s.143-153.

yüleme) ya da her ikisiyle (Mısır'ın durumu) kafaların değişeceğini varsayar.

Batılılaşmanın çocuğu olan sanayileşme, yazgısının çok büyük ölçüde anasının yazgısına bağlı olduğunu görür. Sanayileşmenin başarısızlığı, Batılılaşmanın başarısızlığını doğurur, çünkü "Batı kültürü"ne somut olarak katılım, kişi başına 10 000 dolarlık bir giriş hakkını gerektirmektedir. Batılılaşmanın başarısızlığı da en azından tam teknisyen bir sistemle bütünleşmiş özdinamik biçimiyle sanayileşmenin başarısızlığına yol açar. Bu başarısızlık tek tek ele alınan her Üçüncü Dünya ülkesi için ille de zorunlu değildir; bir bütün olarak, ülkeler topluluğu için kaçınılmaz görünmektedir.

İki sürecin başarısının anlamı dünyaya egemen olma dinamizmini getirmesi, yani egemenlik yarışına başarıyla karışması olacaktır. Başarısızlık, kitleler marjinalleşirken, sadece seçkinlerin Batı modernliğine uyması biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, toplumsal bir proje olarak modernliğin kendisi bunalımdadır. Bu ise, dünyanın Batılılaşmasının başarısını daha da derinden tehlikeye düşürmektedir.

2. BATILI DÜZENİN BUNALIMI

Batı'nın özünü oluşturduğunu düşündüğümüz makine, çılgın da olsa, teklese de, belli bir düzen içinde işlemiştir. Hatta bir ölçüde bu düzenin kurulmasına katkıda bulunmuştur; düzenin doğmasına ve daha geniş ölçüde işlemesine katılmıştır. Düzen, karmaşık bir *toplumsal dokunun* yeniden üretilmesine olanak verdiği sürece, Batı, bir kültür olmasa da, bir uygarlık olmuştur. Hem de kendisinin de donandığı kültürel mirasla son derece zengin bir uygarlık. Bununla birlikte, *düzen* görünüşünün altında, Batı "ulusal-devletsel" olmuştur ve bir bakıma hâlâ da öyledir.

Bu ulusal-devletsel düzen görünüşü son derece güçlüdür. Bununla, Batılı toplumların ulus-devletler biçimindeki yapısının, üye bireylerin en azından düşsel düzeyde, toplumsal kimliğinin temelini oluşturduğunu söylemek istiyoruz. Dolayısıyla, Batılı top-

lumlar öncelikle *siyasal* toplumlardır. Burada siyaset, toplumsallığın ayrıcalıklı biçimidir. Toplumsallık soyutsa, kendi içeriğinde bizzat kendisi soyut olduğundandır. Buna karşılık, doğal ve tarihötesi olduğu için onu neredeyse yıkılmaz kabul edilen bir makam haline getiren, düşselliğinden kaynaklanan bir güce sahiptir. Elbet bu inançların kendileri de tarihseldir ve özellikle Batı'ya özgüdür. Toplumsal bağı yıkarken makine bu düzeni de yıkar ve üstüne bindiği dalı keser. Bu düzeni anlamak için tarihine daha ayrıntılı girmek ve çatışmalı yapısını ve bunalımın nasıl başladığını görmek gerekir.

Modernliğin şafağına kadar, Batı, toplumsal örgütlenme konusunda büyük bir belirsizlik içinde kalmıştır. Aydınlanma Çağı, yaklaşık on "karanlık" yüzyılı kapsayan bu "karanlık Ortaçağ" dönemini Gotik adıyla belirtmiştir. Bu dönem, Hıristiyanlık, din adamlarının kullandığı Latince, papalık ve imparatorluğun birlikteliğiyle Avrupa için her yerde büyük bir kültürel birlik göstermiştir. Siyasal olan, toplumsal özdeşleşmenin ilkesi değildir; özdeşleşme, halk kültürleri gibi, çok daha zengin ve karmaşık somut temeller üzerine ve dinin birleştirici düşselliği üzerine oturur. Bununla birlikte, İlkçağ'ın felsefi ve siyasal düşüncesini yeniden keşfederken ya da yeniden etkinleştirirken, hümanistler, kralcı bürokrasilere ve onların destekçisi yükselen burjuvazilere *tam anlamıyla* siyasal düzen olacak bir düzenin simgesel araçlarını sunmuşlardır. Zaten bu, toplumsal düzenin tek ilkesi olan ulus - devlet ilkesidir.

Bu ulusal-devletçi düzen, aynı zamanda ve aynı hareketle, uluslararası-devletçi bir düzen olacaktır. Ulus - devlet, uluslararası hukukun öznesidir, bağımsızdır. Üstünde ve altında hiçbir meşru güç yoktur. Ulusal-devletçi biçimi benimsememiş toplumların tüzel varlığı yoktur. Bunlar keşfedilecek, fethedilecek ve uygarlaştırılacak toplumlardır. Gezegene egemen bağımsız özneler bir bütün olarak *uluslar toplumunu* ya da üye devletlerin sözleşmiş birliğini oluşturur.

Daha Westphalia Antlaşması'nda (1648) ortaya çıkan Avrupa birliğinden Birleşmiş Milletler Örgütü'ne geçmek için yüzyıllar gerekmiş olsa bile, sistemin temelleri ta başından beri vardır ve açık

seçiktir. Hugo Grotius'ta (1583-1645), Samuel Pufendorf'ta (1632-1694) ve kuşkusuz çok daha önce Francisco Vitoria'da (1480-1546) ve Francisco Suarez'de (1548-1617) sistemin temelleri ortaya konulmuştur.

Bütün bunlar bilinen şeyler; ama daha az açık olan şey, derin bir biçimde Batılı olduğu hissedilen bu ulusal-devletçi düzen ile, daha önce teknik-ekonomik olarak çözümlediğimiz "makine" arasındaki bağlantıdır. Bağlantının temeli konusunda hâlâ sorulacak sorular varsa da bu bağlantı ekonomik ulusallıkla çok açık, temel bir biçim almıştır.

A. Ekonomik ulusallık kavramı

Ulus-devletin ortaya çıkışıyla birlikte bunun ekonomiyle ilgisi olduğu açıkça belli olmuştur. Merkantilistler, hem siyasal bir ekonominin ilk kuramcıları, hem de modern devletin "destekçileri" olmuşlardır. Bununla birlikte, ulus - devletin ekonomik *istikrarının* gerçek çözümlemesini geliştirmek değil, *ulusalcı* ekonomi politikaları (korumacılık, kolbertizm, sömürge paktı...) tavsiye etmek söz konusuydu. O kadar ki, liberallerle birlikte ekonomistler de ulus-devletin yerindeliğini yadsımaya başladılar. Turgot'nun şu ünlü şözlerini hatırlatalım: "Birbirlerinden ayrılmış ve farklı biçimlerde oluşmuş siyasal devletler bulunduğunu unutmayanlar hiçbir ekonomi politik sorununu doğru dürüst ele alamayacaklardır."[13] Ulus-devlet, olayların zorlamasıyla kendi gerçekliğini ekonomistlere kabul ettirmiş olsa da, toplumsal bağın işleyişi ile ekonomik mekanizmalar arasındaki ilişki, siyaset bilimcilerin ve ekonomistlerin düşünce alanının dışında kalmıştır.

Ekonomik özü olmayan ulus-devletlerin günümüzde sömürgelikten kurtulma aldatmacasıyla ortaya çıkışı, ulus - devletle ekonomi ve kalkınma arasında çok güçlü bir *à contrario* bağ bulunduğunun bilincine varılmasını sağlamıştır.

Ulus-devletlerin kilit özlemi olan "ekonomik bağımsızlık", tamamen istiareli ve sağlam içerikten yoksun bir düşüncedir. Buna

13. TURGOT, **Oeuvres complètes** (Bütün Eserleri), cilt II, Daire Yay. s.800.

karşılık, ekonomik ulusallık kavramı tutarlı bir biçimde kurulabilir, ama yerindeliğini ancak tarihsel bir çözümlemeden alır; o zaman ekonomik ulusallığın *büyüme* ve ekonomik *kalkınma*ya bağlı olduğu ortaya çıkar.

Ekonomik ulusallık kavramı bağımsızlık kavramından daha sağlamsa ve ona daha belirgin bir içerik verilebilirse de o da başlangıçta aynı ölçüde "istiareli"dir. Kendisine siyasal düzlemde bağlı olan nitelemeler, özellikle de asıl içeriği bağımsızlık olan egemenlik, ekonomik düzleme aktarılmaya çalışılır.

Hukukçu Carré de Malberg *Devlet Kuramı* adlı yapıtında bunu açıkça belirtir: "Dış egemenlik sayesinde devlet yüksek bir güce, bir dış devlete karşı, her türlü bağımlılık ya da sınırlamadan arınmış bir güce sahiptir." Eğer hâlâ kuşkular varsa, şunları ekler: "Dış egemenlik deyiminde egemenlik sözcüğü demek ki aslında bağımsızlıkla eşanlamlıdır."[14] Bu "dış" egemenlik "iç" egemenliğe bağlıdır, yani üyeler ve ulusal topraklarda varolan zatiyetler üzerinde üstün bir otorite söz konusudur.

"Yabancı bir devlete karşı herhangi bir bağımlılığı olan devletin, içeride de egemen olacak gücü kalmaz."[15]

Ekonomik düzlemde "kendi evinin efendisi" bir ulus - devlet düşüncesi, ekonomik ulusallığın düşsel ayrıcalıklarından birini oluşturur.

Bununla birlikte, ekonominin tümden devletleştirilmesi ve totaliter sistem bir yana bırakılırsa, bu böyle olmaz ve olamaz. Ulus - devletin ekonomik *summa potestas*'ı yani iç ve dış ekonomik egemenliği yoktur ve olamaz.[16] Etkenlerin bağımlılığı *bu düzlemde sivil toplumun* yadsınması olurdu. İçeride egemen olmayan devletin, dış egemenliği de yoktur. Bu bir *başka* devletin üstün ekonomik gücüne bağlı olduğundan değildir, -ki bu zaten çelişkili olurdu- ama özel ekonomik "güçler", *hele hele* ulusalötesi zatiyetler üzerinde egemenliği olmadığındandır.

---

14. CARRE DE MALBERG, **Théorie de l'Etat** (Devlet Kuramı) [1922] CNRS Yay.2 cilt, Paris, 1962, I. cilt, s.71.

15. A.g.e., s..71.

16. Doğu ülkelerinin durumunda bile devletin ekonomik egemenliği büyük ölçüde hayalidir. Üçüncü Dünya'da ekonomik egemenlik kazanma isteği, çoğu zaman gülünç sonuçlar doğuran devletleştirmeye götürmüştür.

Ekonomik ulusallık *tarihsel bir durumdur.* Bu, sürekliliği olan, hatta yapay olarak bağlam değiştirebilen tüzel bir yapı değildir. Ulusal topraklar üzerine yerleşmiş ekonomik etmenlerin ulus - devletin tasarılarını gerçekleştirmesinin ille de zorunlu olduğunu düşünmek bağnazca bir dilekti. General de Gaulle da nostaljik duygularla bunun özendirilmesi gereğini dile getirmiştir. Ekonomik ulus, kamu ekonomisine indirgenmez.

Devlet ve siyaset mantığıyla sermaye ve pazar mantığının çakışması için bir neden yoktur ve olağan koşullarda bunlar çakışmazlar. Nasıl hükümet teşvikleri ve düzenlemeleri, ekonomik oyunu "ulusal çıkar" lehine çevirebilirse, ekonomik etkenlerin göz ardı edilemeyecek yurtseverliği de kâr mantığını saptırabilir. Ne var ki, iki çıkarın kaynaşması ve uyuşumu "doğal" değildir.

Ulus ve ekonomi terimleri ancak çok özel bir tarihsel bağlam içinde bir *anlam yoğunluğuyla* bir arada yaşayabilirler ve uygunluk kazanabilirler.

Dolayısıyla, tarihin "rastlantıları"nın 1970 öncesindeki yıllarda Batı'da doğurduğu ekonomik ulus, hiçbir zaman ekonomik bir *ulus-devlet* olmamıştır. Hukukçular, siyasal egemenliğin kaynağını ulustan almasına karşın (ulusal egemenlik), bir sahibi bulunduğunu, bunun da organları tanınabilir devlet olduğunu söyler. Ekonomik egemenlik kaynağını ulustan alabilmiş, ama organlar hiçbir zaman onun tek sahibi olmamıştır. Gerçekte varlığı bile çok büyük ölçüde hayalidir. Bu nedenle, "ekonomik ulusallık" kavramı, daha ilginç ve daha yerinde görünmektedir.

"Ekonomik ulusallık"ın ilk tanımını François Perroux yapmıştır. "Ekonomik olarak" der Perroux "ulus eşgüdümlü ve kamu gücü tekelini elinde tutan bir merkezin, yani devletin barındırdığı işletmeler ve aileler topluluğudur. Taraflar arasında bunların birbirlerini bütünlemesini sağlayan özel ilişkiler kurulur."[17] Bu tanımlamada rastlantıya ve iradeye bağlı olan yönler uyumlu bir biçimde dengelenmektedir. XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında başarılı olan ulus - devletler, kuşkusuz birbirlerine görece bağımlı, devletin ve daha başka koşulların (iletişim güçlükleri ve doğal donanımlar

17. François PERROUX, **Le Capitalisme** (Kapitalizm), "Que sais-je?" Kol. sayı: 315. PUF, Paris, 1962, s.125.

gibi) "barındırdığı" dinamik ekonomik etkenler bütünüydü. Bununla birlikte, ekonomik ulusallık kavramının en sağlam tanımını 1950 ve 1980 yılları arasında başlıca Batılı ekonomilerin sunduğu görünüm vermişe benziyor. Gerçekten de Üçüncü Dünya'nın imrendiği "model", yani *kalkınmış ulusal ekonomiler* modeli orada doğdu. Bu saygıdeğer ve pek saygı gören ulus-devletlerin, yalnız belli bir toprakları ve tüzel bir bağımsızlıkları yoktur, ayrıca *ulusal bir ekonomiye* sahiptirler. Ulusal ekonomiyi ayırt eden şey, ulusal topraklar üzerinde yer alan ekonomi dalları arasındaki çok güçlü karşılıklı bağımlılıktır. Ulusal ekonomi etkenleri arasındaki karşılıklı ilişkiler çok yoğundur. Hatta aynı dönemde geliştirilmiş istatistik ve ekonomik bir araç, yani Wassili Leontieff'in *sanayiler arası değişimler tablosu* sayesinde ulus-devletin ekonomik *bütünleşme* derecesi sağlam bir biçimde gösterilebilir. Ulusal *inputlar* matrisi ne kadar "kara"ysa, -başka bir deyişle, katsayılar ne kadar yüksekse- ulusal ekonomi o kadar istikrarlıdır; *özmerkezlidir*. Ulusal *inputlar matrisi* ne kadar "beyaz"sa -yani boşsa- Samir Amin'in yaygınlaştırdığı terminolojiye göre ekonomi o kadar "dışadönük" olacaktır. Bu yazara göre "ekonomik bağımlılığın" sağlam bir işareti olan dışadönüklük, azgelişmiş ekonomilerin ayırt edici özelliğidir. Bu ekonomiler, sonuç olarak sistemli bir biçimde yöneldikleri sanayileşmiş ileri ülke ekonomilerinin "egemenlik etkilerine" uğrayacaklardır. Bir *sanayi dokusunun* varlığı, kendisi de siyasal bağımsızlığın "altyapısı" olan ekonomik ulusallığın ölçütü olacaktır.

Dolayısıyla, bu modele imrenen sadece Üçüncü Dünya değildir, yurttaşların da az çok özlemini duydukları model budur. Ekonomik erinç, siyasal bağımsızlık, kültürel parlama, bu şekilde anlaşılan ekonomik ulusallıkla atbaşı gider gibidir.

Bununla birlikte ekonomik ulusallığın gelişmesi ile siyasal ulusun serpilmesi arasındaki farkı görmek gerekir. Hannah Arendt'in söylediklerine inanılacak olursa, canlı bir siyasal gerçeklik olarak ulusun gerilemesi 1914 savaşına kadar uzanır.[18] Ara dönemde, ulusun ekonomik varlığı, bir yandan bütünleşmiş ekonomiyi gitgide dünya ekonomisine açarken, bir yandan da bu ekonominin dinamizmini arttıran devletçi bir düzenlemede kendini göstermez.

18. Hannah ARENDT, A.e., cilt II, **l'Impérialisme** (Emperyalizm), s.180.

XVI. yüzyıldan beri, finansın ve ticaretin *önceki* ulusalötesi bağlarını parçalamayı ve yerel ve bölgesel ekonomileri ulusal pazarla birleştirmeyi hedef alan ulusal politikalar vardır. Altyapıların yaratılması, mekânı ekonomik bakımdan birleştirmeyi amaçlar.

Bütün Üçüncü Dünya ülkelerinin duyduğu *kalkınma özlemi* "ekonomik ulusallık"a ulaşma özlemidir. Kalkınmanın, bağımsızlığa kavuşma ve tüzel ve siyasal anlamda sömürgelikten kurtulma isteğinin daha da genişletilerek, ekonomik bağımsızlık ve sömürgelikten kurtulma talepleriyle sağlanabileceği düşünülür. Bu özlem, yeni bir uluslararası ekonomik düzen talebinin temelini oluşturur.

Gelişmiş ülkelerse kendi paylarına, bu taklitçi özlemi yaratmak ve sürdürmek için her şeyi yapmışlardır. Kalkınmanın ulusallığı, konuyla ilgili edebiyatı süsleyen tumturaklı "kalkınma yolunda halklar", "ulusal ve halkçı kalkınma" sözlerinde açıkça görülür. Kalkınma ile ulus *ortak çıkarlarla birleşmiştir.* Gérard Grellet'nin "yabancı denetimi"ni azgelişmişliğin dört ayırt edici özelliğinden biri olarak görmesi bunu gösterir ve yazar üstü kapalı bir biçimde kalkınma ile özerkliği özdeşleştirir.

Grellet, "Azgelişmiş ülkelerin üretim sistemlerinin büyük bölümü, ekonominin kalanıyla bağlantısız bir şekilde yabancı çıkarlar tarafından denetlenmektedir. Öyle ki ekonomik özerklik, artık olanaksız hale gelir."[19] demektedir. Kalkınma, ekonomi, iktidar ve mekân sac ayağı üzerinde gelişen özgül bir ilişkidir. Kalkınmanın mekânı, ilkin ulusal topraklardır. Yerel ve bölgesel gelişmeler, ancak alt- ürünler, türemiş, taklitçi buluşlardır. İster "gece bekçisi" devlet, ister her yerde hazır ve nazır patron devlet olsun, iktidar devlet iktidarıdır.

Ekonomik kalkınmanın coğrafi, doğal temeli, devletin topraklarıdır. Ekonomi, ancak ulus - devletin örtük çerçevesinde özerk bir alan olarak düşünülmüştür. Karşı çıktığı ve ona göre yerini aldığı siyasal alan, modern toplumların gerçek "doğal" düzeni olan ulusal - devletsel düzen içinde tanımlanır... Kalkınmanın aktörü,

19. Gérard GRELLET **Structures et stratégies du développement économique** (Ekonomik Kalkınmanın Yapıları ve Stratejileri) "Thémis" Kol. PUF, 1986, s.33.

insani ve kültürel temeli *ulus*tur. Çok doğal olarak bunun sonucu *ulusal bir üründür*.

Kalkınmayı yaratan ekonomik mekanizma, ulusal - devletsel çerçevede yer alır. Kısır olmayan döngüler bu çerçeve bünyesinde oluşur. Bunlar ekollere göre değişiklik gösteren oranlarda, kısmen spontane, kısmen iradidir. Liberaller "görünmez el" ve dışarı ile serbest değişim ilişkisi içindeki iç pazarda rekabetin doğal mekanizması üzerinde önemle dururlar. Anlık denge, etmenlerin tam olarak kullanılmasıyla optimal bir büyüme halinde sürer gider. Müdahaleciler devletin iticiliğinde ve bir düzenleme tarzının varlığında ısrar ederler. Tarihsel olarak, Keynesçi - Fordcu düzenleme tarzı kalkınma çağı ile bağlantılı olmuştur. Devlet, işveren, sendika üçlüsünün görüşerek yaptıkları ya da zımni toplumsal sözleşme, bir "ücretliler toplumunda" üretkenlik kazançlarını kitle üretimi için yatırımları aklayan gelir artışına dönüştürerek uyumlu büyümeyi sağlar. Alain Lipietz "Doruğundaki Fordculuk gelişmiş kapitalizmin mümkün özmerkezleşmesinin sınırını gösterir"[20] diye yazar. Ekonomik ulusallık, ancak ulusal olabilen kalkınma bağlamı içinde anlaşılır.

Büyüme dinamiğinin ulaştığı, ekonomilerin açılma evresi, bir çağın, kalkınma ve ekonomik ulusallıklar çağının sonunu gösterir. Bu, karşılıklı bağımlılık, bütünleşme ve özmerkezleşme olarak anlaşılan bağımsızlığın tartışmasız bir biçimde yitmesidir. Bu, özellikle egemen zatiyet olarak ve ekonomik hayatı canlandırma ilkesi olarak ulus - devletin sonudur.

Ekonominin en aşikâr biçimi olduğu teknisyen toplum da derin bir bunalıma girer.

B. Ekonomik ulusallığın ve sanayi toplumlarının bunalımı

François Perroux 1958'de *La Coexistence pacifique* (Barış İçinde Bir Arada Yaşama) adlı kitabında: "Özgürlüğe can atan halklar ve ülkeler, egemen devletin pek çokları için uygulanamaz bir re-

20. Alain LIPIETZ, **Mirages et miracles, problèmes de l'industrialisation dans le tiers monde** (Üçüncü Dünya'da Sanayileşme Sorunları, Seraplar ve Mucizeler), La Découverte, Paris, 1986, s.43.

çete olduğunu keşfedince, korkuya kapılıyorlar" diye yazıyordu. Michel Beaud da "Küçük ülkeler, yeni ülkeler ya da bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler için o zamanlar gerçek olan, bugün gezegenin bütün ülkeleri için gerçektir" yorumunu yapar ve şöyle ekler: Hiçbir ulusal ekonomi rahatça sınırları içinde kapalı olduğunu düşünemez. Ve Fordculuğun bunalıma düşmesinin ve Keynesçi reçetelerin etkinliğini yitirmesinin nedenlerinden biri, kuşkusuz burada yatmaktadır: Bir ülkede satın alma gücünde meydana gelen artışın, bu ülkede etkinlikleri teşvik edebilecek talep artışına yol açacağını hiçbir şey garanti etmez.

"Uluslararasılaşma, çokuluslulaşma, ulusların ve dünyanın evrenselleşmesi: Evrensel boyutu içinde düşünülmesi gerekmeyen hiçbir ulusal ya da yerel sorun yoktur.[21]"

Uluslar topluluğunun sonunun henüz gelmediğini ileri sürmek gerçekçiyse de, ulusal çerçevenin tarihötesi bir karakteri bulunduğunu iddia etmek daha zordur. Ulusal - devletsel düzende büyük ve kesin bir bunalım yaşandığını öne sürmek bize kabul edilebilir gibi geliyor. Ekonomik bir ulusalötesileşmenin ortaya çıkmasının yanında az çok firmaların bu ulusalötesileşmesine bağlı gerçek bir toplumsal "ülkesizleşme"ye ve bir "kültürötesileşme"ye tanık oluyoruz. "Teknik-ekonomik makine" gittikçe daha sürrealist bir çerçevede dönmeye devam ediyor.

Ulusal kalkınma efsanesi çağından önce, kimi ekonomistler, ulusal çerçeve soyutlanarak ekonomik zatiyetler dinamiğinin düşünüleceğini ileri sürüyorlardı. Büyümeyi yaratan olaylar içinde en önemlisi olan sermaye birikiminin doğası ve özü bakımından bir yurtla bağı yoktur. Aktörlerin ülkesi ve ulusu sermayenin pek de umurunda değildir. Tarihsel koşullar, sermayenin ve ulus-devletin yazgılarını sımsıkı bir biçimde birbirine bağlamış olsa da -o kadar ki, ulus - devleti sermayenin yarattığı düşünülebilmiştir- belli bir eşikten sonra onu yıktığını göz ardı etmemek gerekir. Bir "iç pazar"ın varlığı, serbest bir iş gücünün yaratılması -bunlar, sermayenin yayılması için gerekli koşullardır- ulus-devletin zaferi olmaksızın gerçekleşemezdi. Ne var ki, sermaye ile ulus-devletin

21. Michel BEAUD, "Interdépendances" (Karşılıklı Bağımlılıklar), **Le Monde**, 17 Şubat 1987

gizli anlaşması, hiçbir zaman iki kişi arasında yapılmış bir pakt olmamıştır. Yalnız devlet, bir ölçüde "kişileşmiş" bir temsil gücüne sahip olabilir. Sermayenin hareketi hiçbir zaman, misyonu *ulusal ekonomiyi* canlandırmak olan bir aktörün eylemine indirgenememiştir. Dünya ekonomisi içinde, gerçekten sermayenin belli mekânlarda hareketi ile bazı ulus-devletlerin ekonomik olarak canlanması arasında belli bir kesişme olmuşsa bu, kimi rastlantılara ve olağandışı tarihsel koşullara bağlı bulunduğu içindir.

Ekonomik ulusallığın özmerkezli bir sistem olarak tanımlanmasına diyecek yoktur. Tek sorun, bunun tamamen özgül bir duruma denk düşmesinden ve hiçbir durumda evrensel bir *model* oluşturamamasından kaynaklanmaktadır. Ulusal - devletsel düzen çağı boyunca, özel bir ulusal devlet için belli bir hareket alanı vardır. Tarihte, dünya ekonomisi içinde kendi ekonomisinin tutarlılığını ve gücünü pekiştirmeyi başarmış birçok ülke örneği karşımıza çıkar.

Almanya ve Japonya bu girişimin klasik örnekleridir. Yeni sanayi ülkeleri "ulusal ekonomi" evresine ulaşmada kısmen başarılı son girişimleri temsil eder. Ne var ki, ekonomik ulusallık ve ulusal mekân üstüne kurulu ekonomik kalkınma politikası, ekonominin "ülkesizleşmesi" devrinde tüm anlamını yitirir. Söz konusu olgu, en azından soyut nedenlerinde çok basit, somut sonuçlarında da çok karmaşıktır. Dünya ekonomi dinamiğinin temeli olmayı sürdüren sermaye gerçekten de özünde ulusalötesidir. Daha XII. yüzyılda başlayarak nüveleri tam olarak kanıtlanmış olan dünya pazarı, sonunda bir bakıma "kendi kavramına kavuşmuştur." Sekiz yüzyıl sonra, üretim yapılarının belli bir yere bağlılığını silmeyi başarmıştır. Sermaye, mal dolaşımında ve finans temellerinde uluslararasılaşmakla kalmamış, üretim süreci ve emek bölümlenerek tüm gezegene yeniden dağılmıştır. François Mitterrand 1975'te olayı isabetli bir biçimde haber veriyordu. *La Paille et le Grain* (Saman ve Tohum) adlı kitabında şöyle yazar: "... tarihte ulusların *doğuşu* kadar önemli bir olayın devreye girmesi, ki bununla çokuluslu firmaların ortaya çıkışını anlatmak istiyorum. Bunlardan on üçü, dünyanın ilk elli ekonomik zatiyeti içinde yer alır. 1960'la 1968 arasında gözlemlenen eğilim genelleştirilirse, dörtte üçü

Amerikan ağırlıklı altmış şirket 1985'te *gücün bütün devrelerini* denetleyecektir. Her birinin bizim gibi bir ülkenin gayri safi milli hasılasının üstünde cirosu olacaktır. Ortaklık kurduklarında, Amerika Birleşik Devletleri'ni geride bırakacaklardır.

"Bilim-kurgu yapmadan, krediyi, araştırmayı, üretim ve değişimleri beş kıtada denetleyen bir holdingin, hep bir yüzyıl geriden gelen politikacıların henüz akıllarından bile geçmeyen evrensel bir hükümet gerçekliğine ve otoritesine sahip olacağı anı hayal edebiliriz- düzeltiyorum: Hayallere gerek yok. Bu kesin."[22]

Ulusalötesi firmaların gücünün ulusların gücü ve yazgısı üzerindeki etkisi farklı yorumlara konu olsa ve tartışmalara yol açsa da, bu gücün işaretleri tutarlıdır ve ortalamalarında ve eğilimlerinde genellikle kabul edilirler. CEREM'in[23] incelemelerine göre, 1970-1980 arasındaki on yılda, ilk sıralardaki 866 çokuluslu firma, dünya manüfaktür üretiminin % 76'sını denetliyordu. IMF'nin, BM'nin ve *Fortune* dergisinin değerlendirmelerine göre, dünyanın en büyük sanayi işletmelerinin (hepsi de çokuluslu) cirosu ile dünya gayri safi üretimi arasındaki oran yüzde olarak aşağıdaki gibi artmıştır:[24]

	1962	1971	1980
200 en büyük	17,6	19,2	22,6
500 en büyük	23,4	26,2	30,1

22. François MITTERRAND **La Paille et le Grain** (Saman ve Tohum), Flammarion, 1975, s.53-54.

23. CEREM: Paris-X-Nanterre Üniversitesi Çokuluslu İşletmelerle İlgili Araştırma ve İnceleme Merkezi.

24. **Concentracion global y transnacionalizacion**'da TRAJTENBERG'in hazırladığı tablo. Instituto para America Latina, Centro de Economia Transnacional, Buenos Aires, temmuz 1985. W. ANDREFF'ten alıntılama, Cahier du Gemdev, sayı: 6 s.181.

Jean Masini'nin 1983-1984'te belli başlı çokuluslu şirketlerin gelirleriyle devletlerin gelirlerini (bakınız ek 1) yan yana getirmesi, karşılaştırılan rakamlar benzer gerçekleri kapsamasa da yeterince anlamlıdır.[25] Yine de, firmaların yurttaşlarıyla çoğu devletlerin üyeleri arasındaki zenginlik ve etki farkının bilincine varmamıza yetmektedir. Gerçekten de, firmaların ulusalötesileşmesi ile birlikte sermayenin dinamiği ve daha genel olarak ekonominin ve modern toplumun hareketi, ekonomik ulusallığın anlamını yıkma eğilimindedir. Kişi başına düşen GSMH hiçbir zaman çok anlamlı olmamıştır, ama entegre ve karşılıklı bağımlılık içindeki bir ekonomik mekânda, GSMH'nin artması, ulus tarafından nispeten türdeş bir biçimde yaratılan ve özümsenen ticari "zenginliğin" sınırlar içinde arttığını gösterir. Doğmakta olan bir dünya ekonomisinde ve "açık ticaret devleti"[26] içinde her zaman artışlar kaydedilebilir ve bunların istatistik olarak değerlendirmesi yapılabilir, ama bu rakamlar gittikçe gerçeküstü bir nitelik kazanmaktadır.

Ekonominin "ülkesizleşmesi", çokuluslu firmaların artmasıyla sınırlanmaz. Yeni uluslararası işbölümünde çalkantılar yaratan çelişkiler ne olursa olsun, sanayilerin yerini değiştirme ve başka yerlere aktarma ulusal stratejilere gittikçe daha az uymaktadır: Ekonomik kazancaların evrenselleşmesi kendini dayatmaktadır. Sadece doğrudan dış yatırımlar ve tahvil yatırımları hareketinin yanında, *joint-venture*'ler, anahtar teslimi fabrika satışları, lisans sözleşmeleri, üretimin paylaşılması ve uluslararası taşeronluk anlaşmaları vardır. Bütün bunlar, üretim sisteminin ve mali sistemin ulusalötesileşmesine katkıda bulunmaktadır. "Köylülerin sonu" ve haberleşmenin evrenselleşmesi gibi başka olayların da ekonomi ile ülkesel köken arasındaki bağın kopmasında payı vardır.

Sanayi dokusunun parçalanması ulusal dayanışmayı bozmakta,

25. Jean MASINI, **Multinationales et pays en développement. Le profit et la croissance** (Çokuluslular ve Kalkınmakta Olan Ülkeler. Kâr ve Büyüme), PUF, IRM, 1986, s.32 ve 33. Net gelirler vergilendirmeden önceki tek kârlardır. Dolayısıyla, bunlar cirodan çok daha düşüktür ve uluslararası gayri safi üretime en iyi denk düşen katma değerden hissedilir şekilde daha azdır.

26. Deyim G. GAGNE'a aittir. Bakınız "Açık Tecimsel Devlet", **MAUSS Bülteni,** sayı: 17, mart 1986, s.71-103.

istatistik ortalama ile yaşam düzeylerinin ve tarzlarının gerçek dağılımı arasındaki farkı arttırmaktadır. Yerini, geçici olarak kendisine ilkeler arayan bir sanayi politikasının aldığı düzenleme, bütün istikrarını yitirme eğilimindedir. Kayırıcı devletin yaşadığı bunalım, düpedüz devletin bunalımıdır, özmerkezli ekonominin sonudur.

Ulusal - devletsel düzenin bunalımı bu ekonomik görüntüye indirgenmez, ekonomik "ulusallık" biçimi olarak "kalkınma" bunalımını güçlendiren, bir o kadar güçlü daha başka itici nedenler vardır.

C. Toplumsal "ülkesizleşme" ve "kültürötesileşme"

"Ülkesizleşme" yalnızca ekonomik ulusallığı özünden boşaltan ekonomik bir olay değildir; siyasal ve kültürel etkileri de vardır. Buna karşılık, özerk "kültürötesileşme" olaylarının da ekonomik bir etkisi bulunur ve bu olaylar, ekonomik ulusallığın çöküşünü hızlandırmaya katkıda bulunurlar. Siyasetin, ekonomik temelin belirlediği bir üstyapıdan ibaret olduğu şeklindeki kolaycı düşünce reddedilse bile, firmaların ulusalötesileşmesinin ve ekonomilerin yaygın bir biçimde "dışadönmesi"nin, ulusal gerçekliği önemli ölçüde özünden yoksun bıraktığı yeterince açıktır. Üçüncü Dünya'nın genç uluslarının dramı bunun sürekli kanıtıdır. Devletlerin Ekonomik Hakları ve Görevleri Sözleşmesi'nin "çokuluslu şirketlerin, çalıştıkları ülkelerin iç işlerine karışmamaları gerektiği"[27] koşulunu getiren maddesi, tamamen göstermelik kalmıştır. ITT'nin Şili'ye yaptığı gibi açık ve sarsıcı müdahaleler bir yana Güney'in birçok ülkesinin gayri safi uluslararası hasılasının firmaların finans alanından çok daha zayıf olması olgusu, ülkeleri hassas bir duruma sokmaktadır. Bununla birlikte Üçüncü Dünya devletleri bu durumun tek "kurbanları" değildir. Ulusalötesi firmalar bir iktidar arayışından çok, kâr mantığına uyarlarsa da, istemeseler bile iş başındaki iktidarları istikrarsızlaştırır ve kurnaz bir biçimde kendi çıkarları doğrultusunda yeni bağımlılık ilişkileri

27. Edmond JOUVE, **Le Droit des peuples** (Uluslararası Hukuk), "Que sais-je? Kol.", PUF, 1986, s.88

yaratırlar. Tekniğe gelince, o da haberleşme uyduları ve nükleer kirlilikle, doğrudan doğruya *ulusalötesi* alanlar yaratır ve bütün bunlar ekonomi-mekân-iktidar sacayağını parçalar. Üçüncü Dünya'nın yapay devletlerinin deneyimi, bize, ulus-devlet bunalımının daha başka nedenleri olduğunu göstermektedir (oysa ulus-devletin hâlâ azımsanmayacak "özerk" güçleri vardır). Siyaset düşünürlerinin uzun uzadıya çözümledikleri, siyasal bir zatiyet olarak ulus-devletin bunalımı, bu olayların arka planını oluşturur. Yurttaşların depolitizasyonu, siyasal kurumların yerini yönetim organlarının alması, ulus-devletin özünü büsbütün boşaltır. Gerçek anlamda kültüre gelince, işler daha da karmaşıktır. Hemen görünen bir kültürötesileşmeden daha çok, özellikle Anglosakson, bir Batılı kültür emperyalizmi söz konusudur. Kültürel sanayilerin tümüne yakınının Batı'nın belli başlı sanayi ülkelerinde bulunması, medya sayesinde (gazeteler, kitaplar, plaklar, kasetler, radyolar, filmler, televizyon) bizzat kültürün sanayileşmesi, neredeyse Kuzey ülkelerinin tekelini yaratır. Nihayet, dünya kültür mirasının (müzeler, kütüphaneler, veri bankaları ve önceki kültürel üretim tarafından) yağmalanmasıyla sağlananlar dahil, eski ulusal-devletlerin biriktirdiği "ulusal" zenginliğin, Kuzey'in Güney'i kültürel işgalin de ve Kuzey içerisinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin öteki ülkelere (biri de Fransa'dır) yönelik işgalinde payı vardır.

Kültürün yaratılmasında ve aktarılmasında dilin önemi ve evrensel iletişim dili olarak İngilizcenin *fiili* varlığı bu *imperium*'un görünüşünü daha da pekiştirir ve ona belli bir gerçeklik vermeye katkıda bulunur. Evrensel değerlerle, kültürleşmeden daha çok sanayileşmiş eski devletlerin bile kültürsüzleşmesine tanık olunmaktadır.

Ne var ki, burada bile, "ulusalcılık" ulusalötesileşme lehinde hayli aşılmıştır. Haberleşme uyduları ve bilgisayarlarla *anında* evrenselleşme söz konusudur. Kültür ürünlerinin standartlaşması, normlar ve tarzlar üretimi, hiçbir biçimde kökleşmeye fırsat vermemektedir. Ulusalötesi bilgi akışının, alıcıların isteklerini ve gereksinmelerini, davranış biçimlerini ve zihniyetlerini, eğitim sistemlerini, yaşam tarzlarını "bilgilendirmemesi" olanaksızdır.

Bunun sonucunda kültürel kimlik yitiminin doğduğu yadsınamaz; bu yitim, ulusal kimliği, siyasal ve ekonomik olarak istikrarsızlaştırmaya katkıda bulunur. "Ulusal" yaratıcılıktan geriye kalan, yabancı bir kültüre bağımlılık durumudur. Ama aykırı gelse de bu yabancılaşma, bu bozulma eşit biçimde paylaşılmasa da evrenselleşir. Bozulma tohumlarını birileri ötekiler aleyhinde ekmezler; her biri farklı biçimlerde nasibini alsa da bunlar herkesi etkiler.

Gezegenin yörüngesine yerleştirilmiş modernliğin dramı, belki de bu düzlemde kimilerinin bağımlılığı, kimilerinin *imperium*'u değil, standartlaşma sonucu ortaya çıkan kültürel yoksullaşma, iletilerin medyalar tekniği içinde soğurulması ve sözümona teknik kültürün boşluğudur. "Bugün" der Jacques Ellul, "mümkün olan en iyi yayın olanaklarıyla öyle bir kültür yayılıyor ki, en iyimser deyişle bunun bir kültür yokluğu ve bir rastlantı ürünü olduğu söylenebilir."[28]

Buna bir de bireyciliğin yaygınlaşması eklenmektedir. Ekonominin dünya çapında bütünleşmesiyle, kültürel evrenselleşmeyle, karşılıklı olarak birbirlerini pekiştiren binbir kanalla, bireycilik her yere sızmakta ve Batılı olmayan toplumlarda enine boyuna yayılmaktadır. Oysa, bireyci zihniyet, toplumsal bağın çözülmesine yol açan bir mayadır. Geleneksel dayanışma dokusunu bir kanser gibi kemirir. Bireyciliği karşı koyulmaz kılan, herkese bir kurtuluş gibi görünmesidir. Gerçekten de bireycilik baskılardan kurtarır ve sınırsız olanaklar açar, ama bu, topluluğun dokusunu oluşturan dayanışmaların bozulması pahasına olmaktadır.

D. Uluslar topluluğunun sonu

Ekonomik ve toplumsal ülkesizleşme, yeni bir uluslararası düzen ya da hatta evrensel bir düzenden daha çok, bir düzensizlik ya da kaos ortaya çıkarmaktadır.

Bu düzensizlik, yarı sanayileşmiş ülkelerin çoğunda vardır. Brezilyalı bir bakan Sao Paulo bölgesiyle ilgili olarak şöyle söy-

28. Jacques ELLUL, **Le Système technicien** (Teknisyen Sistem), Calmann-Lévy, Paris, 1977, s.289

lemiştir: "Burası çevresini yirmi Biafra'nın sardığı bir İsviçre'dir." Bu, gezegen ölçeğinde gerçek olmaya yüz tutmuştur. İster Singapur'da, ister Silicon Valley'de, ister Katanga'da olsun, bir firmanın, bir sanayi ve ticaret yerleşiminin, bir araştırma merkezinin olduğu yerde, görece bir erinç, bir tüketim toplumu hatta devletin bölgesel çapta bir ikamesi hüküm sürecektir. Hiçbir zaman, hiçbir şeyin olmadığı, büroların ve işletmelerin kapılarını kapadıkları yerde, Güney'de olsun, Kuzey'de olsun, hiçbir toplumsal güvencesi bulunmayan ve dayanışmasız bir yoksulluk ve sefalet doğar ya da sürer gider. Bu leopar postlu dünyada, siyaset gittikçe etkisini yitirirken, yönetim, bürokratikleşme palazlanır; polis aygıtları kişisizleşmiş baskılar uygulamak için özerkleşir. Ulus-devletler, en büyükleri ve en güçlüleri bile, bir zamanlar taşra vali yardımcılarının yaptıkları gibi gülünç bir kadiri mutlaklıkla başka yerlerde yapılmış kararnameleri uygulamaya karar vermekten başka bir şey yapmazlar. Şiddet, güvensizlik, terorizm Sao Paulo'da, Bogota'da, Karakas'ta, Lima'da, Meksiko'da zenginlerin kapısına çöreklenir; erinç adacıkları, her geçen gün daha da sofistike hale getirilen elektronik kotlarla girilebilen bunkerlere kapanırlar. Özel milisler, gangsterler ve her çeşitten soyguncular, hâlâ kamu güçleri ve güvenlik kuvvetleri diye adlandırılan güçlerin çaresiz ya da işbirlikçi bakışları altında birbirleriyle hesaplaşırlar. Bu bir bilimkurgu görüntüsü mü? Toplumsal bağın varlığının ve sürdürülmesinin her zaman sorun olduğu Latin Amerika'nın büyük bir bölümünde bu çoktan bir gerçeklik haline gelmiştir. Teknik-ekonomik makinenin bozduğu bir dünyada, toplumsal kurumların röperlerini ve dayanaklarını yitirmesi, az ya da çok hızlı bir biçimde bizi bu yokuşta kaydırmaktadır.

Ulusal-devletsel düzenin bunalımı, gerçek bir uygarlık bunalımının işaretidir. Peki ama bu, tüm uygarlığın sonu mudur?

Bir zamanlar dünyayı biçimlendirmiş bu toplumsal düzenin bildiğimiz çırpınışlar ve acılar içinde çökmesi tam bir boşluk bırakmamaktadır.

Ulusal-devletsel düzenin apansız ya da ağır ağır bozulmasını izleyen kaos, bütün maddi araçlarını bizzat hazırladığı kanlı bir alacakaranlıkta kıyametle son bulmadıkça, yerini "seçeneklere" bı-

rakmaktadır. "Makine"nin gerçekten kendi iklimini bulamadığı yerde, Batılılaşmanın en yüzeysel, direnmelerin en canlı, sınırların en duyarlı olduğu bölgede, yeni bir düzenin ve yeni bir dünyanın dış çizgileri değilse bile, en azından toplumsallıkların kısmen yeniden oluşmasının biçimleri açık seçik ortaya çıkmaktadır.

V. ÖTEDE YA DA BAŞKA YERDE

"Karna ve şen şakrak savaşçılar yola koyulduklarında, yer sarsıldı ve kulakları yırtan bir ses duyuldu. Yedi büyük gezegenin güneşten koptuğu görüldü, göktaşları düştü ve ufuk boydan boya tutuştu. Yağmursuz gökten yıldırım düştü ve korkunç rüzgârlar çıktı. Sonra hayvan ve kuş sürüleri, büyük bir tehlikeyi haber vererek ordunu sollarına alacak şekilde defalarca yer değiştirdiler. Ünlü Karna'nın savaş atları yere yığıldılar. Uzaydan korkunç bir kemik yağmuru yağdı. Silahlar parıl parıl yanmaya, sancaklar dalgalanmaya başladı, binek hayvanlarının gözlerinden yaşlar boşandı. Bu korkunç felaket alametleri ve daha niceleri Kauravaların mahvını bildirmek için belirdiler. Ama kimse bunu hesaba almadı, çünkü yazgı hepsinin yolunu şaşırtmıştı."

Mahabharata[1]

Teknik-ekonomik makinenin iflası, Batı'nın bir uygarlık olarak gerilemesine yol açar. Kalkınmanın başarısızlığı ve ulusal-devletsel düzenin son bulması, bu başarısızlığın işaretleri ve göstergeleridir ama bunun tek nedeni değildir. Farklı toplumların direnmesi, farklı olarak yaşamayı sürdürme kapasiteleri, ilksel toplumların modernliğin türlü çeşitli katkılarını köklü bir biçimde yabancı yönlere çevirme yeteneği, Batılı modelin egemenliğinin yıpranmasına katkıda bulunur. Bu kalıntılar, direnişler ve yön değiştirmeler, Batı'nın düşüşünü dünyanın sonu olarak değil, ama sadece bir uygarlığın sonu olarak düşünmeyi sağlar. Ötekinin diriliği, dinamizmi, tekboyutlu evren yazgısından kurtuluşun habercisidir.

1. Bölüm VIII, 37, çeviri, Garnier-Flammarion, cilt 2, s.168.

1.KALINTILAR, DİRENİŞLER VE YÖN DEĞİŞTİRMELER

Batı, dünyayı yeniden büyüleyecek ve ona anlam verecek bir teknik ve sanayileşme "kültürü" öneremez. Bolluk vaatlerini de yerine getiremez. Bu çifte fiyasko Batı'ya karşı "kültürel" direnişi besler. Batı görünüşte her şeyi silindir gibi ezer, ama ezilen kültürler unufak olmazlar; sadece esnek bir zemine gömülürler. Büyük Meksiko piramidinin tümüyle yıkıldığı sanılıyordu, oysa temelleri sadece Tenochtitlan'ın sünger gibi toprağına gömülmüştü ve park yerleri açılırken bunların yanı sıra, daha eski piramitlerin temelleri keşfedilince çok şaşırıldı... Çok sayıda kültür için durum aynıdır. Özellikle Kara Afrika'da Beyaz sistemi benimseme çoğu zaman görünüşte kalmıştır. "Kâğıdı tanımak" ve oynuyormuş gibi yapmak, hoşuna gitmek ve ona kafa tutmak için Beyaz'ın büyüsüne sahip olmak kaçınılmaz hale gelince, böyle oldu, ama geleneksel kültür değerlerinin korunmasına *koşut* olarak. Sömürge döneminde gelişen bu çifte oyun stratejileri elbette el değmedik özgün kültür bırakmadı. Sömürgeci iktidar, teknik-ekonomik mantık, dozu her geçen gün artan bir bağlanma gerektiriyordu ve gerektirmektedir. Çoğu orada ruhunu yitirdi, sayıları çok daha kabarık olan diğerleri direndiler ve direniyorlar. Modernlik kısmen büyü düşüncesi içinde kabul edilmekte ve onunla bütünleşmektedir. Konuyu pek bilmeyen Batılıya göre ilk bakışta daha zengin ve daha kıvrak olan Kızılderili düşüncesi, Louis Dumont'un çok iyi gösterdiği gibi en etkileyici teknik başarılarıyla birlikte Batı'nın yutulmasına olanak verir.

Öte yandan René Bureau şöyle der: "Bizim kesinlikle gelişme dediğimiz şeyin insana en uygun olduğuna kanmamış insanlar var. Üstelik bu insanlar, ölüm kalım savaşı vermekle yetinmeyip, yaşıyorlar: İnsanlıklarını geliştiriyorlar, seviyorlar, düşünüyorlar, çalışıyorlar, sorumlulukları var, alışveriş içindeler, birbirlerini tanıyorlar, ölüme gözlerini kırpmadan bakıyorlar. Bunun insanı etkilememesi mümkün mü?"[2]

Olaylara evrimci prizmadan bakarsak, aykırı toplumsallıkların bu "sürekliliği", kaybolmaya yüz tutmuş bir "kalıntı" olarak gö-

2. René BUREAU, A.g.e., s.151-152.

rülebilir. Bu süreklilik, çoğu kez doğmakta olan bir kültürleşme biçimidir. Siyasal bağımsızlıklar elbette çok göze batan Beyaz iktidarın yerine özsömürgeleşmeyi getirmiştir ama aynı zamanda, yeni devletlerin ve onların kalkınma projelerinin açık iflası, özgürlük alanları yaratmakta ya da yeniden yaratmaktadır. Öte yandan, modernleşme girişimlerinin başarısız kalmasının yarattığı engelleme, tepkileri beslemekte ve eski iblisleri harekete geçirmektedir. Elbette Batı'mn yoğun saldırısı karşısında, bu direnmeler uzun süre "dayanamayacaklardır." Bununla birlikte, tümüyle Batılılaşmamış ve yoksullaşmış toplumların şansı, Batı'nın gerilemesi ya da yaşlanması değil, yaşadığı bunalımdır. Biz Batı'yı ne idealist Alman felsefesi geleneğine göre bir halk, bir *Volk,* hatta ne de bir topluluğa gönderme yapan (az çok ortak tarih ve yazgı ile birbirine bağlı uluslar kümesi) bir kültür ya da uygarlık olarak tanımladık; onu bir inançla da (Hıristiyanlık) özdeşleştirmedik. Halklar, uygarlıklar, inançlar eskir ve zamanın karşı konulmaz aşındırması karşısında tepki gösterme yeteneklerini yitirirler. Ne var ki, Batı'nın ayırt edici bir özelliği olarak andığımız teknik-ekonomik makine, bütün tarihsel çırpınışlara, inanç yitimine, yaşlı Avrupa'nın gerilemesine, eski ulusların vicdan bunalımlarına rağmen ayakta kalmıştır. Bu, bu "makine"nin ölümsüz ve yıkılmaz olduğu anlamına mı gelir? Biz öyle olduğunu düşünmüyoruz ve nedenini daha önce söyledik. Büyük makine bir karşı-kültürdür. Gücü neredeyse karşı koyulmazdır, ama bu güç ancak kanser gibi kemirdiği bir toplumsal örgütlenmede kendini gösterebilir.

Karşı-kültür olan Batı bu bakımdan, kendi kendisini kemirmektedir. Sanayi kültürü denilen kültürler, daha çok sanayileşmiş kültürlerdir. Eski değerler ve dayanışmalar sanayileşme ile birlikte yaşar, onu canlandırır ama onun bir ürünü değildir. Modern toplumların dinamiği, denge yanılsaması yaratan sürekli bir ileri atılım üstüne kuruludur; sürekli dönüşüm halindeki bir bütünü çimento gibi bağlar. Emperyalizm, Batılı tasarının tam kalbindedir.

Batılılaşmanın başarısızlığı, aynı zamanda düşsel düzlemde, maddi büyümenin yerine başka bir şey önerememe başarısızlığıdır. Batı, dünyayı sadece tekniği ve erinci ile büyüler. Bu az şey değildir, ama yeterli de değildir. Kimlik gereksinimi, yalnızca an-

lamlar sisteminin yerini tutan nicel işaretlerle beslenemez. Batı'nın bunalımı, ne hiç olmadığı kadar sağlam olan teknik makinenin yıkılması ne de hâlâ eskisi kadar yıkıcı etkilerinin tükenmesidir. Batı'nın bunalımı daha çok makinenin iyi işlemesi için gereken koşulları üstlenecek toplumsalın yıkılmasına bağlıdır. Her şeye karşın, fetihçi Avrupa'nın sonu yeni şeylere gebedir. Eski tanrıların çöküşüyle başka tanrılar ortaya çıksa bile, Walhalla* bir bütün olarak çökme tehdidi altındadır. İster eski, ister yeni olsun tüm tanrıları Ragnarök yalayıp yutmuştur.

Buradan yola çıkarak, Üçüncü Dünya'nın Batılılaşmasının iflası, kaosa ve barbarlığa bir dönüş ya da Batı'ya karşı bir direnme ve toplumsallıkları yeniden oluşturma isteği olarak yorumlanabilir. Kaldı ki birinci yorum ikincisini dışlamaz; herhalükârda kimi belirtiler pekâlâ aynıdır.

Mizahi bir öyküde Patricia Highsmith, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde, uygarlaştırma hareketinin bu çözülüşünü ustalıkla sahneler. Kara Afrika'nın tuhaf bir biçimde Zaire'ye benzeyen düşsel ülkesi Nabuti, birkaç yılda terk edilmiş karkasların ortasında tanımlanamaz bir harabeye döner. Giderek her şey, aldırmazlık, uyuşukluk, barbar ve acımasız bir şenlikle bozulur gider.[3]

Bütün bunlar yanlış değildir ve eski sömürge ülkelerinde dolaşan her Batılı, sömürge düzeninin başarılarına özlem duymadan edemez. Dev bir sömürü ve haksızlık üzerine kurulu da olsa, her şey pekâlâ yolundaydı. Sömürü ve haksızlık ortadan kalkmadı, hatta kanlı ve gülünç diktatörlüklerin ortaya çıkmasıyla daha da vahimleşti ama artık hiçbir şey doğru dürüst çalışmıyor.

Benzer bir biçimde Mario Ferreri *İyi ki Beyazlar Var* adlı filminde Afrika'nın Batılı modernliğe karşı müthiş aldırmazlığını gözler önüne serer.

Ekonomik kalkınma da dahil, Avrupa'nın Afrika'ya getirdiği sorunları çözmek, sadece vicdanı rahatsız, güç peşinde koşan ya da

* **Walhalla:** İskandinav mitolojisine göre, savaşlarda ölmüş kahramanların barındığı yer. (ç.n.)

3. Patricia HIGHSMITH **Au Nabuti: bienvenue à une délégation des Nations Unies** (Nabuti'de: Bir Birleşmiş Milletler Delegasyonuna Hoşgeldiniz), "Catastrohes" Kol., Calman-Lévy, Paris, 1988.

kendisiyle barışık olmayan Beyazları ilgilendirir. Afrikalıların ister içerilerde yaşayan halklar, ister başkentlerde yaşayan Batılılaşmış seçkinler olsun, çoğu bize tümüyle yabancı gelen daha başka tasaları vardır.

Sömürgenin teselli bulmazlarının çoğu bu iflaslara alkış tutmaktadır. Beyaz adamın sırtından yükünü atmasını kınarlar ve burada sömürge düzeninin aklanmasını, hatta *yoksul yerlilerin çıkarına*, kuvvete dönüş zorunluluğu görürler.

Daha karmaşık olduğundan, Latin Amerika'nın durumu tümüyle farklı değildir. Batı aşısının başarısı sorunuyla ilgili olarak Castoriadis şöyle söyler: "Brezilya'da bazı Brezilyalılara biraz da onları kışkırtacak biçimde şöyle dedim: "Ülkenizin olası geleceği şu üç sözcükle özetlenebilir: Futbol, samba ve 'makumba' (makumba büyü demektir)."[4]

Batılılaşmanın bu başarısızlığı, Afrikalıların ya da başkalarının başarısızlığı değil, düpedüz Batı'nın, onun evrensellik savının başarısızlığıdır. Sömürge sonrasının yürekler acısı ve gülünç durumlarının nedeni, çoğu kez anlamsız bir taklitçilik ve kültürel kimliklerin yıkılmasıdır. Kültürsüzleşmiş Afrikalı bir Batılı olamamıştır, ama düpedüz kültürsüzleşmiştir; bunun sorumluluğu Batı'ya düşer. Ortak belleklerinden, mahvedilmiş ya da asimile edilmiş seçkinlerinden yoksun bırakılan Üçüncü Dünya halkları yaşamlarını modernliğe yabancı normlara göre sürdürmekte ve artık anlamını ve nedenini bilmedikleri ayinleri uygulamakta direnmektedir.

Oysa Batılılaşmanın terk edilmişlik duygusunda açıkça görülen başarısızlığının yanında, bir sürü uyumlu direnme, artık ve süreklilik işaretleri vardır. Bu işaretler, kültürel canlılığa ve yaratıcılığa tanıklık etmektedir. Bunlar, bağdaştırmacı biçimlerin, sapmaların, karşı-kültürlerin ortaya çıkmasıyla kendini belli eder. Bunlar sadece çıplaklığı örten yaldızlı soytarı giysileri değil, dünyanın Batılı fizikötesine indirgenemez olduğunun süren kanıtlarıdır.

Kongo Havzası'ndaki kimbanguculuk ve kitavala, Benin kı-

4. Cornélius CASTORIADIS, **De l'utilité de la connaissance** (Bilginin Yararlılığı Üstüne.) A.e.,s.108.

yısında, Haiti'de, Küba'da, Brezilya'daki vodu gibi bağdaştırmacı kültler atalardan kalma değerlerle Hıristiyan ayinlerinin ya da modern unsurların bütünleştiği, gittikçe yaygınlaşan canlı inançlardır. Kimbanguculuk Zaire'de yükselişini sürdürmektedir; yeni kiliseler kurulmakta, müritlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Vodunun Brezilya'daki biçimi, olan kandombles, en hoyrat bir biçimde yaşanmış, yüzyıllar süren bir kültürsüzleşmenin ardından Afrika efsanelerinin hâlâ yaşadığını göstermektedir. Bu kültürsüzleşme Katolik din adamlarının zulmü ile daha da ağırlaşan yerinden yurdundan sökülüp götürülme ve esaret biçiminde kendini göstermektedir. Nago kültünün rahip ve rahibeleri, Babalaos ve Yawalorisos kendilerine zulmedenleri kandırmak için çok usta bir kurnazlık geliştirdiler. Bazı Hıristiyan azizlerini kendi Afrikalı tanrılarıyla özdeştiriyorlar ve Beyaz ibadeti görünüşü altında, Siyah ayinler ve kült sürdürüyorlardı. Meryem, denizler ve ırmaklar tanrıçası Yemanja ile, Aziz Hieronymus Olodumare ile, Aziz Sebastien Orisca Olorun ile özdeştirilmişti; İsa, kral Oriska, Orisanla ya da Oxala idi. Azize Barbara'da İansan, Azize Iphigénie'de Oximare gizliydi.[5] Bunun tersine, Kongo kimbanguculuğu, Hıristiyan kültünü ve Siyahi değerlerin dinsel örgütlenişini bağdaştırır. Hıristiyan çileciliğiyle askeri kurtuluş örgütlenmesinin etkinliğini geleneksel törende birleştirir. Eski sistemlere oranla "yeni" ve "modern" olan bu inançlar ve kurgular temelinde, kültürel kimlikler, kentleşmiş bölgelerde bile etnik mekânları aşarak kökleşir.

Sağlıksız bir teneke ve mukavva cehenneminde herkesin insanlıktan çıkmasıyla sonuçlanması beklenen, gördüğümüz gibi en geri ve en anarşik biçimiyle kentleşme, gerçek "karşı-kültür"lerin olgunlaştığı yerdir. Abidjan'in mahallelerinde ya da Kazablanka ve Kahire'nin gecekondularında, Şili'nin Santiagosu'nun *poblacione*'lerinde ve Rio'nun *favela*'larında toplumsal bir doku yeniden oluşmaktadır. Dayanışmalar kendilerine yeni yasallaşma temelleri yaratarak kurulmaktadır.

Özörgütlenme, kaçak elektrik çekme ve su alma dahil, çöplerin kaldırılmasından ölülerin gömülmesine kadar gündelik yaşamın binbir sorununa çözüm getirmeye çalışmaktadır. Kamu güçlerinin

5. Jean ZIEGLER, A.e., s.53.

yetersizliklerine çare aranmakta ve sorunları çözmek için kimi zaman onların uygulamaya koyamayacakları kadar dahice çözümler bulunmaktadır. Kamu güçleri ya da Avrupa fabrikaları çöpleri değerlendirmezken, Kahire'nin toplayıcıları, çöpleri işleyerek para kazanmaktadır. Kahire kenti, toplayıcıların sistemini benimseyip uyarlamakla, gübre üreten, elle ayıklamalı üç yeniden değerlendirme fabrikası kurmuştur. Gübre ve plastik parçaların satışı sayesinde işletme masraflarını karşılayan bu fabrikalar yerine bir zamanlar öngörülen yabancı fabrikalar yapılmış olsaydı, ülkenin borçları büsbütün kabaracaktı.

Sanayileşmenin başarısızlığı ve büyük kısmı kamusal olan, taklitçilik üstüne kurulu resmi ekonomilerin iflası ile, gayri resmi, verimli bir ekonomi ortaya çıkmaktadır. Az ya da çok geleneksel bir toplumsal örgütlenme temeli üstüne yapılanan, büyük kapitalist ekonomi mantığından farklı bir mantığa uyan informel sektör, çoğu zaman varlığını "ıvır zıvır işler"le sürdürür; Üçüncü Dünya kentlerinin karşılaştığı sorunları çözmede beceriklilikle kurnazlık birleşmektedir.

Özerk bir ekonomik dokunun ortaya çıkma olasılığı, geniş ölçüde farklı bir "tüketim modeli"nin varlığına dayanmaktadır. Dünya ölçeğinde standartlaşma ve birörnekleşmenin karşısına sınırlar çıkar. Üçüncü Dünya'nın halk tabakaları Beyazlar gibi giyinmez, onların daha farklı bir saç kesme biçimleri vardır; aynı eşyaları kullanmaz, aynı biçimde yaşamaz, boş zamanlarını aynı şekilde değerlendirmez, aynı yiyecekleri yemezler, Afrika'nın, Asya'nın ve Latin Amerika'nın büyük metropollerinde bile bu böyledir. Afrika'da geleneksel modelden farklı ama yerel ürünleri temel alan (Abidjan'da attieke, Benin'de akassa vb)[6] kentsel bir beslenme modeli benimsenmektedir. Brezilya'da, Meksika'da, Bangkok'ta ve Kalküta'da da durum aynıdır.

Batılı büyük sanayi en azından günümüz koşullarında, bu "kaleleri" ele geçirmeye çalışmamış ya da ele geçirememiştir. Üçüncü Dünya kentleri, mahvolmuş, aşırı nüfuslu ve yüz üstü bırakılmış

6. Attieke, esas maddesi manyoka unu olan bir tür kuskustur, akassa ise asıl maddesi mısır unu olan yuvarlak bir hamurdur. Bunlara fufu, gari, şikvang, dolo, sodabi vb eklenebilir.

köylüler için sadece serap değil, aynı zamanda mucizedir. İstatistiklere karşın, umulanın tersine insanlar buralarda yaşamaktadır.

Genelinde ele alınan İslam köktendinciliğinin günümüzde en tipik göstergesi olan "kimliksel" hareketler daha da karmaşıktır. Bu akımın şaşırtıcı bir biçimde atılım yapması, Hindistan'da aşırı Brahmancılık ya da bölgeciliğin yükselmesi (buna Avrupa'nın eski ülkeleri dahildir) gibi farklı kimlik talepleri aynı türden başka olguları gizlememelidir. Bütün bu hareketleri başlatan modernleşmenin başarısızlığıdır ve bunlar bu başarısızlığın doğurduğu yoksunlukların sonucudur. Günümüzde Müslüman Kardeşler'in ya da Şii hareketlerinin etkisi altında olan Arap kitleleri, yirmi yıl öncesine kadar Nasırcı ya da BAAS'çıydılar, yani modernleşmeye umut bağlıyorlardı ve Arap kalıtıyla modernlik bireşiminin olanaklı olduğuna inanıyorlardı. Bugünkü bağnazlıkları ne büyük bir düş kırıklığına uğradıklarını anlamamıza olanak vermektedir. Elbette, bu akım bir sürü belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Birçok dinsel ve kültürel kalıntıdan beslenir. Zaten onlar olmasa hiçbir zaman ortaya çıkamazdı. Kısmen efsanevi, zaferlerle dolu bir tarihsel geçmiş özleminde, bir direnme ve yayılma gücü bulur. Sanayileşme ve teknikle Kuran'ı bağdaştırma, modernliği olmayan bir modernlik gibi belirsiz bir girişim oluşturur. Bu sapma sorun yaratır.

Söz konusu toplumlar, dini hiçbir zaman toplumsal özdeşleşmenin tek ilkesi yapmamışlardır. *Ümmet* ya da inananlar topluluğu, çok karmaşık bir tarihsel bağlar ağının oluşturduğu, birbirine iyice karışmış topluluklar için sadece düşsel bir birleştirici röper olmuştur. *Şeriat,* hiçbir zaman medeni hukuk olmamıştır ve bağnazlar büyük Arap imparatorluklarının altın çağını bir kokuşma, dinsizlik ve sapkınlık dönemi olarak kınamakta haklıdır. İran'ın büyük devri, aşk ve şarap şiirlerinin söylendiği, zarif minyatürlerin yapıldığı ve Binbir Gece Masalları'nın sarayları devri ayetullahların dayattığı katı ilkecilikle taban tabana zıttır.

Batı'nın yarattığı kültürsüzleşme (sanayileşme, kentleşme ve nasyonalitarizm) dinsel bir yenileşme için, aykırı bir biçimde hiç umulmadık koşullar sunmaktadır. Şimdiye değin görülmemiş bir

çılgın bireycilik, her türlü ülkesel kaydı silerek (marabutizm gibi halk dinleri ibadeti buna dahildir) toplumsal kitlenin tek soyut dinsel bağ temeli üstünde yeniden oluşturulması tasarısına anlam kazandırmaktadır. Batılı evrenselcilik, kendisi kadar güçlü ve tepkisel bir evrenselcilikle karşı karşıya bulunmaktadır. Yine de gerçekten farklı bir yol söz konusu değildir; bu akımın karşı-Batıcılığı derinlerde değildir, açıkça ortaya koyulmaktadır. Dinin totaliter işleyişi bir başka modernlik olmaktan çok, bozulmuş bir modernliktir. Batı'nın maddeci metafiziğini reddetmeyi gerektirir ama maddi temeli, özellikle de tekniği korumaya gereksinimi vardır. Bu müthiş *sapma*'nın Batılılaşma üzerinde yine de oldukça yıpratıcı bir işlevi olmaktadır ve Batılı evrenselcilik değerleri açısından çok endişe verici biçimler dahil, şaşırtıcı hareketlere kadar varabilir.

Batı'dan gayri bir uygarlık olamayacağı için, Batılılaşmanın iflasının belirtileri, uygarlığın genel başarısızlığının bir işareti olarak, tamamen olumsuz bir biçimde yorumlanabilir. Direnmelere ve sapmalara güldürü gözüyle bakılmakta ve bunlar gülüşmelere yol açmaktadır. Tüketim toplumu mallarının asıl kullanışlarından saptırılması ve farklı düşünce sistemleri içinde yorumlanmaları, farklılıkların tanındığının heyecanlandırıcı bir göstergesi olarak değil, normal uygar yaşama doğuştan uyum yetersizliğinin işareti olarak görülmektedir. Elbette bu bir şeyi değiştirmez. Yeniden sömürgeleştirme pek az olasıysa da, bir başka modelin başarılı bir biçimde ortaya çıkması, birçok ortak anı yitip gittiğinden, yaşayagelen ayinler anlamlarını yitirdiklerinden pek mümkün görünmemektedir. Resmi ya da fiili rezervlerde, Batı'nın kültürden yasaklı olarak "korudukları" inatla açık bir asimilasyonu reddederek türlerini sürdürmektedir. Paskuanaların masalsı kültürlerinden geriye ne kalmıştır? Sefil küçük bir topluluk haline indirgenmiş, kendi ufacık "devlet"lerinin yabancı koyunları ve inekleri ellerinden alınmış ve yerleştirildikleri dikenli tellerle çevrili alandan çıkmak için Şili deniz kuvvetlerinden yazılı geçiş izni almak zorunda bırakılmış bu insanların artık ne umutları, ne tutkuları, ne de anıları vardır. Fark olarak, geriye sadece inatla ortaya çıkan, çoğuna keşke Batı güzelce başlattığı soykırımını sonuna

kadar götürseydi dedirten ilke kalmıştır.[7]

Bıkkın Batı'nın gözünde, informel ekonominin en güzel başarıları, öncü tekniklerin görülmemiş yetkinlikleri karşısında folklorik bir "ıvır zıvır"dan farksızdır. Gecekonduların yeni koşullara uymuş toplumsallığı, aşırı sömürünün, taşeronluğun doymazlığı yüzünden kangrenleşmiştir; sayısız çatışmalar yaşamıştır; sağlıksız koşulların, kirliliğin, denetlenmeyen nüfus artışındaki patlamanın yarattığı ölüm tehdidi altındadır.

Saydığımız bütün bu direnme işaretleri, ancak Batı'nın gerilediğini gösteren işaretler bir ön alacakaranlığı çizdiği ölçüde, bir başka projenin şafağını müjdeleyebilir.

2. YENİ PERSPEKTİFLERİN YÜKSELİŞİ

Ulusalötesi teknopolün *off shore* gelişmesi, bir dünya toplumu kurgusunu devam ettiremez. "Dördüncü dünyalaşmış"[8] Üçüncü Dünya yine de evrensel, yani Batılı uygarlıkla belli bir bütünleşme yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir. Buradan geriye dönüş yoktur. Eski dünyaya, onun dengelerine ve kültürel zenginliğine ne denli özlem duyulursa duyulsun, kolay kolay bir geri dönüş olanaklı değildir ve düşünülemez.

Avustralyalı bir hukukçu olan Peter Sack, Papuasya-Yeni Gineli üniversite öğrencilerine seslenirken şöyle diyordu: "Bütün Batılılar geriye dönüşün arzulanacak bir şey olmadığını sizlere bıkıp usanmadan söyleyip duruyorlar. "Cui bono" polis soruşturma ilkesine göre, böyle bir ifade şüpheli görülür. Elbet biz Avustralyalıların yerli halkların önceki durumu yeniden kurmalarından hiçbir çıkarımız yok. Bu, Beyazların İngiltere'ye dönmeleri ge-

7. Kurban edilen Paskuanaların uzun listesi konusunda Francis MAZIERE'nin **Fantastique île de Pâques** (Müthiş Paskalya Adası) adlı kitabındaki heyecan veren tanıklığı (Laffont, Paris,1965) etnolog Alfred METRAUX'nun klasik yapıtı **L'Ile de Pâques'ı** (Paskalya Adası) [Gallimard, Paris,1941] tamamlamaktadır.

8. Jean CHESNEAUX, «Tiers monde "Offshore" ou tiers monde quart-mondisé et libération du troisiéme type» ("Offshore" Üçüncü Dünya ya da Dördüncü Dünyalaşmış Üçüncü Dünya ve Üçüncü Tipte Kurtuluş) **Tiers-Monde,** sayı:100, ekim-aralık 1984.

rektiği anlamına gelir..." Aynı sorun bütün keskinliğiyle Yeni Kaledonya için de geçerlidir. Bu geriye dönüşün arzu edilecek bir şey olmadığı ve mümkün de olmadığı konusuna Kanaklar Fransız uzmanlar kadar bile inanmıyor. Ne var ki, arzu edilen bir şey olanaklı olmak zorunda değildir; hem de bu arzular, kimilerinin taşımasından kuşku duyulan art düşünceler de içerebilir. Geçmişin reddi, Beyazların istedikleri kadar gerekli ve arzulanır bir şey değildir. Çoğu durumlarda halklar, insan toplulukları, yıkılmış toplumların artık az ya da çok bireyleşmiş üyeleri, kendi kültürleriyle kasırga gibi modernliğe geçişin çifte mirasını üstlenerek yaşamak istiyorlar. Kültürel tekbenciliğe mahkûm kültürler ortadan kayboldu, üyeleri öldü. Ayakta kalmayı başaranlar bir ölçüde meydan okumaya, karşı çıkmaya hazır. Teknik-ekonomik mekanizmalara bağlı olduklarından geriye dönüşsüz oldukları söylenen gelişmelerin, kendilerini hiç tepkisiz ezip geçmesini kabul etmiyorlar.

Gecekonduların terk edilmişliğinde olağanüstü bir canlılık gelişiyor. Firmaların hizmetinde uysal ve edilgen sürülere dönmek, baş döndürücü bir üretim ve tüketimin mekanik tutsakları olmak için biyolojik bir yaşamla yetinmek söz konusu değildir. Bir *yaratma*, geleneksel toplulukların kültürel değerlerinden ve tortusal bağlarından yola çıkarak, modernlik nesnelerini ve güçlerini saptırarak ve kendine mal ederek yeniden bir insan topluluğu kurma söz konusudur. Düşünürler ve kuramcılar farkında değiller, ama gündelik somut yaşamda bu iki miras arasında gerçek bir bireşim olmaktadır. Gerçek bir modernleşme sonrasını doğurabilecek bu kaynaşma, bunalım içindeki Batılı dünya düzeninin giderek gevşekleşen düğümlerinde el yordamıyla kendisini aramaktadır.

A. Formel olanın bunalımı ve anlamı

Ekonomistlerin, ölüme mahkûm Üçüncü Dünyalıların *tüm kuramlara karşı* ayakta kalabilme sorunlarını çözdüklerini keşfetmeleri için 1973'ü beklemek gerekti. Resmi istatistiklerde yaşayanlar dünyasından çıkarılmış, Üçüncü Dünya kentleri çevresinde, bilinen kaynaklardan yoksun olarak yığılmayı sürdüren kent berduşları, yitip gitmeye mahkûmdular. Ivır zıvır işlerle ya da

dilencilikle geçinen bu asalakların normal ekonomik kalkınma başarılı olduğu oranda gelecekleri vardı. Bu arada, gebermemeleri için tek şansları uslu uslu geldikleri kırsal kesime dönmek ve toprağı biraz daha etkili bir biçimde işlemekti. İster liberal, ister radikal olsun, yerel kamu güçleri ve yabancı uzmanlar, geleceği, kuralına uygun kalkınmanın pürüzsüz çehresi üstündeki bu çirkinliği gidermekte görüyorlardı. Gerçekten de kalkınma ve modernleşme yolundaki toplumun sağlıklı vücudunda asalak olarak yaşayan eski teknolojili zanaatkârlık etkinliklerinin varlığını hâlâ sürdürdüğü bir alan söz konusuydu. Modern, resmi ve akılcı ekonomiyi desteklemek amacıyla, yasadışı küçük meslekler ortadan kalkmalıydı. Kente göçenler kırsal bölgelere geri gönderilmeliydi. Kimi zaman da devlet kasasından büyük paralarla finanse edilen rakip bir devlet sektörü yapay olarak yaratılarak ya da çoğu yabancı modern özel işletmelere sübvansiyon sağlanarak modern ekonominin dışında durmadan çoğalan, alanı belirsiz küçük meslekler ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Çoğu durumda, bu gelişme düşmanlarına karşı baskı önlemleri alındı. Dedikleri gibi "olaylar inatçı" olduğundan ve Üçüncü Dünya'mn kentsel bölgelerinde eli kolu tutan bireylerin %50 - % 80'i hayatlarını marjinal dünyada kazanıp kamu güçlerinden sadece kendilerini rahat bırakmalarını ve kendi başlarının çaresine bakmak istedikleri görüldüğünden, olguyu kabul etmek zorunlu oldu. Bu sektörü bir tortu gibi görmek, hatta geçici bir olguyla bir tutmak ayıp oluyordu. Elbette postmodern bir toplumun laboratuvarını değil, ama öncelikle "informel" *istihdamı* tanıyıp kabul etmek söz konusu oldu. Böylece ekonomistler, ardından yerel kamu güçleri, o zamana kadar habersiz oldukları bütün bir sektörün gelirlerinin ve üretiminin önemini keşfettiler. Sonunda, moda ve iletişim araçları işe el attılar. Artık bu "informel"leri ortadan kaldırmak ve baskı altına almak değil, tersine onlara yardım etmek söz konusuydu. Onların yapılanmamış sektörü "kendiliğinden bir kalkınma", özendirilmesi ve normalleştirilmesi gereken "yatay bir sanayileşme", kısacası başka bir kalkınma yolu haline geldi. Aynı zamanda, iç ekonomik kalkınma deneyleri, bürokratik tutarsızlığa ve etkinsizliğe gömülürken, hükümet dışı örgütlerin ve başka kuruluşların hümanistleri umutlarını

taşıyacak bu cankurtaran simidini bulunca çok rahatladılar.

Burada bu yeniden değerlendirme girişiminin içerdiği çelişkiler üzerinde uzun boylu durmadan, "ekonomist" yaklaşımın kanıtladığı gibi, olgunun hiç bilinmediğini göstermek önem taşır.

Bu olguyu belirtmek için kullanılan tüm adlar ve bununla ilgili olarak verilen tüm tanımlamalar, onun kendi mantığını belirlemede yetersiz kalındığını gösterir. Bu informel, yapılanmamış, koşut, toplum-dışı, gayri resmi, yeraltı, gizli vb "sektör", bile bile ekonomik yönüne indirgenmiş bu sektör, bir *norma* göre -yapılanmış, resmi, örgütlü- olumsuz olarak kavranır. Formel ekonomi okunabilir ve gözle görülebilir; informel ekonomi, ne kadar canlı, ne kadar önemli olursa olsun bir türe özgü değildir ve endişe vericidir. İnformel ekonomi onaylanmadığı için yeniden kullanılabilirle kullanılmazı ayıklayarak ve birinci bütünü normalleştirerek bundan yararlanmanın önemli olduğu anlaşılır. Evrimci olan ve olmayan bölümle, üretken ve asalak bölüm arasındaki ayrımlar bu amacı hedefler.

Uzmanlarca yapılan tüm tanımlamalarda çarpıcı olan, informel sektörün "kendine özgü türden" yoksunluğudur. Yalnız özgül fark belirtilir. Sektör ekonomik olarak seçilir, dolayısıyla mantığının ekonominin mantığı olduğu varsayılır. Bu nedenle, türün normal *biçimlerine* göre, bu sektör apaçık bir biçimde normal tipten farklıdır. Normal bir imge ile bir olan farklarının tümüne indirgenir ve kendine özgü bir mantığı bulunmadığı düşünülür. Her şey toplumsal olan ekonomi ayrımı içinde ve toplumsalın elenmesi yoluyla kotarılır. Bu ayrımsal yaklaşım ancak anlamsız bir istatistik kavrayışa olanak verir. Kaldı ki çok keyfidir, çünkü normun kendisi açık değildir.

Buna bir de bu olayların bağlam farkını dikkate almadan, geçmişte Batı'da rastlanan benzer olaylara gönderme yapılarak yorumlanması olgusunu da eklemek gerekir. Kendi içinde kavranan informel etkinlikler, gerçekten de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, sanayileşmenin doğmakta olduğu belli başlı Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişen küçük zanaatlara şaşılacak kadar yakındır. Kırsal kesimin proleterleşmesi ve göçler, kentlere nüfus akışına yol açmış, oysa sanayi, bu kullanılabilir işgücünü istihdam etmemişti.

Kentte karşılanması gereken ihtiyaçların büyük olması, geleneksel üretim biçimlerinin bunları karşılamakta yetersiz kalması, küçük zanaatların gelişmesi için elverişli bir ortam hazırladı. Bunlar çoğunlukla bölgesel temelde (Savoie, Auvergne, vb) gelişti, çünkü kültürel ortamlar kentsel bölgelerde kuruluyordu. Büyük sanayinin yayılması, sonraları *geçici* gibi görünen bu informel sektörü giderek ortadan kaldırdı. Günümüzde, Üçüncü Dünya'da küçük zanaatların birden artışının benzer bir olay olduğunu ve aynı yazgıya mahkûm bulunduğunu düşünüyoruz. Bunların birbirinin aynı ya da en azından birbirinin çok benzeri olduğu tartışma götürmez, ama Avrupa'da gelişen küçük mesleklerin yalnız ekonomik yanlarıyla sınırlı kalmadığının altını bastıra bastıra çizmek gerekir. Bu olayın insani zenginliği, olanaklı birçok gelişimin taşıyıcısı olmuştur.

Güncel tarihsel durum Üçüncü Dünya'nın informel sektörünü bir başka yazgıya mahkûm ediyor, daha doğrusu ona daha başka perspektifler açıyor. Bu durumda, bize öyle geliyor ki, hem eski küçük zanaatların anlamını yeniden ele almak, hem bu yeni gelişmenin ortaya çıktığı yeni bağlamı değerlendirmek gerekiyor.

Öncelikle ancak formel olan kavranırsa "informel" düşünülebilir. Oysa formel "biçimsel olarak" teşhis edilebilir olsa da "gerçekte" bunalım içindedir. İnformeli *görmeye* olanak veren kuşkusuz bu durum olmuştur. Gerçekten de 1973 buluşu verimli olmuş, informelin bizim toplumlarımızda da var olduğunu ve düzenimiz içinde en yerleşik röperleri tehdit ettiğini anlamamıza olanak vermiştir.

Formel çalışma, Batı'nın ve merkezi bir öğesi olduğu ekonominin özü ile benzerlikler taşıyan bir uygulamadır. İhtiyaçlarımızı *karşılamak için doğayı dönüştürme* biçimindeki bu çalışma, ancak örtük zihinsel bir evren temelinde vardır. Ona anlamını kazandıran ve onu uygun, dolayısıyla olası kılan kurgular bütünü, ekonominin düşselini oluşturan bütündür. Birbirine bağımlı üç düzey çevresinde örgütlenir: Antropolojik düzey, toplumsal düzey, fiziko-teknik düzey. Bu sonuncu düzey, ekonomik ideoloji içinde birinci sırada ve bütünün temeli olarak ortaya çıkar, ama diğer ikisinin optik etkisi gibi gözükür.

Antropolojik düzey insan kavrayışıyla ilgilidir. Üç inancın

-doğacılık, hazcılık, bireycilik- eklemlenmesi üstüne kuruludur. Toplumsal atom, hazlarını ve üzüntülerini hesaplar ve doğal gereksinimleri karşılamak için eylemini aklileştirir.

Toplumsal düzey, insanı *Homo Oeconomicus* olarak kavrayan anlayışın bir sonucu olan toplum kavrayışıyla ilgilidir. Üretim için olduğu gibi politika için de toplum hayatının *sözleşmeli* örgütlenme tarzı ile ayırt edilir. Dolayısıyla kâr amaçlı bir örgütlenme söz konusudur: Barış, güvenlik, özel mülkiyet güvencesi, işbölümüne ve iş örgütlenmesine en büyük sayıda insan için en büyük zenginliği verme olanağı sağlayan temellerdir.

Fiziko-teknik düzey böyle bir toplumda böyle insanlarca önceden kabul edilmiş doğa anlayışıyla ilgilidir. Bu doğa, çalışma ve üretimle sahiplenilmesi ve egemen olunması gereken hasım bir veridir.

Bu insan, toplum ve doğa görüşü, çalışmaya ve ekonomik ulamlar bütününe anlam kazandırır. Tamamen kendisine referans veren bir anlam alanı söz konusudur. Burada çok kolaylıkla, bir başka biçim altında artık aşinası olduğumuz Batılı çokgenin boyutlarını görürüz. Formel paradigması (çalışma ve ekonomi) bu anlambilimsel alan içinde yer alır. Bir hammadde (doğadan çıkan) üzerinde etki yapmak için araçlar (araç-gereç ve makineler) kullanan teknik özellikte bir etkinlik (dönüştürme/üretme) söz konusudur. Bu etkinliğin ilk örneği kapitalizm öncesi zanaatta bulunurken toplumsallaşmış baskı normu kapitalist *ücret düzeninde* gerçekleşir.

Modern insanların büyük çoğunluğunun somut "ücretli" etkinliğinin, ekonomik düşselliğin zanaatsal çalışma paradigmasıyla hiçbir ilgisi olmadığı doğrudur. Üretken emeğin bunalımı ve hizmetlerdeki artışla bu elle tutulur biçimde kendini gösterir. Öteden beri "sanayinin ve toplumun sağlıksız uzantıları" olarak görülen etkinliklerin, toplumsal olarak geçerli sayılması, çalışma kavramının kendisini çürütmesine yol açar. Malthus bunu ta başında korkuyla görmüştü: "Madem şarkı söylemek için harcanan zahmet üretken bir çalışmadır" diye yazar "bir söyleşiyi eğlendirici ve eğitici kılmak için verilen ve çok daha ilginç sonuçlara ulaştırdığı kuşku götürmeyen çabalar, günümüzde neden üretimden sayılmaz? Tut-

kularımızı düzene sokmak ve kimsenin en değerli varlığımız olduğuna itiraz etmediği tüm yüce ve insani yasalara itaat etmek için gereksinim duyduğumuz çabalar neden anlaşılmaz? Tek kelimeyle şimdi ya da gelecekte, *amacı haz sağlamak ya da acıyı uzaklaştırmak* olan herhangi bir eylemi, neden dışlayalım? İnsanoğlunun hayatının her anındaki tüm etkinliklerinin bu şekilde anlaşılabileceği doğrudur."[9]

Çalışma ve ekonominin anlamsızlığı tehdidi karşısına Malthus ve ekonomistler ekonomik düşsellik fonu üstünde, keyfi ücret düzeni engelini koydular. "İşlerin yürümesi" için böyle olması gerekiyordu.

Üretici emeğin günümüzde yaşadığı bunalım, Batı dünyasında egemen olan *meşruluk* tarzını can noktasından yakalamaktadır. Gerçekten de emek, toplumsal meşruluğun temeli olmayı sürdürmektedir ve güç ile zenginliğin ulusal-devletsel düzen içinde vazgeçilmez bir haklılığı başka hangi efsaneden alabileceği bilinmemektedir.

Siyasetin ve ulusal-devletsel düzenin sonuna doğrudan bağlı olmaksızın, emek bunalımının Batılı uygarlığın temellerini kökünden kazımaya büyük katkısı olmaktadır. Batı uygarlığı tarihi uzun zaman iyimser düşünenlere, her düzeyde yaratıcı bir yıkma süreci olarak görülmüştür. Yıkıcı bir süreç olduğu yadsınamaz. Ulusal-devletsel düzenin ve iş ahlakının sağlamlaştırıldığı bir toplumsal dokunun canlılığı sayesinde, gerçekten uzun süre yaratıcı tepkiler oluşmuştur. Batılı toplumlar kendi çelişkilerini ihraç edebilmiş, sürekli ileri atılımlarla vadeleri geciktirmişlerdir. Yine de çözümlememiz doğruysa, istikrar sağlayan aygıt artık tam orta yerinden isabet almıştır. Yaratıcı tepki artık, çözülmekte olan bir bünye içinde doğamaz, ancak dışarıda ve belli bir ölçüde ona karşı oluşabilir.

B. Toplum ve informel toplumsallık

Bu bunalım Batı'nın özünü derinden etkilediği halde, biz konuyu pek bu açıdan ele almak istemiyoruz; daha basit bir biçimde

9. Thomas Robert MALTHUS, **Principes** (İlkeler), Arthaud, Paris,1820, s.28.

Üçüncü Dünya'da informelin anlamına ulaşma biçimi üzerinde durmak istiyoruz. Gerçekten de informel çalışma, başlangıçta ancak benzer hatta özdeş, herhalükârda -ekonominin *ideolojik önkabulleri* çerçevesine girmeden- formel çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir sonuçlar getiren bir insan etkinliği olarak anlaşılabilir.

Böylece, informel ekonomi, formel ekonomi ile çifte kimlik ve farklılık ilişkisi kurmaktadır. Kimlik, görünüşte normal ve resmen onaylanmış *ihtiyaçları* karşılayan, benzer *istihdamlar* yaratan ve çoğunlukla birbirine yakın *gelir* düzeyleri doğuran, "normal" sektörünkülerle karşılaştırılabilir mal ve hizmetler üretimi doğurmaktan ibarettir. Yine de bu kimlik, ekonomistlerin bile isteye kandıkları bir *aldatmacadır*. İnformel ekonomi, katı anlamda ücretli bir etkinlik değildir. El emeğini ücretlendirse bile ücretli toplumun mantığına uymaz. El emeğinin çoğunlukla aile ya da aşiret ölçeğinde olması ve belirli bir tipe uymaması bir yana, etkinlik, çalışmanın Batı'da kabul ettiği her şeye (görev ahlakı, kurtarıcılık misyonu, vb) uymaz.

Nihayet, informel üretimin amacı sınırsız bir birikim yaratmak ve üretim için üretim değildir. Bir birikim söz konusu olursa, bu, daha geniş bir yeniden üretim için yatırım amacıyla yapılmaz. Sektör, birimlerin bir elde toplanmasıyla değil, bunların çoğalmasıyla gelişir. Kaynaklar geniş ölçüde kültürel gereksinmelerin -şölen masrafları, topluluk dayanışması- karşılanmasında kullanılır.

Batılılaşmaya karşın Üçüncü Dünya, Kuzey'in sanayileşmiş toplumlarının bireycilik evresinden henüz çok uzaktır. Kara Afrika'da (ve dünyanın başka birçok bölgesinde) bir kimseye, ailesinden olduğunu kabul ettiği kişi sayısı sorulduğunda verilen cevap aşağı yukarı üç yüzdür. Beninli bir dostum, aile şöleninde bu rakamın aşıldığını ve herkesin de gelemediğini açıklıyordu; üstelik, Fransız yasasından aynen alınmış bir yasaya göre, sıkıyönetim nedeniyle üçten fazla kişinin bir araya gelmesi yasak olduğu halde! Büyük ailelerin zorunlu olarak parçalandığı kentsel bölgelerde, bir halk belleği ve kültürel kimlikler temeli üstünde küçük örgütlenmeler gelişiyor. Bunlar, ustaca ayakta kalma stratejileriyle günlük hayatın yükümlülüklerini üstleniyorlar. Yalnız

üretim ve satışla değil, aynı zamanda, kendi evini yapma, satın alma kooperatifleri, ortak mutfak, boş zamanları değerlendirme ve yaratıcı etkinliklerle (halk tiyatrosu dahil) ilgileniyorlar.

Özellikle Latin Amerika ülkelerinde dayanışmacı etik, özyönetimli sayısız mikro-örgüt biçiminde ortaya çıktı: Şili'de ekonomik halk örgütleri, Brezilya'da din adamlarının oluşturduğu topluluklar, mahalle örgütleri, gençlik ve kadın hareketleri, yerli dernekleri, çevreci gruplar, vb.

Böylesi bir bağlamda, üretim etkinlikleri, kimi zaman sofistike teknolojiler ve hazır bilimsel bilgiler kullanabilen, doğrudan doğruya bir başka toplumsallığa girerler. Kendi başının çaresine bakma, yaratıcılık, kapitalist girişim biçimini almaz. Atölye, palmiye garaj, (tek gayrimenkul bir ağaç gölgesidir) ya da toplama malzemelerle tenekecilik, tersine özgün bir toplumsal dinamiğe uyar. Mühendis olmadan mühendis, müteahhit olmadan müteahhit, sanayici olmadan sanayicidirler. Sistem içinde fiilen saygınlığını yitirme, sistem dışında bir ikinci şans yakalama olasılığını ortadan kaldırmaz.

"Tıkır tıkır işleyen sanayileşme"ye[10] geçiş olanaksız değil; Batılılaşmanın en çok etkilediği ülkelerde yer yer ortaya çıkıyor; Batı'nın bunalımı, Batılılaşmanın etkisizleşmesi gibi bir eşiğe varmadığı sürece ortaya çıkacaktır da. Çoğunlukla buna yeltenilmiyor, çünkü dünya ekonomisinde yerini alma olasılığı çok zayıf olduğu için cazip gelmiyor. Bunalımın bütün açıklığıyla ortaya çıkması aynı zamanda çözüm için ilk adımdır.

Batı'nın çekiciliğine karşı bu direnmeler bir umut kaynağıdır. Batı'nın ölümünün, zorunlu olarak dünyanın sonu olmayacağını şimdiden bildirmektedir...

Batılılaşma karşısında direnmelere, gelenekleri yaşatma ve sürdürme eklemlendiğinde, informel ekonominin ve toplumsallığın ortaya çıkışı daha da anlam kazanmaktadır. Ulusal-devletsel düzen bunalımı, sanayileşmiş ülkelerin toplumsal dokusunu bozup bizzat toplumsal bağın varlığı için ciddi bir tehlike oluştururken, bu bunalım taklitçi devletin nasyonalitarizmi ve yapay düzeniyle hor-

10. Pierre JUDET'nin daha önce alıntıladığımız ve uygun bulduğumuz deyimine göre.

lanan yaşamsal güçleri ve etkili dayanışmaları ancak özgürleştirebilir. Teknik-ekonomik makine, toplumsal dayanaksızlıktan çalışamaz duruma düşme tehlikesi gösterirken, Üçüncü Dünya topluluklarının makineyi reddetmeleri sonucu saptırılan ve yadsınan yaratıcı enerjileri kat kat artabilir.

"Batılı" düzenin, teknik-ekonomik makinenin toplumsal doku içine yerleştirilmesinin çelişkilerinden kaynaklanan bunalımı, yeni dünyaların, yeni bir uygarlığın, yeni bir çağın serpilip gelişmesinin koşuludur.

GENEL SONUÇ: BABİL'İ KURTARMALI MI ?

"Herkes aynı dili ve aynı sözcükleri kullanıyordu. İnsanlar Doğu'ya doğru giderlerken Şinear ülkesinde bir ova buldular ve oraya yerleştiler. Birbirlerine, 'Haydi!' dediler. 'Tuğlalar yapalım ve onları ateşte pişirelim.' Tuğla taşları, bitüm harçları oldu, 'Haydi,' dediler. 'Kendimize bir kent ve tepesi gökleri delen bir kule yapalım! Kendimize bir ad koyalım ve bütün yeryüzüne dağılmayalım!' "

Kudüs Kutsal Kitabı, *Tekvin* II: 1-6.

Batı freskini kaba hatlarıyla çizerken tabloyu kararmak arzusuna teslim olup peygamberleri, Babil'in düşüşünü haber vermeye iten bir öz nefrete kapılmadık mı?

Buraya kadar yazılanları biraz alelacele okumakla ortaya çıkabilecek felaketçiliği kuşkusuz hafifletmek gerekir. Batı'nın sonu ille de kıyamet değildir. Kaldı ki modernliğin getirdiği "kurtarıcı" özlemler, nasıl olur da korunmaz? Haksızlığa uğramış insanları tutkuyla savunmayı ve önemli bir sezgi payını dışlamayan, ama olasıyı ve arzulanırı serinkanlılıkla ve yansızlıkla belirlemeye çalışan bir çözümlemede, maniciliğe* yer yoktur.

* **Manicilik** ya da **maniheizm:** Mani'nin tilmizlerinin iki eşit ve karşıt iyilik ve kötülük ilkesinin birlikte var olmasına dayanan öğretisi. Sözcük, genel anlamda, her şeyi, biri tümüyle benimsenen ve öteki ayrım gözetmeden reddedilen iki parçaya ayıran görüşü belirtmede kullanılır. (ç.n.)

A. Kıyamet arzusunun ötesinde

İlerlemeyi, büyümeyi, kalkınmayı icat eden, kendi hedefi doğrultusunda belirsiz ve kendince iyi bir yürüyüşe köklü bir inanç içinde yaşayan Batı, aykırı bir biçimde gerilemeyi, çöküşü, kaosu da *icat* etmiştir.

Önceki toplumlar, özellikle de Batılı olmayan toplumlar, kendilerini "tarih" içinde düşünmüyorlardı. Onların büyüklükleri ve çöküşü, ancak dışarıdan yöneltilen bir bakışın yargısı olabilir. Kendilerini *çevrimsel* olarak düşünseler bile, gerileme evresi sadece geçici bir geri çekilme, değişmez bir düzende bir aşamaydı. Greklerin kaosu, Yahudilerin *tohu-bohu'su* insan düzeninin ortaya çıkmasından önceki ilk kozmik durumdur.

Aydınlanma düşünürleri, Roma İmparatorluğu'nun düşüşünü, Arap dünyasının çöküşünü, Çin İmparatorluğu'nun gerilemesini "icat" ederlerken, Batılı silahlar, XVI. yüzyılda Amerika yerlilerinin uygarlıklarını harabeye çevirdikten sonra, Hindistan'da Büyük Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açmışlardır.[1]

Platon'un ve Aristo'nun siyasal biçimlerin bozulması ve yozlaşması üzerine geliştirdikleri eski çevrimsel şemaların, İslam düşünürlerinin şemalarının -bunlardan biri de, İbni Haldun'un, bireyciliğin ve hazcı bencilliğin mayası olan kent uygarlığının gevşettiği kent hanedanlıklarının yıkılarak yerlerine *assabya'*nın ("dayanışma") bozulmamış olduğu göçmen kabilelerin geçmesini öngören şemasıdır- 18 eyaletli değişmez Çm İmparatorluğu üstündeki hanedanlıkların birbiri ardınca gelmesini Gök'ün himayesini yitirmesiyle açıklayan Çinli tarihçilerin şemalarının yerine, XVIII. yüzyıl filozofları iç ve dış nedenler diyalektiğinin bir çözümlemesini önerirler. Bu çözümlemede, ilkelerin kokuşması ve seçkinlerin yozlaşması düşüncelerinin yanında ya da yerine, insan aklının "sonsuz yetkinleşebilirliği"ne duyulan inanç ortaya konur (Turgot -Condorcet). Yükselen burjuvazi modern toplumun (ve aklın) üstünlüğüne inanır ve bunun işaretlerini her yerde -siyasal biçimler, törelerde incelme, ticaretin gelişmesi- görür. Her şey,

1. Tahar MEMMI, "Sous-développement et décadence" "Azgelişmişlik ve Gerileme", **Tiers- Monde** sayı: 100, aralık 1984.

hatta apaçık gerilemeleri bile, uygarlığın *karşı koyulmaz* ilerlemesine katkıda bulunur. Yılların ve olayların akışı içinde, bu öğreti öyle bir güç kazanır ki, kendisinden başka her türlü içerikten boşaltılmış ilerlemenin *apaçık* olduğu konusunda en küçük bir kuşku duymak olanaksızlaşır. Bu, gelişmenin gelişimidir.

Bu yeni "ilkeler", XIX. yüzyılın toplumsal bilimlerine neredeyse tek başına egemen olacak ve XX. yüzyılda teknik ilerleme ve sınırsız sermaye birikimi biçiminde, açık seçik uygulamalara dönüşeceklerdir.

Kuşkusuz, başkalarının *çöküşünün* ilkelerini bile Batı'ya uygulamaya kalkanlar olacaktır. Ekonomi tarihçileri, ilerici gidişi bunalımlar ve durgunluklar saptamasıyla görecelileştireceklerdir. Özellikle Marx, kapitalist sistemin dönüşmesini yaratacak büyük bir bunalım öngörür. Pareto "seçkinlerin dolaşımını" ekonomideki çalkalanmalarla bağdaştırır. Bununla birlikte, teknik ilerlemenin doğrusal artışı, üretici güçlerin gelişmesi, tıpkı ekonominin gelişmesi gibi bir kazanım olarak kalır. Teknik ve ekonomi üstüne kurulmuş Batılı uygarlık, dönüşümler ve devrimler geçirebilir, gelişmesi engellenemez ve konumu zorla ele geçirilemez. Tam tersine her gerileme, ileri hamleler yapmasını sağlar.

Tarihi hâlâ ilkeler üzerine kuran "gerici" ya da "idealist" düşünürler, Oswald Spengler ve Arnold Toynbee gibi, "Batı'nın çöktüğünü" ilan edebilirler. Onlar yandaş bulamamış ve gerçekten ciddiye alınmamıştır. Sömürge imparatorluklarının ortadan kalkmasının, Rus Devrimi'nin, dünya savaşlarının, Üçüncü Dünya'daki karışıklıkların ne önemi var, işler yürüyüp gidiyor. Hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, güçlü ve sarsılmaz bir gelişme söz konusudur. Son yıllarda karşılaşılan güçlüklere rağmen dünyanın, Batı'yı Batı yapan değerlerde, yani teknik ilerleme ve ekonomik kalkınma ortamında birleşmesi, hiç bu noktalara varmamıştı.

Kıyamet kâhinleri, çoğu kez kendi iç dramlarını evrensel bir dram olarak alan ya da en azından yitip gitmekte olan bir sınıfa, bir gruba ya da bir ülkeye mensup olup, yerel bir olayı dünya boyutlarına yayan felaket kumkumalarıdır.

Carl Schmitt çoktan şu saptamayı yapmıştı: "Bir halkın, siyaset

alanında tutunacak gücü ya da isteği yok diye dünya siyasetinin sonu gelmez. Bu sadece zayıf bir halkın sonu olur."[2]

Geliştirdiğimiz düşünce de kuşkusuz bu durumun dışına çıkmıyor. Yaşlı Avrupa'ya ait olmamız ve Fransız olmamız, bizi olayları böyle görmeye yöneltiyor. Bir Avrupa Birliği'nin kurulmasına bağlanan umutlara karşın, üye ülkelerin yöneticileri, gerçek bir siyasal birliğin önündeki engeller konusunda görüşbirliği içinde olmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Ve ikinci derecede büyük devlet olan Fransa, dünya sahnesinde gerilemesinin kaçınılmaz dramını seyretmekten bıkıp usanmıyor.

Elbette bu durum bizi zamanın ezgisini, bir çağın bitişi ezgisini algılamaya daha duyarlı kılıyorsa, çözümlemelerimizin, gözlemevimizin bulunduğu küçücük toprak parçasını aştığını ve daha geniş bir dünya için geçerli olduğunu iddia ediyoruz.

Çoğu kez haklı olarak "beyaz adamın hıçkırıkları"na[3] mal edilen bu "kendinden nefret"ten kurtulmayı denemek için kıyameti bir felaket olmaktan çıkarmak gerekir. Kara haber kâhinliği yapmaya gerek yok. Avrupa'nın çöküşüne karşı olmak bize ahlaki görünmese de, bunu dilemek de pek olanaklı gibi gelmiyor. Kıyametçilik görüşü apaçık şeylerle kritik işaretlerin içi içeliği üstüne kuruludur. Fani olduğumuzu biliyoruz; Batı'nın bir istisna olduğunu düşünsek bile, uygarlıkların ölümlü olduğunu öğrendik. Son olarak, nükleer silah stoklarının gezegeni havaya uçurmaya fazlasıyla yettiğini ve sorumluların ne bilgeliğine, ne de tedbirli oluşlarına güven duyulamayacağını bilmiyor değiliz. Bu nedenle, her bunalım işaretinde hemen aşırılıklara geçme isteği duyulur. Bizce burada aşılması zorunlu olmayan küçük bir kayma var.

Batı'nın sonunu sağduyu ile düşünebilmek için, hem ölümsüzlük düşselinden hem felaketin büyüsünden kurtulmaya çaba göstermek gerekir. Aslında bir uygarlığın sonunun gerçekten bilinen tek bir örneği var: Bu da, modern dönemi hep meşgul etmiş bir son ve antik dünyanın sonu; daha açık bir deyişle Roma İmparatorluğu'nun çöküşü. Kendi çöküşümüzün nasıl olacağını dü-

2. Carl SCHMITT, **La Notion de politique** (Siyaset Kavramı), Steinhauser çevirisi, Calmann- Lévy, Paris,1972, s.97.

3. Pascal BRUCKNER, **Le Sanglot de L'homme blanc** (Beyaz Adamın Hıçkırığı, Le Seuil, Paris, 1983.

şünebilmek için her zaman başvurulan örnek bu. Doğrusu, bu örnek her şey olabilir ama bir felaket örneği değildir. Bu bitmeyen bir sondur ve dramatik çöküş, tarihçilerin tarihi *sonradan* yazmalarının bir biçiminden başkası değildir. En hazin dönemle sınırlamak bakımından, İ.S. III. yüzyıl ile VI. yüzyıl arasını alacak olursak, imparatorluğun çeşitli köşelerinde elbette felaketler olmuştur ama her dönemde yerel felaketler hiç eksik olmamıştır. Genel huzur dönemleri ve belirli yerlerde mutlu durumlar da yaşanmıştır.

Hiçbir dönemde tek ve genel bir felaket yaşandığı görülmemiştir. Hatta Alaric'in 410'da Roma'yı alması yalnız bizim için bir çöküş simgesidir. O çağda yaşayanlar için bu, imparatorluk içindeki çekişmelerin talihsiz bir bölümü ve Ravenna'nın Roma'dan daha önemli olduğunun işaretidir.

İmparatorluk miti Karolenjiyen Batı'da, Bizans'ta ve ancak 1806'da düşen Kutsal İmparatorluk'ta sürüp gittiğinden, anlam yitimi çok yavaş ve son derece uzun olmuştur. Antik dünya, hiç kimsenin ruhu duymadan ölüp gitmiştir. Peki bize kendi uygarlığımızın ölümünü kim duyuracaktır?

B. Evrensellik özlemi

Batı, bize kimsenin bilmediği ve sonunda ölüm tehlikesi olan anlamsız amaçlar için insanları ve kültürleri öğüten bir bomba gibi göründüyse de, yalnız bu kadar değildir. Yunan-Yahudi-Hıristiyan tasarıda, kardeş bir insanlık özlemi vardır. Gezegenin kültürsüzleştirilmesine ve her biçimiyle emperyalizme koşut olarak Batı, tüm insanların kendilerine bir yer bulabilecekleri ve her birinin özgür yurttaşı olduğu kurtulmuş bir site düşünü üretmiş ve geliştirmiştir. Bu tasarı, istenen, olanaklı bir şey midir ve hangi koşullarda? Kimilerinin teknik sayesinde gerçekleştirildiğine inandıkları Göğün fethi düşü, tamtamına bir Babil düşüdür. Yehova bile buna inanmıştır. "Oysa Yehova, insanların kurdukları kenti ve kuleyi görmek için indi. Ve Yehova dedi ki: 'Bak hepsi tek bir halk oluşturuyor ve tek bir dili konuşuyorlar ve onların girişimlerinin başlangıcı işte böyle!' Artık onlar için gerçekleş-

meyecek hiçbir amaç yoktur."[4]

Gerçekten de insanların tek bir halk oluşturduğu ve tek bir dili konuştukları ve onlar için gerçekleştirilmeyecek hiçbir niyetin olmadığı zamanlar sonunda geldi. Ama kurdukları site bir şeye benzemiyor. Orada adaletsizlik, şiddet, nefret hüküm sürüyor. Site kendi kendisini parçalıyor. Bolluk yaratması ve kavgaları yatıştırması gereken teknik, adaletsizliğe, şiddete ve nefrete sayısız olanaklar hazırlıyor. Yok olup gitme tehlikesi her zaman olduğundan daha güçlü.

Düş karabasana döndü diye vaatlerinden vazgeçmek mi gerekir? Ne olursa olsun, Babil Kulesi'ni kurtarmak için mücadele etmek gerekir mi? Birörnek ulusalötesi bir kültürün zaferi kazanması arzulanır bir şey değil midir? Bu evrensel kültürün birçok Amerika yerlisinin içine gömüldüğü toptan *terk edilmişlik* yerine, herkesin ve her kişinin iletişimini ve anlaşmasını sağlamayı başardığını varsayalım. Bundan daha çok ne istenebilir? Bir Batılı Batı'nın teknik-ekonomik makine olarak olumsuzluklarının ve tehlikelerinin ne kadar bilincinde olursa olsun, Yunan-Yahudi-Hıristiyan uygarlığının ürettiği kimi değerlerden vazgeçmesi olanaksızdır. Kültürlere saygı ve halkların hakları kadar, insan hakları ve insan kişiliğine saygı da gerçekleştirilmesi vazgeçilmeyecek bir hedef olan bu mirasın parçalarıdır; bunu yaparken salt biyolojik hayat dini putçuluğunu ve kimliksel söylenceyi reddetmek zorunlu görünüyor. Batı, "kültürel tekbenciliği" yıkmıştır. Kuşkusuz bu yıkım geriye dönüşsüzdür. Geleceği önceden görebildiğimiz kadarıyla, tekil bir insan topluluğu artık kendisine "insanlar", "gerçek insanlar" diyemeyecektir. Modernlik sonrasında çeşitli kültürlerin yeniden doğuşu görülse bile, bunlar hiçbir zaman tümüyle eskisi gibi olmayacaklardır. Bir kültürün başka kültürlerin varlığından habersiz kalması olanaksızdır ve bu olanaksızlık barbarların her şeye karşın insan olduklarını düşünen önceki bilinçten çok farklıdır. Buna yerinmek ve kültürel tekbenciliği yeniden yerleştirmeyi istemek mi gerekir? Kurtarıcı akıl mirasının iyice araştırıldıktan sonra kabul edilmesi birtakım sorunlar yaratacaktır; bileşenlerin ayrışması mümkün müdür?

4. **Tekvin,** 11: 7.

Eşitlik paradoksu, Batılı pratik aklın karşısına çıkan en yürekler acısı sorunlardan biridir. Gerçek eşitlik olmadan gerçek kardeşlik olmaz, ama koşulların benzerliği ve durumların eşdeğerliliği olmadan da eşitlik olmaz. Çatışkının kuramsal çözümü, aynı ölçü ile ölçülebilirlik alanı dışında eşdeğerlilikler koymaktan ibarettir. Bütün insanlar eşittirler ve birbirleriyle *karşılaştırılamaz* oldukları için denktirler. Farklı olma hakkının tanınması, daha önce Aydınlanma filozoflarınca ileri sürülmüş ve bilinen aşırılıklardan hiçbirini önleyememiş olduğu için pek de güven vermemektedir.

"Risk diye bir şey varsa" der evrenselci anlayışta olan Raymond Aron," bu birörneklilikten çok konformizm riskidir."[5]

Burada, Alexis de Tocqueville'in güçlü düşüncelerinin izine rastlarız. Eşitliğin karşı koyulmaz yükselişini görünce kapıldığı korku büyük ölçüde bu konformizm tehlikesini algılamasına bağlıdır. Koşulların bir düzeye getirilmesinin ve yurttaşları "kitleselleştirme"nin doğurduğu konformizmin, hangi uçurumlara sürüklediğini ulus-devletler düzeyinde gördük. Totalitarizm üniformadan hoşlanır ve konformizm doğruca buraya varır.

Batı'mn bütün "kusurları"nın dışında bile, birörnekleştirici sürecin evrenselleşmesi çok kötü sapmalara yol açabilir. Kardeş dünya imparatorluğunun, büyük biraderin, Orwell'in Big Brother'ının dünyası olma tehlikesi oldukça yüksektir. Bu dünya toplumu teknisyen olarak kaldığı sürece risk daha büyüktür. Oysa Jacques Ellul'ün ses getiren çözümlemesi kabul edilirse, "Gerçekte bir tek yol vardır: Var olabilecek en totaliter dünya diktatörlüğü. Tekniğe tam atılım yaptırmanın ve biriktirdiği mucizevi zorlukları çözmenin tek yolu kesinlikle budur."[6]

Nihayet, Batılı hümanizm adına, kardeş bile olsa tek bir dünya karşısında bazı önyargılar duyabiliriz. İnsanın çoğulluğu, yaratılış düzeyinde olduğu gibi kültürel düzeyde de belki ayakta kalmanın koşuludur. Bugün yadsınan ve horlanan kültürlerin, bizzat özgünlüklerinden dolayı, yarın tarihin meydan okumasına kafa tutabilecek en elverişli kültürler olmayacağını kim bilebilir? Büyük

5. Raymond ARON, **Les Désillusions du progrès** (İlerlemenin Düşkınklıkları) Calmann-Lévy, Paris, s.117.
6. Jacques ELLUL, A.g.y., s.287.

ölçüde Batı'nın eliyle, insanlığın kültür mirasının yoksullaşması o zaman değeri biçilemez bir zarara yol açardı. Kültürel farklılığın gerçek bir evrenselciliğin anlamlı düzeyi ile bağdaşabileceği de hiç kesin değildir.

Etnolog Marc Augé şöyle haykırır: "Bu farklılıklar terimi en uç noktasına kadar götürülürse, kültürler arası iletişimsizliğe kadar varılacağını belirtmek gerekir ve kanımca her şey bunun tersini kanıtlıyor."[7] Bu, oldukça iyimser bir görüş. Kuşkusuz antropoloğun *kişisel* deneyimi, iletişim olanağı üstüne kuruludur ve bunu doğrulamaktadır. Ama kültürler arası ilişkilerin yarattığı ortak deneyimler daha sakınımlı bir görüşe götürmektedir. Pierre Loti'nin, Çinlilerle Avrupalı denizciler arasındaki ilişkiler konusundaki sömürge notları konumuz açısından bana çok uygun gibi görünüyor: "Kaldı ki, kendi ağaçtan kefenine kapanmış ve her şeyden ayrılmış bu küçük dünya, nasıl böyle olduğuna değil de, başka türlü olmasının pekâlâ mümkün olabileceğine şaşıyordu... Kendilerini birbirlerine karşı son derece yabancı hissediyorlardı."[8]

Çoğul bir insanlığı tanıma, belki de özgürleştirici aklın bir mirası olan dar bir yoldur. Bu mirasa duyulan özlem Batı'nın çözülmesiyle ortaya çıkacak kaosun, yıkıntıların ve umutların ortasında kurtarılmayı hak etmektedir. Ne var ki sahte evrenselliğin kurduğu sayısız tuzağa düşmekten kendini korumak uygun olacaktır.

Cornélius Castoriadis gibi Batı'nın uyanık ve eleştirici bir düşünürünün tutumu insanı hayretler içinde bırakıyor: "Bana ikili bir soru sordunuz. Birincisi 'Başkalarından üstün müyüz?' İkincisi, 'Evrenselliğin değerini doğrulamak gerekmez mi?' Kendi payıma, ilk soruya hiç çekinmeden evet derim. Orwell'in sözlerini açarak şöyle yazdığım oldu: 'Bütün kültürler eşittir ama biri var ki diğerlerinden daha eşittir, çünkü kültürlerin eşitliğini bir tek o kabul eder.'"[9] Bu kolayca anlaşılabilir yanıltmaca kültürlere ve farka saygının sınırlarını doğru, ancak tek yanlı kavrayan budunmerkezci bir konumu gözler önüne sermektedir.

---

7. **Bilginin Yararı Üstüne,** A.g.y., s.96.
8. Pierre Loti, **Matelot** (Tayfa), Calmann-Lévy, Paris, 1948, s.175.
9. Cornélius CASTORIADIS, **Bilginin Yararlılığı Üstüne,** A.g.y., s.99.

"Zina yapanların taşa tutularak öldürülmesi, hırsızlık yapanın elinin kesilmesi, küçücük kızların sünnet edilmesi, cinsel ilişkiyi önleyen ameliyat uygulaması bizce kabul edilemez... Benim kültürlere saygım bunları kapsayamaz. Bununla geriye kalan arasında yine de belli bir dayanışma olduğunu düşündüğüm ölçüde, bir soru işareti beliriyor. Kuşkusuz benim kendi değerlerim, yani kabul ettiğim ve kendi kültürüm içinden seçtiğim değerler gereğince, Başkası'nın kültürüne saygım buraya kadardır; anlamaya çalışırım, ama kabul ettiğim anlamda ona saygı duymam."[10]

Castoriadis hem haklı, hem haksız. BİZİM İÇİN kabul edilmezin altını çizerken haklıdır. Bunlara, konkistadorları dehşete düşüren ve Aztekler soykırımını hızlandırmak için Engizisyon'un insanları yakmasını aklayan insan kurban etmeyi ekleyebiliriz. Bütün bu barbar gelenekler, bizim yaşama saygı anlayışımıza çok terstir. Kuşkusuz, sivil barış zamanlarında, trafik kazalarında, vahşilerin hiçbir dinsel ayinde öldürmediklerinden çok daha fazlasını öldürüyoruz. Etnologların bu gözlemi doğru, ama bir şeyi değiştirmez. Tıpkı bizimki dahil her toplumun kendine özgü şiddet ve yok etme ayinleri olduğu saptaması gibi. Bizimkiler de en azından "vahşilerinki" kadar iğrençtir. Günümüzdeki işkence ve soykırımlar, Tupinamba yerlilerinin insan yeme şenliklerini ya da Azteklerin insan kurban etmelerini ve hatta eskiden dinsizlerin diri diri yakılmasını barbarlıkta geride bırakır. Bu savunulmaz canavarlıklar ne karşılaştırılabilir ne de hesaplanabilir. Ayrıca, Batılılar bizim barbar ayinlerimizin hiçbir zaman toptan onay görmediğini ve her zaman bunları reddedecek sağduyulu insanların bulunduğunu söyleyebilirler. Holist toplumlarda bunun böyle olmadığı kuşku götürmez. Bu hoşgörüsüzlüğü anlamak en azından ortaya koymak için, bizim sözümona *yaşama saygı* ve insan kişiliğinin bütünlüğü anlayışımızın çiğnenmesine değil, asıl ölüme saygı anlayışımıza ters düşen öteki geleneğe yani "yamyamlık"a bakmamız gerekir. Bununla yemek *amacıyla* bir insanı öldürmeyi kastetmiyorum -bu yine bizi yaşama saygıya gönderirdi- ama sadece ölüm nedeni (ceza yaptırımı, ayinsel ya da doğal ölüm) ne olursa olsun, öldürdükten sonra yenmesini kastediyorum. Hem-

10. A.g.y., s.109.

cinslerine sevginin son kertelerine kadar zorlandığı Papuasya-Yeni Gine'ye bir süre önce yaptığım yolculuk sırasında, misyonerler, hatta etnologlarla giriştiğim tartışmalar, beni temel bir ölçüt bulunduğuna inandırdı. Hem uygar olup hem de insan eti yemek mümkün değildir. Ne var ki yararcı akıl, ölüleri ikinci bir işlemden geçirmeyi ve artıkların ekonomik "kullanımını" buyuracaktır. Herhalükârda, "vahşilerin" yamyamlığının ender olarak yalnızca yararcı akıl üstüne temellendiği bilinmektedir. İnsanlar çoğu kez erdemleri aile içinde korunsun diye yakınlarını ya da rakip kabileleri bunlardan yoksun bırakmak için düşmanlarını yerler. Bu yamyamlık ölüye tapmayı ve saygıyı hiç mi hiç dışlamaz, tam tersine.

Hatta ruhun ölümsüzlüğü inancıyla da bağdaşır. Kuşkusuz bedensel dirilme konusunda bazı sorunlar doğurur, ama bunlar da aşılmaz değildir. Yamyamlığın özel önemi, bana öyle geliyor ki yamyam uygarlıkların "aşağı" olduğunu gösteren hiçbir akılcı kanıtın olmayışından kaynaklanıyor. Burada yaşam, nitelikten niceliğe geçiş üzerinde oynayarak yanıltıcı oyunlarını göstermez. Bu tabuyu tam olarak paylaşıyorsam, gerçekten anlamadığımı itiraf ediyorsam da, olağanüstü gücünü yine de görüyorum. Tek akılcı tutum hoşgörülü olmak olmalıydı: "Madem siz sevmiyorsunuz, bari başkalarını iğrendirmeyin." Oysa, dayanılmaz olan zaten bu "fark"tır. Kuşkusuz bu fark, özünde Batı'da bile en az hoşgörü gösterilen beslenme tabularıyla aynı türdendir.

Amerikalılar at eti yemezler ve başkalarının yemesini de engellemek isterler. "Yamyamlar"[11] gibi at eti yediklerinden kuşkulandıkları Fransızları yargılarlar. İnsan kurban etme kadar, yamyamlık da Batı'nın silah zoruyla hoşgörüyü ve kültürlere saygıyı kabul ettirmesine yaramıştır. Burada kültürel farkın *dayanılmaz niteliğinin* değilse bile en azından sınırlarının tam ortasında bulunuyoruz.

İşte burada Castoriadis ve onun gibi düşünenlerden ayrılıyoruz; Batı'nın kültürlerin eşitliğini tanıdığı kesinlemesi çok tartışma götürür. Ne yazık ki bu eşitlik, tıpkı Yerli'nin değeri gibi ancak *öldükten sonra* tanınmıştır. Kaldı ki tanıma, kültürel tekbenciliğe gömülmüş bütün öteki toplumların tanımasından kuşkusuz ne üstün

11. Bakınız Marshall SAHLINS'in zekice çözümlemesi, A.g.y'da, s.211.

ne de farklı yapıdadır. Barbarların ve kültürlerinin değerini tanıyanlar Grekler oldu ve etnologlar, onların karşılarında kendileri kadar (ve çoğu kez daha fazla) önyargılardan arınmış muhataplar bulduklarını bol bol anlatırlar. Tüm toplumlardaki bu mutlu karşılaşmalar bizi kardeşlik özlemi konusunda umutsuzluğa düşmekten alıkoyuyor, ama her türlü aşırı iyimserliği de bize yasaklıyor. Bizimki bile olsa, tek bir kültürün tekeline girmiş bir evrenselliğin olamayacağını düşünüyoruz. Tarihselötesi ve varlıkbilimsel değerlerin evrenselliği, tıpkı Platon'un düşünceleri gibi bir yanılsamadır. Başkalarının barbar geleneklerine duyduğumuz nefret gerçekten evrensel değerlere tapınma üzerine değil, ama sadece bizim *Batılı nedenlerimize* tapınma üzerine kuruludur. Gerçek bir evrenselliği düşlemeden önce, kendi uygarlığımızın barbarlığını, hatta *başkalarının gözünde* onun hoşgörüsüzlüğünü sorgulamak yerinde olur. Batılı olmayan toplumların gözüne korkunç, canavarca gelen birçok gelenek, göreneklerimiz var. Bu toplumlar sonunda bunları *sineye çekmişlerse*, başka seçimleri olmadığından ve bize dayanılmaz gibi gelen uygulamaları, bizim yaptığımız gibi yasaklayamadıklarındandır.

Bir Hindu için bir ineği öldürmek ve yemek canavarlıktır ve bu onun için öylesine sarsıcıdır ki, bizim Brahman bir dulun kocasının yakıldığı ateşe kendisini atmasına göz yumulması olayı karşısında yaşadığımız sarsıntı solda sıfır kalır. Dünyayı Hindistan fethetseydi, dul kadınların bir daha evlenmemesi kadın haklarından biri olurdu ve ineklerin katledilmesi yaşama saygıya karşı işlenmiş bir suç olarak yasaklanırdı. Dolayısıyla, düşünülebilecek tek gerçek evrensellik ancak *gerçekten* evrensel bir uzlaşma üstüne kurulabilir. Bu ise kültürler arasında gerçek bir *diyalog*'dan geçer. İletişim olanakları bulunduğuna göre, böyle bir diyalog mümkündür. Ancak, tarafların her biri ödünler vermeye hazırsa bir sonuç alınabilir. Her kültürün ötekilerden öğreneceği çok şey olduğu ve onların katkılarıyla zenginleşeceği inancını paylaşıyoruz. Gelgelelim, al gülüm, ver gülüm oyununu herkesin oynayabileceği biraz kuşkulu. Bu oyunun ana kuralı, iki tarafın da karşılıklı alışverişlerinden zevk alması ve Öteki'nin barbarlığından vazgeçmesini sağlamak için, Beriki'nin barbarlığı bir kenara

bırakmasıdır. Kendisini şiddetle dayatan ve Öteki'ni yok saymakla sürüp giden sözümona bir evrenselliğin sahtekârlığı üstüne kalıcı bir şey kurma umudu hiç olmadığına göre, insanların bir arada kardeşçe yaşayacakları ortak bir mekânın günün birinde keşfedileceği ve kurulacağı konusunda bahse girmeye değer.

EK

ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN GELİRLERİ

Çokuluslu yapım işletmeleri	Asıl ülkesi	Milyon dolar olarak net gelirler	Çalışanların sayısı
IBM	ABD	6 582,00	394 930
General Motors	-	4 516,50	748 000
Canadian Pacific	-	3 422,06	120 000
Chrysler	-	2 380,00	100 435
General Electric	-	2 280,00	330 000
Du Pont De Nemours	-	1 431,00	157 783
Toyota	Japonya	1 255,95	59 500
Reynolds Industries	ABD	1 210,00	97 551
BAT	İngiltere	1 132,56	212 822
Matsushita Electric Industrial	Japonya	1 009,53	132 814
Eastman Kodak	ABD	923,00	123 900
Procter and Gamble	-	890,00	61 700
Philip Morris	-	888,50	68 000
Imperial Chemical İndustries	İngiltere	781,30	115 600
Hitachi	Japonya	707,38	161 533
Unilever	İngiltere	637,06	319 000
Nestlé	İsviçre	632,30	137 950
Coca-Cola	ABD	628,81	40 500
Dow Chemical	-	585,00	48 800
ITT	-	448,05	252 000
Goodyear Tire and Rubber	-	411,00	133 271
Daimler-Benz	Fed.Almanya	402,04	199 872
Hoechst	-	376,44	177 940
Fiat	İtalya	356,00	230 805
Bayer	Fed.Almanya	354,47	174 755
Renault	Fransa	1 435,86	213 725

DEVLETLERİN GELİRLERİ

Ülkeler	Gayri safi uluslararası hasıla **Milyon dolar olarak**	**Nüfus (Milyon)**
ABD	3 275 701	234,5
Japonya	1 062 870	119,3
Federal Almanya	653 080	61,4
Fransa	519 200	54,7
İngiltere	455 100	56,3
Brezilya	254 660	129,7
Hindistan	168 170	733,2
Meksika	145 130	75,0
Güney Kore	76 640	40,0
Cezayir	47 200	20,6
Tayland	40 430	49,2
Kolombiya	33 330	27,5
Filipinler	34 640	52,1
Hong Kong	27 500	5,3
Bangladeş	10 640	95,5
Tunus	7 020	6,9
Birmanya	6 190	35,5
Zaire	5 440	29,7
Tanzanya	4 650	20,8
Etiyopya	4 270	40,9
Haiti	1 630	5,3
Mali	980	7,2
Benin	930	3,8
Togo	720	2,8
Moritanya	700	1,6
Çad	320	4,8